

Життя у позику. Мансарда мрій. Іскра життя (збірник)
Еріх Марія Ремарк

Юрій Павлович Винничук

Різні часи, різні люди, різні життєві обставини... Але для Ремарка і його героїв поряд завжди була війна – як передчуття, як сувора дійсність, як болючий спомин. Вона трошила долі, безжально позбавляла ілюзій, крала батьківщину, родину, надію... Але що жорстокішими були випробування, то більше цінувалися відвага й мужність, незнищенна жага до життя. І навіть у найтемніші часи не згасало полум'я самопожертви, справжньої дружби, щирого кохання...

Еріх Марія Ремарк

Життя у позику

Мансарда мрій

Іскра життя

Життя у позику

Клерфе зупинив авто на заправці, перед якою було розчищено сніг, і посигналив. Ворони, що кружляли навколо телефонних стовпів, зняли гучний вереск, а в маленькій майстерні на запліччі хтось клепав молотком бляху.

Врешті гуркіт стих, з будівлі вигулькнув хлопчина в червоному светрі й окулярах у сталевій оправі.

– До повного, – сказав Клерфе й вийшов.

– Бензин «Супер»?

– Так. Чи можна ще десь тут перекусити?

Хлопець показав великим пальцем через дорогу.

– Навпроти. Нині на обід їхня фірмова страва – свиняче коліно з квашеною капустою. Зняти ланцюги?

– Навіщо?

– Там вище шосе закрижаніло ще сильніше, ніж тут.

– До самого перевалу?

– Перевалом не проїдете. Від учора його геть засипало. Таким низьким спортивним автом ви не маєте найменших шансів.

– Ні? – сказав Клерфе. – Ти починаеш мене інтригувати.

– Ви мене також, – відбрів хлопець.

Ресторація в готелі просякла запахом старого пива й довгої зими. Клерфе замовив вуджений яловичий окіст, хліб, сир і карафку білого швейцарського вина. Попросив офіціантку занести йому їжу на терасу. Назовні було не дуже зимно. Розлоге небо мало барву тирличу.

– Може, облили ваше авто зі шланга? – запитав через дорогу хлопець. – Щоб я скис, коли йому того не бракує.

– Не треба. Протри тільки вітрове скло.

Авто довго не було мите, і це впадало у вічі. Буря замінила червоний прибережний пил Сен-Рафаеля на капоті та крилах на батиковий узор, сюди додалися вапняні бризки з калюж на шосе центральної Франції, а також болото, яким затраскали авто задні колеса незліченних вантажівок, коли він їх обганяв. «Навіщо, власне, я приїхав сюди? – роздумував Клерфе. – На лижви й так уже запізно. Співчуття? Співчуття – кепський товариш подорожі, та ще гірший у ролі мети. Чому я не іду до Мюнхена? Або до Мілана? Але що б я робив у Мюнхені? А в Мілані? Або деінде? Я втомлений. Утомлений сидінням на одному місці та втомлений прощаннями. А може, я тільки втомлений необхідністю ухвалювати рішення? Але на що я мав би наважитися?» Він допив вино й повернувся до ресторації.

Дівчина за прилавком мила келихи. Опудало козулі дивилося непорушно скляними очима понад її головою на рекламу якоїсь цюрихської броварні на протилежній стіні. Клерфе витягнув з кишені плескату пляшку в шкіряному футлярі.

- Чи можете мені наповнити її коньяком?

- Курвуазье, ремі-мартін, мартен?

- Мартен.

Дівчина почала чаркою відміряти коньяк. Клерфе попросив ще дати дві пачки цигарок і розрахувався.

- Це кілометри? - запитав хлопець на заправці, показуючи на спідометр.

- Ні, милі.

Хлопець свиснув.

- Що ви робите в Альпах? Чому, маючи таке авто, ви не на автобані?

Клерфе зиркнув на нього. Блискучі скельця окулярів, кирпатий ніс, прищі, відкоплені вуха - істота, яка щойно змінила меланхолію дитинства на всі помилки напівдорослого стану.

- Не завжди треба робити те, що правильно, синку. Навіть коли це усвідомлюєш. У цьому може інколи полягати чарівність життя. Розумієш?

- Не, - відказав хлопець, шморгнувши носом. - Але телефони аварійної допомоги знайдете уздовж усіх перевалів. Якщо застрягнете, достатньо зателефонувати. Ми вас витягнемо. Тут є наш номер.

- Ви не маєте вже сенбернарів із пляшечками горілки на шиї?

- Не. Коньяк надто дорогий, а собаки зробилися надто бешкетними. Самі випивали алкоголь. Для цієї мети маємо тепер волів. Здорових волів для витягання авт.

Хлопець, зблискуючи окулярами, витримав погляд Клерфе, який укінці сказав:

- Тебе тільки мені сьогодні бракувало. Альпійський мудрагель на висоті тисяча двісті метрів! Може, на додаток звешся Песталоцці або Лаватер?

- Не. Герінг.

- Що?

- Герінг. - Хлопець показав зуби, в яких бракувало одного сікача. - Але ім'я маю Губерт.

- Ти, може, родич цього...

- Не, - перебив його Губерт. - Ми походимо з Герінгів базельських. Якби я належав до тих, то не мусив би тут помпувати бензин. Ми б отримували грубу пенсію.

Клерфе помовчав.

– Дивний день, – сказав урешті. – Хто б таке сподівався? Усього найкращого тобі, синку, в наступному житті. Ти був для мене сюрпризом.

– Ви для мене не. Ви ж автогонщик, правда?

– Чому ти так вирішив?

Губерт Герінг показав на майже геть затрасканий болотом номер на радіаторі.

– То ти ще й детектив! – Клерфе сів за кермо. – Може, тебе краще завчасу ув'язнити, щоб позбавити людство від нового нещастя. Коли станеш прем'ером, буде вже пізно.

Він увімкнув двигун.

– Ви забули заплатити, – нагадав Губерт. – Сорок два франчики.

Клерфе подав йому гроші.

– Кажеш, Губерте, франчики! Це мене тішить. У країні, де гроші називають пестливо, ніколи не буде диктатури.

За годину авто застрягло. Кілька снігових лавин на схилі обірвалося і засипало шосе. Клерфе міг розвернутися і спуститися назад у долину, але не мав бажання ще раз так швидко зустрітися з риб'ячими очима Губерта Герінга. Крім того не любив розвертатися. Тому терпляче сидів далі в своєму авто, курих цигарки, пив коньяк, прислухався до каркання ворон і чекав на Бога.

Бог з'явився за якийсь час в образі невеликого снігового плуга. Клерфе поділився з водієм решткою коньяку. Потім той рушив уперед і почав здійснювати своєю машиною тумани снігу й відкидати його вбік. Виглядало це так, мовби під час пиляння великого поваленого дерева виникало променисте віяло тирси, яка на сонці ряхтіли всіма барвами веселки.

Двісті метрів далі шосе знову було чисте. Сніговий плуг з'їхав убік, і авто Клерфе прослизнуло повз нього. Водій плуга помахав йому на прощання. Він, як і Губерт, носив червоний светр і окуляри. Тому Клерфе, розмовляючи з ним, тримався безпечних тем – сніг і алкоголь, двох Герінгів упродовж одного дня було б, однак, забагато.

Губерт плів дурниці, перевал не був засипаний. Авто піднімалося тепер швидко вгору, і враз Клерфе побачив далеко перед собою долину, сизу й лагідну в ранніх сутінках, а в ній село з розсипаними кубиками будинків із білими дахами, кривою церквою, ковзанками, кількома готелями й першим світелками у вікнах. Потім повільно з'їхав униз серпантином. Десь у долині, в одному з санаторіїв, повинен мешкати Гольманн, його змінник, який минулого року захворів. Лікар установив туберкульоз, але Гольманн сміявся з цього діагнозу – щось таке в епоху антибіотиків і пеніциліну вже не могло бути, а якщо й було, то людина діставала жменю пігулок, кілька заштриків і знову була здорова. Але ті чудесні засоби виявлялися не такими вже прекрасними та безвідмовними, як їх вихваляють, особливо серед людей, які виростали в роки війни й були виснажені. Під час «Перегонів Тисяча

Миль» в Італії Гольманн неподалік Рима дістав кровотечу, і Клерфе мусив його дорогою висадити. Лікар наполягав на тому, щоб вислати його на кілька місяців у гори. Гольманн казався, але врешті скорився, з тією лише різницею, що кілька місяців перетворилися на рік.

Враз двигун почав кашляти. Свічки, знову свічки! Останній відрізок схилу проїхав із вимкненим двигуном, поки авто не зупинилося на рівній дорозі, і лише тоді відкрив капот.

Проблема була, як завжди, в залитих мастилом свічках другого й четвертого циліндра. Викрутив його, прочистив, після чого засунув на давнє місце та ввімкнув стартер. Тепер двигун функціонував, і Клерфе натиснув кілька разів рукою на педаль газу, щоб усунути зайве мастило. Мотор знову заревів. Коли випростався і побачив, що галас сполохав коней, запряжених у сани, що під'їжджали з другого боку. Коні стали дуба і, шарпаючи саньми, кинулися у бік авто. Клерфе вибіг ім навперейми, вхопив лівого коня за віжки й добру хвилину дозволив себе волочити.

Нарешті коні зупинилися. Вони тремтіли всім тілом, а над головами клубочилася хмара пари. Їхній переляканий, божевільний погляд справляв враження, ніби очі належали якимсь доісторичним істотам. Клерфе обережно опустив віжки. Коні стояли, пирхаючи та побрязкуючи дзвониками. Вочевидь, то не були звичайні шкапи, вживані до запрягу.

З саней піднявся високий чоловік у чорній хутряній шапці й почав заспокоювати тварин. Біля нього сиділа молода жінка, котра міцно вхопилася за поручні. У неї було засмагле обличчя і дуже світлі очі.

– Мені дуже прикро, що я вас налякав, – сказав Клерфе. – Я не подумав про те, що коні тут не звиклі до авто.

Чоловік ще трохи займався кіньми, після чого пустив поводи й сів у сани.

– Не звиклі до авто, які так галасують, – сказав холодно. – У кожному разі сани я міг би сам затримати. Проте я дякую, що ви намагалися нас урятувати.

Клерфе оглянув свої штани, потім підняв очі й побачив зарозуміле обличчя, в якому тлів ще слід насмішки, мовби той чоловік глузував з того, що він без потреби вчинив героїчний жест. Уже давно ніхто в нього не викликав такої відрази з першого погляду.

– Я не збирався рятувати вас, – відказав він сухо, – а своє авто від полоння ваших саней.

– Маю надію, що ви при цьому не дуже вимастилися.

Чоловік зайнявся знову кіньми. Клерфе придивився до жінки. «Вона і є причиною, – подумав Клерфе. – Він сам хоче залишитися героєм».

– Ні, я не вимастився, – відказав повільно. – Для цього треба чогось більшого.

Санаторій «Белла Віста» розташувався на узвозі вище села. Клерфе припаркував авто біля входу, де стояло вже кілька саней.

– Клерфе! – гукнув хтось.

Озирнувшись, він побачив, на своє здивування, Гольманна, який наближався до нього. Думав, що застане його в ліжку.

– Клерфе! – гукав Гольманн. – Це справді ти?

– Авжеж. А ти? На ногах? Я думав, лежиш у ліжку.

Гольманн розсміявся.

– Лежання тут старосвітське. – Він поплескав Клерфе по спині та втупив погляд в авто. – Мені здалося, що я чую знизу гарчання «Джузеппе», я думав уже, що то галюцинація. А потім побачив, як ви піднімаєтеся вгору. Що за несподіванка! Звідки ти ідеш?

– З Монте-Карло.

– Ти диви! – Гольманн не міг заспокоїтися. – І на додачу з «Джузеппе», цим старим левом! Я думав уже, що ви забули за мене!

Попестив кузов авта, в якому не раз їздив на перегонах. У ньому дістав також свою першу важку кровотечу.

– То це таки «Джузеппе», правда ж? Не його менший брат?

– Так, «Джузеппе». Але вже не бере участі в перегонах. Я викупив його з фабрики. Тепер на пенсії.

– Як і я.

Клерфе підвів очі.

– Ти не на пенсії, лише у відпустці.

– Цілий рік! То вже не відпустка. Але ходімо всередину. Мусимо відсвяткувати цю зустріч! Що ти п'єш? Далі горілку?

Клерфе кивнув.

– А ви маєте тут горілку?

– Для гостей є все. Це сучасний санаторій.

– Принаймні справляє таке враження. Виглядає на готель.

– У цьому між іншим полягає лікування. Сучасна терапія. Ми вже не пацієнти, а курортники. Такі слова як «хвороба» і «смерть» – табу. Їх просто ігнорують. Прикладна психологія. Дуже практична для духу, але люди всупереч цьому помирають. Що ти робив у Монте-Карло? Був на перегонах?

- Звичайно. Ти вже не читаєш спортивних вістей?

Гольманн знітився.

- Спочатку читав. Потім припинив. Маразм, правда?

- Навпаки, дуже розсудливо. Ти почнеш читати, коли знову іздитимеш.

- Так, - сказав Гольманн. - Коли знову іздитиму. І коли виграю великий приз. З ким ти їхав у пробігу?

- З Торріані.

Рушили до входу. Схили гір червоніли від сонця. Лещетарі шмигали в цьому блиску, мов чорні коми.

- Гарно тут, - зауважив Клерфе.

- Авжеж, гарна в'язниця.

Клерфе не відповів. Він знав інші в'язниці.

- Ти тепер завжди їдиш із Торріані? - запитав Гольманн.

- Ні. Раз з одним, раз із другим. Чекаю на тебе.

Клерфе сказав неправду. Уже півроку він їздив із Торріані на всіх перегонах спортивних авт. Але що Гольманн не читав спортивних вістей, то ця брехня була невинна. Зате подіяла на Гольманна, як вино. На його чолі з'явилися краплі поту.

- Ти домігся чогось у пробігу? - поцікавився він.

- Ні. Ми спізнилися.

- Звідки ви їхали?

- З Відня. То була безглузда ідея. Усі советські патрулі затримували нас дорогою. Усі думали, що ми хочемо захопити Сталіна або підкласти десь динаміт. Зрештою, я не хотів виграти, тільки випробувати нове авто. Але ж у них там дороги, в тій російській зоні! Як з льодовикової епохи.

Гольманн розсміявся.

- То була помста «Джузеппе»! А де ти їздив раніше?

Клерфе підняв руку.

- Напиймося чогось. І зроби мені певну послугу: упродовж перших днів розмовляймо про все, тільки не про перегони й авта!

- Але ж, Клерфе! То про що ж ми розмовлятимемо?

- Це лише кілька днів.

– До біса! Щось сталося?

– Ні, ні. Просто я втомлений. Я хотів би відпочити й кілька днів не чути про цю холерно ідіотичну забаву, коли люди ганяють колами на супершвидких машинах. Розумієш, що я маю на увазі?

– Звичайно, – сказав Гольманн. – Але в чому справа? Що сталося?

– Нічого, – відказав роздратований Клерфе. – Просто я марновірний, як і кожен інший. Мій контракт закінчується і не був поновлений. Я не хочу викликати вовка з лісу. Це все.

– Клерфе, хто розбився?

– Феррер. На зовсім легеньких, просто-таки гівняних перегонах на узбережжі.

– Помер?

– Ще ні. Але йому ампутували ногу. А та навіжена баба, яка вешталася з ним від перегонів до перегонів, фальшива баронова, не хоче його тепер бачити. Сидить у казино й реве. Не хоче каліки. А тепер ходімо, поставиш мені горілку. Рештка мого коньяку зникла в пащі водія снігового плуга, який має більше розуму, ніж ми, його авто ніколи не перевищує п'яти кілометрів за годину.

Сиділи в холі за малим столиком біля вікна. Клерфе роззирнувся.

– Хіба тут лише самі хворі?

– Ні. Є також здорові, які провідують хворих.

– Ну, звичайно! Оті, що з блідими обличчями, то хворі?

– Ні, то якраз здорові! – Гольманн розсміявся. – А бліді вони тому, що приїхали зовсім недавно. Натомість ті засмаглі, як спортсмени, то хворі, які перебувають уже віддавна.

Офіціантка принесла склянку помаранчевого соку для Гольманна й малу карафку горілки для Клерфе.

– Як довго думаєш тут залишитися? – запитав Гольманн.

– Кілька днів. Де б я міг оселитися?

– Найкраще в «Палас Готелі». У них там добрий бар.

– А звідки ти про це знаєш?

– Ми ходимо туди, коли час від часу вдається нам звідси чкурнути.

– Чкурнути?

– Так, часом уночі, коли ми хочемо відчути себе здоровими. Це, правда, заборонено, але краще вже похмілля, ніж безрезультатні дискусії з Богом, чому людина хворіє. – Гольманн витягнув із кишені на грудях плескату пляшку й долив до своєї склянки трішки алкоголю. – Це джин, – пояснив він. – Теж допомагає.

– Вам не дозволяють пити? – запитав Клерфе.

– Цілковитої заборони нема, але так зручніше. – Гольманн сховав пляшку до кишені. – Тут на горах трохи впадаєш у дитинство.

Перед входом зупинилися сани. Ті самі, які Клерфе зустрів на шосе. Із них вийшов чоловік у чорній хутряній шапці.

– Знаєш, хто це? – запитав Клерфе.

– Ця жінка?

– Ні, чоловік.

– Якийсь росіянин. Зветься Борис Волков.

– Білий росіянин?

– Так. Але для різноманітності не колишній великий князь, хоч і далеко не бідний. Його батько, мабуть, своєчасно відкрив рахунок у Лондоні, але невчасно покинув Москву, його розстріляли. Дружині й синові вдалося вирватися. Вона мала, либонь, ушиті в корсеті смарагди завбільшки з горіх. У 1917 році носили ще корсети.

Клерфе розсміявся.

– Ти справжнє детективне бюро! Звідки ти все це знаєш?

– Тут люди швидко довідуються про себе все, – відказав Гольманн із відтінком гіркоти в голосі. – За два тижні, коли закінчиться сезон лешетарів, село на решту року знову стане пліткарською глушиною.

Біля них протиснулися між столиками кілька зодягнених у все чорне курдуплів, які жваво розмовляли між собою іспанською.

– Як на мале село товариство здається доволі міжнародним, – зауважив Клерфе.

– Бо таке і є. Смерть так і не стала шовіністкою.

– У цьому я б не був такий певний. – Клерфе кинув оком на двері. – Вона дружина цього росіянина?

Гольманн озирнувся.

– Ні.

Росіянин і жінка увійшли досередини.

- Невже ці обое теж хворі? - запитав Клерфе.

- Авжеж. Але не виглядають на таких, правда?

- Ні.

- Часто так і є. Упродовж якогось часу людина виглядає квітучою. Потім уже ні, але тоді перестає з'являтися публічно.

Росіянин і жінка зупинилися біля дверей. Чоловік наполегливо щось переконував. Вона вислухала його, після чого енергійно труснула головою і швидко пройшла у глибоку холу. Чоловік провів її поглядом, вичекав хвилину, а відтак вийшов і сів у сани.

- Либонь, посварилися, - промовив Клерфе не без задоволення.

- Такі сцени трапляються тут щохвилини. З часом тут кожен трохи божеволіє. Психоз табору військовополонених. Пропорції міняються місцями, дрібниці набирають ваги, а важливі речі стають другорядними.

Клерфе уважно поглянув на Гольманна.

- У тебе також?

- У мене також. Не можна безперервно витріщатися в один пункт.

- Ці двоє мешкають тут?

- Жінка. Чоловік мешкає поза санаторієм.

Клерфе підвівся з-за столика.

- Поїду в готель. Де ми могли б разом поужити?

- Тут. У нас є їдальня, у якій дозволено пригощати гостей.

- Добре. О котрій?

- О сьомій. Бо о дев'ятій я мушу бути в ліжку. Як в інтернаті.

- Як у війську, - сказав Клерфе. - Або перед перегонами. Пам'ятаєш, як у Мілані наш командир заганяв нас до готелю, як курей до курника?

Обличчя Гольманна проясніло.

- Габріелі? Він ще в ділі?

- Звичайно. Що з ним могло статися? Керівники вмирають у ліжку, як генерали.

Жінка, яка була з росіянином, повернулася і попрямувала до виходу, але її затримала якась сива жінка й тихо сказала щось гострим тоном. Жінка не

відповіла й озирнулася. Хвильку повагалася, врешті зауважила Гольманна і підійшла до нього.

– Крокодилиця не хоче мене випустити. Каже, що ніхто мене не пускав кататися. І що вона змушена буде донести на мене Далай-ламі, якщо я ще раз таке зроблю.

Тут вона помітила Клерфе й замовкла.

– Ліліан, це Клерфе, – сказав Гольманн. – Я розповідав вам про нього. Приїхав несподівано.

Жінка кивнула. Вона лише ковзнула поглядом по Клерфе і звернулася знову до Гольманна.

– Вона каже, що я мушу лягти в ліжко, – сказала роздратовано. – Тільки тому, що кілька днів тому я мала гарячку. Але я не дозволю себе ув'язнити. Не цього вечора! Ви зостанетеся нагорі?

– Так. Ми з'їмо вечерю в Передпеклі.

– Я також прийду.

Кивнула й повернулася у глиб холу.

– Тобі все це нагадує тибетський стиль, – сказав Гольманн. – Передпеклом звється тут приміщення, в якому можна перебувати гостям. Далай-лама – це, звісно ж, наш професор, а Крокодилиця – старша сестра.

– А ця жінка?

– Ліліан Дюнкерк. Бельгійка, мати її була росіянкою. Батьки вже померли.

– Чому вона так рознервувалася через якусь дурницю?

Гольманн знизав плечима. Тепер він здавався втомленим.

– Я вже тобі говорив, що всі тут трохи божеволіють. Особливо коли хтось вмирає.

– То хтось останнім часом помер?

– Так, її приятелька. Учора, тут, у санаторії. Люди цим не надто переймаються, але завжди разом із небіжчиком умирає щось більше. Імовірно, трохи надії.

– Авжеж, – згодився Клерфе. – Але це всюди так.

Гольманн кивнув.

– Тут починають умирати навесні. Частіше, ніж у Відні. Цікаво, правда?

Верхні поверхи санаторію правили за лікарню. Ліліан зупинилася перед дверима покою, в якому померла Агнес Сомервіл. Почувши зсередини якісь голоси, прочинила двері.

Труну вже винесли. Вікна були відкриті, і дві жінки прибирали кімнату. Вода плюскотіла по підлозі, у повітрі витав запах лізолу й мила, меблі було зсунуто, і яскраве електричне світло проникало в кожен закуток.

Ліліан на хвилику навіть засумнівалася, чи втрапила за адресою. Потім, однак, побачила закинутого на шафу малого плюшевого ведмедика, який був талісманом померлої.

– Її вже забрали? – поцікавилася.

Одна з прибиральниць підвела голову.

– Перенесли її до сьомого номера. Ми мусимо тут прибрати. Завтра вранці приїде вже якась нова.

Ліліан зачинила двері. Вона знала сьомий номер – то був малий pokій біля багажного ліфта. Туди завше переносили мертвих, бо звідти легко можна було спустити їх уночі ліфтом. Як валізи. А останні сліди після них змивають милом і лізолом.

У покою номер сім було темно. Звідси забрали навіть свічки. Труна була вже зачинена. Під віком зникло худорляве обличчя і блискуче руде волосся. Усе було готове до переїзду. Квіти, зняті з труни, лежали на столику збоку, загорнені в шматок церати. Збоку лежали вінки, вкладені один у другий, як капелюхи в крамниці. Штори – розсунуті, вікна – навстіж. У покої панував гострий холод. Усередину зазирає місяць.

Ліліан прийшла, щоб іще раз побачити pokійну. Але прийшла запізно. Ніхто ніколи вже не побачить блідого обличчя і блискучого волосся Агнес Сомервіл. Цієї ночі тайкома спустять труну додолу, а далі саньми до крематорію. Там у шаленому полум'ї вона почне горіти, руде волосся затріщить і сипоне іскрами, туге тіло напнеться, ніби оживши, а потім усе опадє, змінюючись на попіл, і небуття, і кілька блідих спогадів.

Ліліан поглянула на труну. «А якщо вона ще жива? – подумала раптом. – Чи не може так трапитися, що вона отямиться у цій жахливій скрині? Хіба раніше таке не бувало? Хтозна, як часто це траплялося? Відомо лише про нечисленні випадки, коли людей рятували з летаргії, але скільки було таких, що задихнулися, нікому не відомі? Хіба це неможливе, щоб Агнес Сомервіл пробувала тепер, саме тепер, кричати в тісній темряві шелестливого шовку, з пересохлим горлом, не в змозі видобути жодного звуку? Мабуть, я збожеволіла. Що за думки спадають мені до голови? Не треба було сюди заходити! Чому я це зробила? З якогось сентиментального пориву? Через збентеження? Чи через цю жахливу цікавість, щоб іще раз вдивитися в чиєсь мертве обличчя, наче в якусь прірву, з якої, може, вдасться видобути відповідь? Світло, я мушу запалити світло!»

Повернулася до дверей, однак зупинилася і почала прислухатися. Їй здалося, що почулося якесь шелестіння, дуже тихе, але виразне, мовби нігті дряпали шовк. Швидко намацала вимикач. Яскраве світло в одну мить вигнало ніч,

місяць і жаж! «Я чую духів, – подумала. – То була моя власна сукня! Мої власні нігті. А не втомлений, гаснучий імпульс життя, що затремтів у мертвому тілі».

Знову втупила погляд у труну, осяяну яскравим світлом. Ні, в цьому чорному лискучому ящику з бронзовими держаками не було вже життя. Навпаки – в ній замкнена наймоторошніша загроза, яку знає людство. Там уже не лежала непорушно із застиглою кров'ю і роздутими легенями її приятелька Агнес Сомервіл, то не була воскова копія людини, в якій ув'язнені соки починали повільно розкладати тіло – ні, в цьому ящику чигала тільки суцільна пустка, тінь, позбавлена тіні, незбагненна пустка з вічною спрагою іншої пустки, яка жила й росла в кожній істоті, яка приходила на світ разом із кожною людиною, яка була також у ній, Ліліан Дюнкерк, і росла в мовчанні, день у день вижираючи з неї життя, щоб врешті-решт залишилася тільки оболонка життя, котру, як і цю отут, запакують до чорного ящика, мов непотріб, призначений на смітник.

Ліліан сьгнула рукою по клямку. У момент, коли її торкнулася, клямка в її долоні несподівано крутнулася. Вона здавлено скрикнула. Двері відчинилися. Перед Ліліан стояв ошелешений санітар із витріщеними очима.

– Що тут таке? – пробурмотів. – Звідки ви тут, пані, взялися? – Глянув повз неї всередину покою, де штори тріпотіли на протязі. – Тут було замкнено! Як ви увійшла сюди? Де ключ?

– Тут не було замкнено.

– Тоді хтось мусив... – санітар поглянув на двері. – А, є в замку! – Витер рукою чоло. – Знаєте, хвилю тому мені здалося... – показав на труну. – Я думав, що то ви й що...

– Це я і є, – шепнула Ліліан.

– Що?

– Нічого.

Чоловік ступив крок усередину.

– Ви не зрозуміли мене. Я подумав, що ви і є покійниця! Уявляєте? А я бачив у житті багато чого! – Засміявся. – Це називається страх проти ночі! Що ви, власне, тут робите? Номер вісімнадцять давно вже запакований.

– Хто?

– Номер вісімнадцять. Імені я не знаю. Зрештою, це зайве. Коли випаде комусь гегнути, то йому не допоможе й найгарніше ім'я, – санітар вимкнув світло й замкнув двері і сказав добродушно: – Можете тішитися, паняночко, що то не ви.

Ліліан витребла з торби монету.

– Це маленька компенсація за страх, якого я вам нагнала.

Санітар віддав честь і потер долонею щетину на бороді.

– Глибоко вдячний. Поділюся з колегою. Після такого сумного заняття пиво завжди особливо смакує. Але прошу вас не брати нічого надто близько до серця, панянку. Колись усі ми змушені будемо в це повірити.

– Так, – відказала Ліліан. – Є в цьому певна потіха. Авжеж, чудова потіха, правда?

У її покої дзеленчало центральне опалення. Горіли всі лампи. «Я вар'ятка, – подумала вона. – Я боюся ночі. Боюся самої себе. Що я маю чинити? Я можу випити снодійне й залишити запалене світло. Можу зателефонувати до Бориса й побалакати з ним». Простягла руку до слухавки, але не піднімала. Знала, що він їй скаже. Знала також, що Борис має рацію. Та й що з того? Людина не може жити чужим розумом. Люди живуть почуттями, а для почуттів байдуже, хто має рацію.

Вона примостилася на кріслі під вікном. «Я маю двадцять чотири роки, – подумала вона, – саме стільки, що й Агнес. І я тут уже чотири роки. А перед тим шість років була війна. Що я пізнала в житті? Знищення, втечу з Бельгії, сльози, страх, смерть батьків, голод, а потім хворобу, спричинену голодом і втечею. Раніше я була дитиною. Я уже ледве можу пригадати, як виглядали міста вночі за мирного часу. Море вогнів і вулиці, залити яскравим світлом, – що я з цього ще пам'ятаю? Я знаю тільки затемнені вікна та зливу бомб із чорного неба, а потім окупацію і страх, і переховування, і холод. Щастя? Як же змаліло це безмежне слово, яке так виблискувало колись у мріях! Щастям уже здавалися не тепла кімната, а хліб, підвал, безпечне місце від обстрілів. А потім я потрапила до санаторію».

Ліліан непорушно дивилася у вікно. Унизу біля входу для постачальників і служби стояли сани. Може, приїхали вже по Агнес Сомервіл? Торік вона увійшла – весела, в хутрі та з букетом квітів – головним входом до санаторію, а тепер покидала будинок крадькома, службовим входом, так, мовби не сплатила рахунку. Шість тижнів тому вона ще снувала з Ліліан плани від'їзду. Від'їзду – примари, виїзду – фата-моргани, який ніколи не здійснився.

Задзвонив телефон. На хвилюк завагалася, але підняла слухавку.

– Так, Борисе, – вона уважно слухала. – Так, Борисе... Так, я розсудлива... Так, я знаю, що набагато більше людей помирає через інфаркт і рак. Я читала статистику, так, Борисе. Я знаю, що так нам тільки здається, бо ми живемо вкупі тут усі на горах... Так, багатьох вдається вилікувати, так-так... нові ресурси, так, Борисе, я розсудлива, напевно... Ні, не приїжджай... Так, я кохаю тебе, Борисе, звичайно.

Поклала слухавку.

– Розсудлива, – шепнула до себе, поглянувши в дзеркало, з якого дивилося на неї її обличчя, чуже, чужими очима, – розсудлива! Боже мій, я надто довго була розсудлива! І навіщо? Щоб стати двадцятим чи тридцятим номером у кімнаті номер сім біля багажного ліфта? Опинитися у чорному ящику, від вигляду якого волосся іжить на голові?

Поглянула на годинник. Наближалась дев'ята. Перед нею була безмежна темна ніч, повна паніки та нудьги, тієї жадливої суміші, котра є сталою ознакою всіх санаторіїв, – паніки перед хворобою і нудьгою регламентованого існування, які разом ставали нестерпними, бо той контраст призводив лише до загостреного відчуття повної безпорадності.

Ліліан устала. Тепер тільки б не залишатися сам на сам із собою! Унизу має бути ще кілька осіб – принаймні Гольманн і його гість.

У ідальні, крім Гольманна та Клерфе, сиділо ще троє латиноамериканців – двоє чоловіків і дебела, невисока жінка. Усі троє одягнені були начорно, усі троє мовчали. Скидалися на малі чорні пагорби посеред зали під яскравою лампою.

– Вони приїхали з Боготи, – пояснив Гольманн. – Їх викликали телеграфом. Донька чоловіка в рогових окулярах була навмируща. Але відколи вони тут, дівчині покращало. Тепер не знають, що робити: повертатися чи лишитися тут.

– Мати могла б лишитися, а ті повернутися.

– Та товста жінка не є матір'ю, а мачухою. І це вона дає гроші, за які живе тут Мануела. Власне, ніхто з них не хоче залишитися, навіть її батько. В Америці вони майже забули про дівчину. Регулярно присилали чеки, самі жили в Боготі, а Мануела тут – від п'яти років – і раз на місяць писала їм листа. Батько й мачуха вже давно мають дітей, яких Мануела не знає. Усе було добре – поки їй не захотілося вмирати. Тоді очевидно мусили прилетіти, хоч би з уваги на репутацію. Дружина не хотіла пускати чоловіка самого. Вона старша за нього, ревнива і знає, що надто товста. Щоб почуватися певніше, взяла з собою брата. У Боготі й без того пліткують про неї, що виштовхнула Мануелу з дому, тепер хоче показати, що її любить. Отже, це не тільки питання ревнощів, але й престижу. Якби повернулася сама, знову потрапила б на людські язика. Тому сидять тут і чекають.

– А Мануела?

– Батько й мачуха відразу після приїзду дуже за нею упали, бо мала ж ось-ось померти. Відна Мануела, яка ніколи не зазнала батьківської любові, така була щаслива, що почала набирати сил. Однак тепер батькам уже уривається терпець. Крім того, з кожним днем вони гладшають, бо діймає їх якийсь нервовий голод, і раз у раз напихаються славетними місцевими солодощами. За тиждень уже будуть Мануелу ненавидіти, що вона не квапиться на той світ.

– Або призвичаються до села, куплять цукерню й оселяться тут, – сказав Клерфе.

Гольманн розсміявся.

– Ти маєш жадливу уяву.

– Навпаки. Я маю тільки жадливий досвід. Але звідки ти все це знаєш?

– Я ж тобі уже казав, що тут ніхто не має таємниць. Сестра Корнелія розмовляє іспанською і є повірницею мачухи.

Три чорні постаті мовчки підвелися з-за столика. Урочисто, з гідністю крокували одне за одним до виходу, щоб за мить ледь не зіткнутися з Ліліан Дюнкерк, яка влетіла до ідальні так стрімко, що товстуля перелякалася і, писнувши пронизливо, по-пташиному, відступила вбік. Ліліан підійшла квапливим кроком до столика Гольманна та Клерфе й лише тоді озирнулася за жінкою.

– Чому вона верескнула? – прошепотіла. – Адже я не дух! А може, вже й так? – Вона почала шукати люстерко. – Цього вечора, здається, я можу кожного перелякати.

– Кого ще? – запитав Гольманн.

– Санітара.

– Що? Жозефа?

– Ні, того другого, що помагає Жозефу. Знаєте його?

Гольманн кивнув.

– Нас ви не перелякаєте, Ліліан.

Вона заховала люстерко до торби.

– Тут уже була Крокодилиця?

– Ні, але щохвилини має надійти й викинути нас. Пунктуальна, як прусський фельдфебель.

– Жозеф має варту при дверях сьогодні вночі. Ми можемо вислизнути. Підете?

– Куди? До «Палас Бару»?

– А куди ж бо ще?

– У «Палас Барі» нічого не відбувається, – вклинився Клерфе. – Я саме звідти прийшов.

– Для нас відбувається завжди досить багато, – засміявся Гольманн. – Навіть якщо нема там живої душі. Досить лише вистромити носа поза санаторієм, то все нас збуджує. Тут люди робляться скромними.

– Тепер можемо вийти, – сказала Ліліан. – Крім Жозефа, ніхто не пильнує виходу. Другий санітар наразі зайнятий.

Гольманн стенув плечима.

– У мене температура, Ліліан. Несподівано, дідько знає, звідки вона взялася! Може, тому, що я побачив знову це заталяпане спортивне авто Клерфе.

До залу зайшла прибиральниця і почала виставляти крісла на столи, щоб вимити підлогу.

– Інколи ми відривалися і з температурою, – зауважила Ліліан.

Гольманн поглянув на неї розгублено.

– Я знаю. Але не сьогодні, Ліліан.

– Через заталяпане спортивне авто?

– Мабуть. А що з Борісом? Він не приєднається?

– Боріс думає, що я сплю. Сьогодні пополудні я вже раз його змусила взяти мене на прогулянку. Вдруге він цього не зробить.

Прибиральниця розсунула штори. За вікном враз постав величний і безлюдний краєвид – залиті місяцем схили, чорний ліс, сніг. У порівнянні з ним трое людей скидалися на зовсім загублених. Прибиральниця почала гасити бра. З кожною погашеною лампою краєвид, здавалося, наближався на крок до людей у ідальні.

– А ось і Крокодилиця, – сказав Гольманн.

У дверях стояла старша сестра. Усміхнулася міцними щелепами й холодними очима.

– Нічні посиденьки, як зазвичай! Ми закінчуємо, прошу панства! – При цьому вдала, що не зауважила, що Ліліан усе ще не спить. – Закінчуємо, – повторила. – До ліжок! До ліжок! Завтра теж буде день!

Ліліан устала.

– Справді? Ви в цьому впевнені?

– Цілком певна, – відказала похмуро старша сестра, – ваше снодійне на нічному столику, міс Дюнкерк. Ви спочиватиме, наче в обіймах Морфея!

– Наче в обіймах Морфея! – повторив Гольманн з відразою, коли та відійшла. – Крокодилиця – королева банальних фраз. Сьогодні увечері вона обійшлася з нами ще прихильно. І чому ці вартові здоров'я мусять трактувати кожного, хто потрапить до лікарні, з такою потворною поблажливістю, мовби ти дитина або кретин?

– Вони мстяться за свою професію, – відповіла Ліліан із ненавистю. – Якщо в кельнерів і медсестер відняти це право, вони помруть від комплексу неповноцінності.

Вони стояли в холі біля ліфта.

– Куди ви йдете? – запитала Ліліан.

Клерфе поглянув на неї.

- До «Палас Бару».

- Заберете мене з собою?

Він завагався, маючи певний досвід з ексцентричними росіянками. Але потім нагадав собі сцену з сльозами та погордливу міну Волкова.

- Чом би й ні?

- Хіба це не сумно, - вона безпорадно усміхнулася, - просити трішки свободи, мов якийсь пияцюра в неприступного бармена останню чарку.

Клерфе похитав головою.

- Часто я й сам це робив.

Вона вперше поглянула йому просто в обличчя.

- Ви? Чому саме ви?

- Кожен має свою причину. Навіть камінь. Де мені на вас зачекати? Хіба ви одразу підете зі мною?

- Ні. Ви мусите вийти головним входом, який стереже Крокодилиця. А відтак спуститесь серпантинном, візьмете сани та під'їдете ззаду зі службового входу. Я вийду туди.

Ліліан сіла в ліфт.

- Ти не матимеш нічого проти, якщо я не поїду з вами? - запитав Гольманн.

- Та ні, звичайно. Я ж бо завтра ще не виїжджаю.

Гольманн допитливо зиркнув на нього.

- А Ліліан? Ти не бажаєш лишитися сам?

- У жодному разі. Нікому не хочеться залишатися самому.

Клерфе перетнув порожній хол. Біля дверей стояла Крокодилиця.

- Добраніч, - сказав Клерфе.

- Good night, - відповіла та, не знаю чому переходячи на англійську.

Клерфе в самому кінці серпантину знайшов сани.

- Чи не могли б ви підняти будку? - запитав візника.

- Навіщо? Морозу нема!

Клерфе не хотів садити Ліліан у відкриті сани, але не мав бажання винаходити якісь аргументи.

– Для вас, може, ні, але для мене є. Я саме приїхав з Африки. Тому зашторте сани.

– То інша справа. – Візник зіскочив із козел і підняв будку. – Може бути так?

– Дуже добре. А тепер прошу заїхати до службового входу санаторію «Белла Віста».

Ліліан чекала в тонкій чорній смушевій накидці. Клерфе не здивувався б, якби вона прийшла в самій вечірній сукні без плаща.

– Мені все вдалося, – шепнула. – Я маю ключа, Жозеф дістане за це пляшку вишнівки.

Клерфе допоміг їй сісти в сани.

– Де ваше авто? – поцікавилася Ліліан.

– У мийці.

Коли вони минали головний вхід до санаторію, вона відкинулася в глиб темної будки.

– Цього вечора ви не приїхали нагору своїм авто з огляду на Гольманна?

Клерфе зиркнув на неї.

– Чому з огляду на Гольманна?

– Щоб він його не бачив. Ви його пожаліли?

Так і справді було. Клерфе зауважив, що вигляд «Джузеппе» викликав у Гольманна надто сильне збудження.

– Ні, – відповів. – Просто я мусив нарешті помити авто.

Клерфе витягнув з кишені пачку цигарок.

– Пригостіть і мене, – сказала Ліліан.

– А вам можна курити?

– Звичайно, – відказала таким гострим тоном, що одразу здогадався, що то неправда.

– Я маю тільки галуazi. Чорний міцний тютюн Іноземного Легіону.

– Я знаю цей гатунок. Ми курили його під час окупації.

– У Парижі?

- В одному підвалі в Парижі. Звідки ви приїхали? - запитала Ліліан. - З Монте-Карло?

- Ні, з В'єн, неподалік Ліона. Це сонне містечко, яке, проте, має один із найкращих ресторанів у Франції - у «Готель де Пірамід».

- І як ви їхали?

Клерфе здивувався, чому їй це цікавило.

- Звичайною трасою. Через Белфорт і Базель.

Ліліан помовчала.

- І як було? - поцікавилася вона.

- Що? Подорож? Нудьга. Сіре небо та плескатий краєвид, поки не заїхав у Альпи.

Він почув, як вона дихає в темряві. А потім у світлі вітрини з годинниками, що ковзнуло по санях, побачив її обличчя. На ньому малювався особливий вираз здивування, насмішки й болю.

- Нудьга? - повторила вона. - Плескатий краєвид? Боже мій, скільки б я дала за те, щоб не мусити вже дивитися на гори.

Він враз зрозумів, чому випитувала його так докладно. Для хворих гори тут були мурами, які обмежили їхню свободу. Гори давали їм легке дихання і надію, але не могли їх відпустити. Їхній світ обмежувався цією високо розташованою місциною, і тому кожне повідомлення знизу було повідомленням із втраченого раю.

- Як довго ви тут? - поцікавився Клерфе.

- Чотири роки.

- А коли зможете спуститися вниз?

- Прошу поцікавитися у Далай-лами, - відповіла вона з гіркотою. - Обіцяє мені це що кілька місяців - так, як збанкрутілі уряди обіцяють один поквартальний план за другим.

Сани зупинилися перед в'їздом на головне шосе. Їх проминула галаслива група туристів у комбінезонах лещетарів. Ліліан різким рухом викинула цигарку в сніг.

- Ці люди платять купу грошей, щоб приїхати в гори - можна сконати від сміху. Пригостіть мене ще однією цигаркою. Ви, напевно, не розумієте всього цього. Тут можна почуватися, як у таборі військовополонених. Не як у в'язниці, бо там принаймні відомо, коли вийдеш. А як у таборі, де ніхто не має жодного вироку.

- Я розумію це, - сказав Клерфе. - Сам це пережив.

- Ви? У санаторії?

- У таборі військовополонених. Під час війни. Але в нас було саме навпаки. Нас утримували на низинних болотах, і швейцарські гори означали для нас вимріяну свободу. Ми бачили їх з табору. Один чоловік, що походив із цих околиць, своїми розповідями доводив нас майже до безумства. Якби запропонували нам тоді звільнення в обмін на те, щоб ми зобов'язалися жити потім кілька років у цих горах, думаю, багато хто б згодився. Теж можна сконати від сміху, правда?

- Ні. І ви б також згодилися?

- Я мав план втечі.

- Хто б його не мав! І ви втекли?

- Так.

Ліліан подалася вперед.

- Вам вдалося втекти? Чи вас знову впіймали?

- Мені вдалося втекти. Інакше мене б не було тут. Третього виходу я не мав.

- А той чоловік? - поцікавилась вона за хвилю. - Той, що безперервно розповідав про гори?

- Помер у таборі через тиф. За тиждень до визволення.

Сани зупинилися перед готелем. Клерфе помітив, що Ліліан не має мокроступів. Він узяв її на руки, переніс через сніг і поставив на землі перед входом.

- Пара шовкових черевичків врятована, - сказав Клерфе. - Ви справді хочете піти до бару?

- Так. Я мушу чогось напитися.

У барі лещетарська компанія у важких черевиках тупотіла на танцювальному майданчику. Кельнер підсунув до стійки бару столик і два стільці.

- Вам горілки, як і минулого разу? - запитав він Клерфе.

- Ні, глінтвейну або бордо. - Клерфе подивився на Ліліан. - А вам що?

- Мені горілки, - відповіла вона. - Хіба й ви раніш не пили горілки?

- Так, але то було перед ідою. А зараз я б рекомендував те, що французи називають Богом в оксамитових штаняхках. Бордо.

Тут він помітив, що вона інспектує його недовірливим поглядом, мабуть, запідозривши, що він її хоче трактувати як хвору.

– Я не підігрую вам, – сказав він. – Якби я був тепер сам, також би замовив вино. Горілку можемо пити скільки вам завгодно завтра перед вечерею. Я пронесу пляшку до санаторію.

– Добре. Тоді може бути вино, яке вчора ввечері ви пили у Франції, у В'єн.

Клерфе здивувався, що вона запам'ятала назву місцевості. Треба з нею пильнувати, бо хто має таку пам'ять до назв, також звертає увагу на інші речі.

– То було бордо, – промовив він. – Лафіт Ротшільд.

То була неправда, бо у В'єн він пив місцеве легке вино, невідоме за межами міста, але не було потреби це уточнювати.

– Я прошу вас принести «Шато Лафіт» 1937 року, якщо його маєте, – сказав до офіціанта. – І прошу не загортати його в гарячу серветку. Краще принесіть таке, яке лежить у підвалі.

– Ми маємо його також у кімнатній температурі, пане.

– Чудово.

Офіціант підійшов до буфету і згодом повернувся.

– Телефон, пане Клерфе.

– Це з санаторію! – сполошилась Ліліан. – Крокодилиця!

– Зараз переконаємося. – Клерфе встав, попрохавши офіціанта розкоркувати пляшку, аби вино трохи подихало.

– То була Крокодилиця? – запитала Ліліан, коли він повернувся.

– Ні. То телефонували з Монте-Карло. – Клерфе завагався, але, коли побачив ознаку зацікавлення на її обличчі, подумав, що, може, не зашкодить, якщо вона дізнається, що деінде також помирають люди. – З лікарні в Монте-Карло. Один мій знайомий помер.

– Ви мусите повернутися?

– Ні. Зрештою, я вже нічим не зараджу. Я думаю, що для нього це щастя.

– Щастя?

– Так. Він розбився під час перегонів і став би калікою до кінця життя.

Ліліан витріщила на нього очі. Мала таке враження, що недочула. Що за варварські дурниці меле цей здоровий непростений гість?

– А ви не вважаєте, що їй покалічені часом хочуть жити? – поцікавилася вона дуже тихо набряклим від гніву голосом.

Клерфе відповів не відразу. У вухах йому ще дзвенів твердий, металевий, зневірений голос жінки, яка до нього дзвонила: «Що мені тепер робити? Феррер нічого по собі не залишив! Ані гроша! Я прошу приїхати! Я прошу мені допомогти! Я не знаю, що далі! То ви винні! Усі ви винні! Ви з вашими клятими перегонами!»

Він відігнав від себе цей спогад.

– То залежить, – сказав до Ліліан. – Цей чоловік був шалено закоханий в одну жінку, яка зраджувала його з кожним механіком. А він був завзятим автогонщиком, який, однак, ніколи не вибився вище пересічного. Усе, чого він хотів від життя, то були перемоги у великих перегонах і ця жінка. Помер, так і не довідавшись правди, помер, не знаючи, що ця жінка не хотіла його більше бачити, бо він мав ампутовану ногу. То саме це я й маю на увазі, кажучи тут про щастя.

– А може, він всупереч тому хотів ще жити?

– Цього я не знаю, – відказав Клерфе роздратованим тоном. – Проте я бачив, як ще нещасніші люди вмирали. Ви, мабуть, також?

– Авжеж, – визнала Ліліан, так і триваючи у своїй впертості. – Але всі хотіли ще жити.

Клерфе мовчав. «Про що я тут балакаю? І навіщо? І чи не для того, щоб переконати себе в тому, у що сам не вірю? Який жорсткий, холодний голос мала приятелька Феррера в слухавці!»

– Нікому не вдається втекти від долі, – нарешті нетерпляче сказав він. – І ніхто не знає, коли і як його вона дожене. Хто б там, зрештою, зважав на час? І що таке, власне, довге життя? Довге минуле. А майбутнє завжди сягає тільки до наступного подиху. Або до наступних перегонів. Що далі, невідомо. Вип'ємо?

– За що?

– Ні за що. Може, за трішки відваги.

– Я маю вже відваги по дірки в носі, – мовила Ліліан. – І втіхи також. Розкажіть мені краще, як виглядає життя там, унизу. По той бік гір.

– Сумно. Нічого, окрім дощу. Уже цілий тиждень.

Вона повільно відставила келих.

– Дощ не падав тут уже від жовтня. Тільки сніг. Я вже майже забула, як виглядає дощ.

Коли виходили, падав сніг. Клерфе викликав свистом сани. Вони їхали серпантинами вгору. Дзвонили дзвіночки на кінській збруї. Шосе було тихе й темне. Згодом почули дзвіночки, що наближалися з протилежного боку. Візник зупинився на роз'їзді під ліхтарем, щоб розминутися. Кінь нетерпляче пирхав і бив копитами землю. У сніговій хурделиці другі сани промчали повз них майже безшелесно. То були низькі сани, на яких лежав довгий ящик,

оповитий чорною цератою. Біля ящика видно було брезент, з-під якого виглядали квіти й вінки.

Візник перехрестився і погнав коня далі. Вони мовчки подолали останні закрути й зупинилися перед бічним входом до санаторію. Ліліан встала з саней.

– Усе намарне, – сказала з вимушеною посмішкою. – На хвилину можна забутись, але втекти перед цим неможливо. – Вона відчинила двері. – Дякую... І вибачте – я не була добрим товариством. Але я не могла бути на самоті цього вечора.

– Я також.

– Ви також? Чому?

– З тієї самої причини, що й ви. Я ж вам розповідав. Дзвінок із Монте-Карло.

– Але ж ви казали, що це щастя.

– Є різні види щастя. Та й мало що можна сказати. – Клерфе сьгнув до кишені плаща. – Це вишнівка, яку ви пообіцяли санітарові. А це пляшка горілки для вас. Добраніч.

2

Коли вранці Клерфе прокинувся, побачив захмарене небо й почув, як вітер стукає віконницями.

– Фен, – пояснив офіціант. – Теплий вітер, який викликає втому. Дошкульний передусім у кістках. Особливо в місцях перелому.

– Ви їздили на лижах?

– Ні, в моєму випадку то рани, отримані на війні.

– Але ж ви швейцарець?

– Я австрієць, – сказав офіціант. – Їзда на лижах для мене закінчилася. Лишилася тільки одна нога. Але не повірите, як та ампутована нога болить за такої погоди.

– Який сьогодні сніг?

– Між нами кажучи, липкий, як мед. Згідно з готельним бюлетенем, добрий, а на вершинах сипкий.

Клерфе вирішив відкласти лижви на пізніше. І без того був ще втомлений, а щодо вітру – офіціант мав рацію. У нього теж боліла голова. «То через

коньяк учора вночі, – подумав він. – Чому я пив далі, коли відвіз до санаторію цю таємничу дівчину, котра поєднувала в собі біль світу й жагу життя? Дивні люди перебували тут у горах – люди з дуже тонкою шкірою. Я теж колись був такий. Цілі століття тому. Але я змінився, і то дуже. Я мусив. І що залишилося? Що, крім цинізму, іронії та фальшивого відчуття вишості? Як довго я міг би ще брати участь у перегонах? Хіба я вже не застарий? А що потім? Що ще на мене чекає? Посада представника автозаводу в якомусь провінційному місті – і старість, що повільно надходить, з нескінченними вечорами, поступовою втратою сил, болючими спогадами, з гнітючими втратами, з рутинною, з примарою екзистенції, яка добігає кінця в нудотних повторях? Біль світу заразливий. Ресурс життя, без мети й без жодної опори». Вдягнувши плащ, він виявив у ньому чорну оксамитну рукавичку. Клерфе знайшов її вчора на столі, коли повернувся з бару. То, мабуть, її забула Ліліан. Він сховав рукавичку до кишені, щоб віддати пізніше.

Він ішов уже годину по снігу, коли неподалік шосе, біля лісу, побачив невелику квадратну будівлю, увінчану банею, звідки снував чорний дим. Зупинився. У Клерфе прокинулися огидливі спогади, через які він змарнував кілька років життя, намагаючись їх забути.

– Що це за будівля? – поцікавився у хлопця, який відгортав лопатою сніг біля крамниці.

– По той бік вулиці? Крематорій, пане.

Клерфе ковтнув слину. Отже, він не помилявся.

– Тут? – запитав. – Навіщо вам тут крематорій?

– Для санаторійників. Тобто для померлих.

– І для цього потрібен вам крематорій? Аж стільки вмирає?

Хлопець сперся на лопату.

– Тепер уже не так, як давніше, пане. Але до війни, я маю на увазі першу війну, та й пізніше теж – тоді багато вмирало. У нас тут довгі зими, а взимку важко копати землю, замерзає на камінь, і то глибоко. Крематорій набагато практичніший. Цей має вже майже тридцять років.

– Тридцять? Отже, у вас уже був крематорій, перш ніж він увійшов у моду? Задовго до розповсюдження в масовому масштабі?

Хлопець не зрозумів, що Клерфе мав на увазі.

– Якщо йдеться про практичні речі, ми тут завжди були першими, пане. Так, зрештою, дешевше. Люди не хочуть уже більше витрачати стільки коштів на перевезення трупів. Колись було інакше. Тоді багато родин перевозили своїх померлих на батьківщину в цинкових трунах. То була краща пора, ніж тепер!

– Я теж так думаю.

– Не до порівняння! Ви мусите колись послухати мого батька, як розповідає про той час. Він отаким робом побачив цілий світ.

– Тобто яким?

– Як конвоір трупів, – сказав хлопець, здивований нездогадливістю незнайомця. – Тоді люди трактували ще своїх померлих з піететом. Не пускали їх самих у подорож. Особливо до заморських країн. Мій батько знає, наприклад, Південну Америку, як власну кишеню. Люди були там багаті й завжди прагнули забрати померлих на батьківщину. То було ще перш, ніж літаки стали популярними. Транспортування відбувалося залізницею, а потім на пароплавах, з гідністю, як належить. Це тривало цілими тижнями. А як годували, пане, конвоіра трупів! Батько навіть збирав меню і вставив їх потім у рамки. Під час однієї подорожі з однією вишуканою чилійською дамою – поповнів на цілих тридцять фунтів. Усе було безкоштовно, також пиво, а крім того, коли доправив труну на місце, отримав прекрасний подарунок. А потім, – хлопець непривітно поглянув на квадратну будівлю, – а потім поставили крематорій. Спочатку він служив лише для людей, які не визнавали жодної релігії, але тепер став повсюдно модним.

– Так, – підтвердив Клерфе. – Це вже не тільки тут таке.

Хлопець похитав головою.

– Люди не мають більше жодної поваги до смерті, каже мій батько. То провина двох світових воєн, надто багато людей втратило тоді життя. Та й відразу мільйони. Мій батько каже, що тому пропав його фах. Тепер навіть родини із заморських країн просять спалювати трупи своїх померлих, а урни з попелом посилають до Південної Америки літаками.

– Без конвоірів?

– Без конвоірів, пане.

Дим із крематорію припинив снувати. Клерфе витяг пачку цигарок і підсунув балакучому підліткові.

– Якби ви бачили сигари, які привозив мій батько, – сказав той, беручи цигарки і приглядаючись. – «Гавани», пане, найкращі у світі. Цілі ящики! Йому шкода було їх для себе, просто щоб викурити самому, тож він завжди продавав тутешнім власникам готелю.

– Чим займається тепер ваш батько?

– Тепер ми тут маємо квітникарню. – Хлопець кивнув на крамницю, перед якою вони стояли. – Майте на увазі, що ми, пане, дешевші, ніж ці шкуродери в селі. І в нас часом є прекрасні речі. Саме сьогодні вранці прийшов свіжий товар. Нічого не потребуєте?

Клерфе подумав хвильку. Квіти? Чом би й ні? Міг би їх послати до санаторію бунтівливій молодій бельгійці. Це підняло б її дух. А якщо дізнається її приятель, цей гоноровий росіянин, то навіть ще краще.

Зайшов до крамниці. Пролунав пронизливий звук дзвінка. З-за штори вигулькнув чоловік, схожий водночас на офіціанта й паламаря. Він мав на собі темний костюм і був дуже низьким на зріст. Клерфе приглядався до нього з цікавістю. Він уявляв його неабияким здорованем, хоча за хвилю усвідомив, що той не мусив сам волочити труни.

Крамниця виглядала вбого, а квіти були пересічними, за винятком кількох справді прекрасних, що геть не пасували до цього приміщення. Клерфе задивився на вазон із білим бузком і довгу гілку білих орхідей.

– Свіжісінькі! – сказав малий чоловік. – Привезли сьогодні. Ця орхідея – винятковий екземпляр. Протримається щонайменше тиждень. Дуже рідкісний різновид.

– Ви знаєтесь на орхідеях?

– Так, пане. Я бачив багато видів. Також за кордоном.

«У Південній Америці, – подумав Клерфе. – Може, після доправлення трун брав участь у невеликій експедиції в джунглі, щоб пізніше мати що розповідати дітям і онукам».

– Запакуйте її, будь ласка, – сказав він, витягнувши з кишені чорну оксамитну рукавичку Ліліан. – І прошу докласти це. Чи маєте конверт і картку паперу?

До села Клерфе повернувся пішки. Дорогою йому здавалося, що він і далі відчуває бридкий солодкуватий дим із крематорію. Знав, що це неможливо, фен прибывав дим до землі, а Клерфе був уже задалеко, аби відчувати що-небудь. Залишився тільки спогад про печі, в яких вогонь горів день і ніч неподалік концтабору. Печі, які хотілося забути. Він зайшов до придорожного шинку.

– Подвійну вишнівку, будь ласка.

– Краще візьміть сливовицю, – порадив шинкар. – Ми маємо чудову. Вишнівка надто банальна.

– А сливовиця – ні?

– Менше знана й не експортована. Спробуйте.

– Добре. Тоді прошу подвійну.

Шинкар наповнив келишок ущерть. Клерфе випив залпом.

– Хвацько, – сказав шинкар. – Але чи відчули ви смак таким чином?

– Я не хотів нічого смакувати, я хотів лише виполоскати деякий присмак. Налийте ще одну, цього разу я розсмакую.

– Тоді я собі теж наллю, – мовив шинкар. – Пиття – то заразлива хвороба.

– І в шинкарів?

– Шинкар я тільки наполовину, а наполовину митець. То одна з небагатьох речей у наш час, коли можна випити без особливого ризику. пейзажі не стріляють. Салют!

Відтак Клерфе пішов до гаража, щоб зазирнути до «Джузеппе». Авто стояло доволі далеко, у глибині великого похмурого приміщення. Клерфе зупинився біля входу. У півтемряві спостеріг когось за кермом.

– Ваші учні бавляться тут в автогонщиків? – запитав він у власника гаража, який його супроводжував.

– То ніякий не учень. Каже, що він ваш приятель.

Клерфе придивився й упізнав Гольманна.

– Чи то неправда? – запитав власник.

– Навпаки – найчистіша правда. Він довго вже тут?

– Не довго. Може, п'ять хвилин.

– Уперше?

– Ні, був уже сьогодні вранці, але заходив тільки на хвилю.

Гольманн сидів за кермом «Джузеппе» спиною до Клерфе. Не було сумніву, що у своїй уяві він бере участь у перегонах, бо час від часу чувся тихий тріск, коли він перемикав швидкість. Клерфе подумав хвилю, потім кивнув власникові гаража і вийшов.

– Не кажіть йому, що я його тут бачив. – Чоловік кивнув. – Нехай він робить з автом, що йому заманеться. Прошу, – Клерфе витягнув з кишені ключі, – дайте йому ці ключі, якщо він попросить. А якщо не попросить, то залиште їх в авті. Щоб були на наступний раз. Розумієте?

– Я повинен дозволити йому робити що завгодно. З ключиками також?

– Також. І з автом, – сказав Клерфе.

З Гольманном він зустрівся на обіді в санаторії. Той виглядав натовленим.

– Фен, – сказав Гольманн. – У таку погоду кожен відчувається зле. Я спав важким сном, і мені снилися навіжені речі. А ти?

– Нормальне похмілля. Трохи забагато випив.

– З Ліліан?

– Пізніше.

– Тут, у горах, людина не відчуває цього, коли п'є, – аж наступного ранку.

Клерфе роззирнувся по ідальні. Людей було небагато. Бракувало Ліліан.

– У таку погоду більшість не встає з ліжка, – пояснив Гольманн. – Ти чув щось нового про Феррера?

– Помер.

Запала мовчанка. Не було чого додати.

– Що робиш пополудні? – поцікавився Гольманн.

– Думаю поспати, а потім трохи розглянутися довкола. Не журися мною. Я тішуся, що потрапив туди, де поза «Джузеппе» майже нема авт.

Двері відчинилися, на порозі з'явився Боріс Волков і кивнув Гольманнові, зігнорувавши Клерфе. Кинув оком по ідальні й одразу вийшов.

– Шукає Ліліан, – сказав Гольманн. – Хтозна, де вона. Мабуть, у своєму покої.

Клерфе встав.

– Я піду спати. Тутешне повітря справді викликає втому, маєш рацію. Ти зможеш сьогодні увечері лишитися довше? Тут, на вечері?

– Звичайно. Сьогодні я не маю температури, а тієї, яку мав учора, просто не вписав до медичної картки. Медсестра так довіряє, що я сам можу собі міряти температуру. Непогане досягнення, правда? Ох, як я ненавиджу термометри!

– Тоді до восьмої.

– До сьомої. А ти не хотів би часом повечеряти деінде? Це середовище мало б тобі вже набриднути.

– Не плети дурниць. Я мав у житті надто мало okazji, щоб добряче занудитися в довоєнному стилі. Щось таке в наш час стало великою, рідкісною пригодою, заброньованою тільки для швейцарців, а більш ні для кого в Європі. Навіть не для шведів, їхня валюта теж зійшла на пси, коли з усіх боків треба було рятувати людство. Пронести для тебе щось із села?

– Ні. Я маю все. Сьогодні увечері буде велика п'ятка в одній італійки, Марії Савіні. Звичайно, потай.

– Ти збираєшся?

Гольманн похитав головою.

– Не маю бажання. Такі гулянки влаштовуються завжди, коли хтось від'їхав. Тобто помер. Люди тоді п'ють і додають собі відваги.

– Своєрідні поминки?

– Так, більш-менш. – Гольманн позіхнув. – Пора на планову сієсту на веранді з заборonoю розмови. Для мене також. До вечора, Клерфе.

Кашель перестав. Виснажена Ліліан лягла знову. Ранкова жертва була складна, то була плата за день. І за попередній вечір також. Чекала, поки по неї прийде медсестра. На сьогодні припадала щотижнева рентгеноскопія. Вона знала аж до огиди цей ритуал, який щоразу викликав у ній роздратування.

Ліліан ненавиділа інтимність рентгенівського кабінету. Ненавиділа стояти з оголеною огрудиною і відчувати на собі погляд асистента.

Далай-лама їй не перешкоджав. Для нього вона була буденністю, для його асистента – жінкою. Її дратувала не сама голизна її тіла, а те, що вона поставала перед екраном голіша голої. Адже тоді була гола також під шкірою, гола наскрізь аж до кісток і внутрішніх пульсуючих органів. Для зближуючих у червоновій темряві окулярів вона була голіша, ніж коли-небудь бачила й могла бачити саму себе.

Упродовж якогось часу Ліліан ходила на рентгеноскопію разом з Агнес Сомервіл. Вона бачила тоді, як Агнес раптом із прекрасної молодої дівчини змінюється на живий скелет, у якому легені та шлунок, наче бліді звірятка, розтягувалися, мовби вижирали життя. Бачила, як скелет рухається з боку на бік і вперед, як дихає і говорить, і знала, що в неї усе це виглядає так само. Подеколи їй здавалося річчю геть сороміцькою, що асистент може оглядати її такою, коли чула в темряві його подих.

Прийшла медсестра.

– Хто переді мною? – запитала Ліліан.

– Панна Савіні.

Ліліан вбрала халат і рушила за сестрою до ліфта. Побачила у вікні сірий день.

– Зимно сьогодні? – поцікавилася вона.

– Ні. Чотири градуси.

Незабаром прийде весна. Хворий вітер, фен, важке повітря, вона мало не задихнулася вранці. З рентгенівського кабінету вийшла Марія Савіні. Стріпуючи головою, поправила своє чорне волосся.

– Як було? – запитала Ліліан.

– Він нічого не каже. Має поганий гумор. Тобі подобається мій новий халат?

– Чудесний шовк.

– Справді? То від Ліссі з Флоренції. – Марія скривила помарніле обличчя і розсміялася. – Що нам іще залишається? Коли ми не можемо ніде вийти ввечері, то мусимо гарцювати тут у своїх хатніх дрес-кодах. Прийдеш увечері до мене?

– Ще не знаю.

– Панно Дюнкерк, професор чекає, – нагадала сестра у дверях.

– Приходь! – сказала Марія. – Інші також прийдуть! Я маю плити з Америки. Фантастичні!

Ліліан зайшла до оповитого сутінками кабінету.

– Нарешті! – сказав Далай-лама. – Я хотів би, щоб принаймні раз ви були пунктуальні.

– Мені прикро.

– Та добре! Діаграма температури.

Медсестра подала йому картку. Він почав її вивчати, обмінючись пошепки заувагами зі своїм асистентом. Ліліан намагалася зрозуміти, про що вони говорять, але їй це не вдалося.

– Загасити світло! – звелів Далай-лама. – Прошу ліворуч. Ліворуч. Ще раз.

Фосфоресцюючий відблиск екрана падав на лису голову й окуляри асистента. Ліліан щоразу робилося трохи недобре, коли вона мусила так дихати й зупиняти дихання, – це нагадувало момент, який передував непритомності.

Дослідження тривало довше, ніж зазвичай.

– Прошу ще раз показати мені медичну картку, – сказав Далай-лама.

Сестра увімкнула світло. Ліліан стояла біля екрана й чекала.

– Ви мали два запалення плеври? – запитав Далай-лама. – Одне з яких через власну необережність?

Ліліан відповіла не одразу. Навіщо він питав? Усе ж було написано в медичній картці. Хіба що Крокодилиця розбовкала, а він хоче тепер освіжити ті старі історії, щоб влаштувати її новий прочухан?

– Це правда, панно Дюнкерк? – повторив професор.

– Так.

– Ви мали щастя. Майже жодних зрощень. Однак звідки... от шляк! – Далай-лама підвів очі. – Прошу зайти до бічної кімнати й підготуватися до наповнення пневмографу.

Ліліан пішла за медсестрою.

- Що таке? - шепнула вона. - Якась рідина?

Медсестра заперечливо похитала головою:

- Можливо, перепади температури.

- Але ж це не має нічого спільного з моїми легенями! То тільки хвилювання! Від'їзд міс Сомервіл! Фен! Адже я негативна! Я не позитивна! А може, так?

- Ні, ні. Будь ласка, лягайте! Ви мусите бути готові, коли прийде професор.

Медсестра присунула апарат. «Усе намарно, - подумала Ліліан. - Упродовж цілих тижнів я робила все, що від мене вимагали, і замість покращення мені знову погіршало. Те, що я відірвалася вчора, не може бути приводом, адже сьогодні я не маю температури - може, навіть і мала б її, якби не виходила з санаторію, - хтозна. Що він тепер хоче зі мною зробити? Буде мене бурувати й колоти, чи тільки знову мене наповнить, як м'яча?»

До приміщення зайшов професор.

- Я не маю температури! - проторохтіла Ліліан. - То тільки легке знервування. Уже тиждень я не маю гарячки, та й раніше я мала її тільки тоді, коли була рознервована.

Далай-лама сів біля неї і провів долонею по її тілу, шукаючи місце для уколу.

- Наступні кілька днів прошу вас залишатися у своєму покої.

- Я не можу безперервно лежати в ліжку. Саме тому в мене буває гарячка. Це доводить мене до безумства.

- Достатньо, що зостанетесь у своєму покої. А сьогодні в ліжку... Настоянку йоду, сестро, тут.

Перевдягнувшись у своєму покої, Ліліан приглядалася до брунатної плями після йоду. Потім витягнула з-під білизни пляшку горілки і, прислухаючись до відголосів з коридору, налила собі склянку. Щохвилини має прийти медсестра з вечерею, не хотілося попастися на питті. «Я ще не така худа, - подумала вона, стоячи перед дзеркалом. - Я поповніла на півфунта. Великий подвиг». З іронічною посмішкою випила сама і сховала пляшку. Ззовні почула візок із вечерею. Сягнула по якусь сукню.

- Одягаєтесь? - поцікавилася медсестра. - Але ж вам не вільно виходити.

- Я одягаюсь, бо тоді краще почуваюся.

Медсестра похитала головою.

- Чому не ляжете до ліжка? Я б хотіла, щоб колись мені подали їжу до ліжка!

– Тоді полежте собі на снігу, поки дістанете запалення легенів, – сказала Ліліан. – Тоді вам подаватимуть їжу до ліжка.

– Якщо йдеться про мене, то все дарма. Я хіба б лише застудилася й одержала легкий катар. Тут є якась пачечка для вас. Мабуть, квіти.

«Боріс», – подумала Ліліан, беручи білу картонну коробку.

– Не відкриєте? – запитала зацікавлена медсестра.

– Пізніше.

Ліліан хвилю пошпорталася виделкою в тарілці, після чого попрохала забрати їжу. Тим часом сестра заправила її ліжко.

– Налаштувати вам радіо? – поцікавилася медсестра. – Варто трохи розважитися!

– Як хочете.

Медсестра покрутила кружальцями. З'явився Цюріх із передачею про Конрада Фердинанда Майера й Лозанна з новинами. Крутнула далі – і враз з'явився Париж. Якийсь піаніст грав Дебюссі.

Ліліан підійшла до вікна й чекала, поки сестра закінчить і залишить pokій. Вдивлялася у вечірній туман і слухала музику з Парижа, але не могла її витримати.

– Ви знаєте Париж? – запитала медсестра.

– Так.

– Я ні. Мабуть, він чудесний!

– Коли я там була, він був зимний, темний, похмурий і окупований німцями.

Медсестра розсміялася.

– То давно минуло. Тепер, я певна, все таке ж, як і до війни. Вам не хочеться ще раз туди поїхати?

– Ні, – сухо відказала Ліліан. – Хто ж їздить до Парижа взимку? Ви закінчили?

– Так-так, зараз. Куди ви так поспішаєте? Адже в санаторії вже й так нема що робити.

Нарешті медсестра пішла. Ліліан вимкнула радіо. Справді, тут не було вже що робити. Можна було тільки чекати. Чекати, але на що? На те, що життя далі складатиметься тільки з чекання?

Відкрила коробку, перев'язану голубою шовковою стяжкою. «Боріс вирішив залишитися тут, у горах, – подумала, – принаймні він так казав. А я?»

Розгорнула тонкий папір і враз випустила коробку додолу, мовби всередині побачила змію. Втупила погляд в орхідеї на підлозі. Упізнала ці квіти. Збіг, огидний збіг, це інші квіти, не ті самі, інші, схожі! Водночас Ліліан знала, що такі збіги не трапляються, а в селі ніхто не мав запасів цього виду орхідей. Вона сама таких шукала і, не знайшовши, замовила з Цюріха. Порахувала квіти на гілці. Число збігалось. Потім помітила, що в найнижчої квітки бракує пелюстки, і нагадала собі, що зауважила це, коли прийшла коробка з Цюріха. Не було вже найменшого сумніву – квіти, що лежали перед нею на килимі, були тими самими квітами, які вона поклала на труні Агнес Сомервіл.

«Я стаю істеричкою», – подумала Ліліан. Усе це мусить з'ясуватися, не могли ж ці квіти їй примаритися, хтось пожартував з неї дуже негарним чином, але чому? І як? Як ці орхідеї опинилися знову тут? І що повинна означати ця рукавичка збоку, що скидалася на мертву почорнілу руку, яка висунулася з землі, наче символ якоїсь мафії духів?

Ліліан кружляла навколо гілки, мовби та й справді була гадюкою. Квіти вже не нагадували квітів: зіткнувшись зі смертю, вони справляли тепер несамолюбне враження, і їхня білина була білішою над усе, що досі бачила. Рвучко відчинивши двері на балкон, вона обережно вхопила папір, а через папір гілку й викинула все на вулицю. Услід за квітами викинула коробку.

Хвилюк прислухалася. Крізь туман пробивалися віддалені голоси та звуки дзвіночків на санях. Повернувшись до покою, побачила на підлозі рукавичку. Тепер Ліліан упізнала й нагадала собі, що мала її, коли була з Клерфе в барі. Клерфе... що він має з цим спільного? Вона мусить довідатись! Негайно!

Спливло кілька хвилин, перш ніж він підійшов до телефону.

– То ви прислали мені рукавичку? – запитала Ліліан.

– Так. Ви забули її в барі.

– А квіти також від вас? Ці орхідеї?

– Так. Ви не бачили моєї картки?

– Ні! – Ліліан ковтнула слину. – Ще ні. Звідки ви взяли квіти?

– З квітникарні, – відказав Клерфе, не приховуючи подиву. – Чому ви питаєте?

– У селі?

– Так, але що ж таке? Хіба вони були крадені?

– Ні. Хоча, може, й так. Я не знаю, – Ліліан замовкла.

– Я можу приїхати? – запитав Клерфе.

– Так. За годину... тоді тут буде спокійніше.

Ліліан, полегшено зітхнувши, поклала слухавку. Дякувати Господу, то був той, кому не треба нічого пояснювати. Той, кому вона була байдужа і хто не піклувався про неї так, як Борис.

Клерфе чекав її біля бічних дверей.

– Ви не зносите орхідей? – здивувався він, показавши на сніг. Квіти й коробка ще лежали там.

– Де ви їх узяли? – поцікавилася Ліліан.

– З малої квітничарні внизу – недалеко за селом. Чому ви запитуєте? Ці квіти зачаровані?

– Ці квіти... ці самі квіти... – сказала Ліліан із зусиллям, – я поклала вчора на труну моєї приятельки. Я бачила їх ще перед тим, як забрали труну. У санаторії не залишають квітів з домовин. Усе було забрано. Я запитувала в санітара. Усе відіслано до крематорію. Я не знаю, яким чином...

– До крематорію? – запитав Клерфе. – Добрий Боже! Крамниця, в якій я купив квіти, розташована неподалік від крематорію. Така вбога крамничка, я ще навіть здивувався, звідки взяли там ці квіти. Тоді все ясно! Якийсь працівник крематорію, замість спалити квіти, перепродує їх для квітничарні.

Ліліан витріщила на нього очі.

– Невже таке можливе?

– Чом би й ні? Квіти як квіти і загалом не надто відрізняються між собою. Шанс викриття шахрайства незначний. Можливість, що рідкісна орхідея потрапить знову в ті самі руки, які її вислали, така виняткова, що ніхто з нею не рахуватиметься.

Клерфе взяв Ліліан під руку.

– І що ми зробимо? Ми дістанемо шок чи просто посміємося з нестримної підприємницької жилки людства? Пропоную посміятися – бо якби ми цього не робили час від часу, то потонули б у сльозах нашого прекрасного двадцятого сторіччя.

Ліліан поглянула на квіти.

– Це огидно, – прошепотіла вона. – Украсти в померлої...

– Не менш і не більш огидно, ніж багато інших речей, – відказав Клерфе. – Я також ніколи не думав, що коли-небудь обшукуватиму трупи в пошуках хліба й цигарок, але я це робив. Під час війни. Спочатку це жахливо, але потім людина звикає, особливо коли дуже голодна й довго не курила. Досить спогадів, ходімо чогось вип'ємо.

Але вона й далі дивилася на квіти.

– Хай тут і залишаться?

– Авжеж. Вони не мають уже нічого спільного ані з вами, ані з померлою, ані зі мною. Завтра надішлю вам нові. З іншої крамниці.

Клерфе відчинив дверцята саней. При нагоді він звернув увагу на обличчя візника, чий погляд спокійно, але з цікавістю спинився на орхідеях, і знав, що опісля той повернеться сюди й забере квіти. Бог знає, що станеться з ними пізніше. Хвильку Клерфе розмірковував, чи не затоптати їх – але навіщо самому вдавати Бога? Такі забави ніколи нікому особливо не сприяли.

Сани зупинилися. Перед входом до готелю на мокрому снігу лежали дошки. Ліліан вийшла. Спортсмени у важких лещетарських черевиках і у светрах тупотіли туди й сюди, коли худенька Ліліан проходила поміж ними, трохи нахилившись уперед у своїх вечірніх черевичках, притримуючи на грудях плащ, овіяна похмурим чаром своєї хвороби серед кипучого довкола неї здоров'я, скидаючись на майже екзотичну істоту.

«У що влізаю, – подумав він. – І з ким? У будь-якому разі це було щось інше, ніж Лідія Мореллі, яка годину тому зателефонувала до нього з Рима. Лідія Мореллі, яка знала кожен телефон і не забула жодного».

Клерфе наздогнав Ліліан біля дверей.

– Сьогодні ввечері, – сказав він, – ми розмовлятимемо тільки про найбанальніші речі під сонцем.

За годину бар уже був повний. Ліліан зиркнула на двері.

– Прийшов Борис. Я мала б це передбачити.

Клерфе зауважив росіянина вже раніше. Волков повільно протиснувся між людьми, які, мов грона винограду, висіли коло буфету, й промовив, цілковито ігноруючи Клерфе:

– Твої сани чекають, Ліліан.

– Відішли сани, Борисе. Я їх не потребую. Це Клерфе. Якщо вже ти його зустрів.

Клерфе підвівся з місця дещо по-панібратськи.

– Справді? – сказав Волков. – Ах, справді! Пробачте! – Борис поглянув у бік Клерфе, але оминаючи його погляд. – У спортивному авті, яке сполохало коней, правда?

Клерфе відчув приховане глузування. Нічого не відповів, але продовжував стояти.

– Мабуть, ти забула, що завтра тебе знову чекає рентген, – сказав Волков Ліліан.

– Не забула.

- Ти мусиш відпочити й виспатися.

- Я знаю про це. Ще є час.

Вона говорила повільно, так, як звертаються до дитини, яка не дуже розуміє. Клерфе здогадався, що для неї це єдиний шанс пригальмувати свій гнів, викликаний контролем. Йому стало майже шкода росіянина, який опинився в безнадійній ситуації.

- Може, сядете? - поцікавився не цілком безкорисливо.

- Дякую, - відказав Волков холодним тоном, мовби відповідав офіціантові, який запитав, чи не хоче щось замовити. Він, як і Клерфе хвилину тому, теж відчув глузування.

- Я мушу ще декого зачекати, - звернувся він до Ліліан. - Якби ти захотіла тим часом сісти в сани.

- Ні, Борисе! Я хочу ще залишитися.

Клерфе втратив терпець.

- Міс Дюнкерк прийшла сюди в моєму товаристві, - спокійно сказав він. - І вважаю, що я в змозі відвезти її назад.

Волков окинув його швидким поглядом. Вираз його обличчя змінився за одну мить. Він усміхнувся.

- Боюся, що ви погано мене зрозуміли. Але будь-які пояснення не мають жодного сенсу.

Боріс схилив голову перед Ліліан, і якусь хвилю здавалося, мовби маска пихи ось-ось спаде, однак хутко опанував себе й підійшов до буфету. Клерфе сів. Він був незадоволений собою. «Що я тут роблю? - думав він. - Мені ж уже не двадцять років!»

- Чому ви не повертається разом із ним? - роздратовано поцікавився Клерфе.

- Хочете мене позбутись?

Клерфе поглянув на неї. Ліліан здавалася безпорадною, але він знав, що саме безпорадність у жінках найгрізніша - бо жодна жінка насправді не безпорадна.

- Звичайно, ні.

- Ну, то лишаймося. - Вона зиркнула в бік бару й шепнула: - Не йде. Стежить за мною. Думає, що погоджуся.

Клерфе взяв пляшку й наповнив келихи.

- Добре. Перевіримо, хто перший утомиться.

- Ви його не зрозуміли, - сказала Ліліан гострим тоном. - Він не ревнивий.

- Ні?

- Ні. Нещасний і хворий, і піклується про мене. Легко вигравати, коли ти здоровий.

Клерфе відставив пляшку. Що за лояльна мала бестія! Ледве була врятована, а вже клєє руку рятівника.

- Можливо, - сказав він байдужим тоном. - Але чи бути здоровим - то злочин?

Вона обернулася до нього.

- Очевидно, що ні. Я не знаю, що кажу. Краще вже піду.

Ліліан сьгнула по торбу, але не встала. Клерфе також мав її вже досить на сьогодні, але нізачо у світі не дозволив би їй відійти, поки Волков стоїть ще біля буфету й чекає на неї. «Я не такий уже й старий», - подумав він і сказав:

- Ви не мусите поводитися зі мною, як із яйцем, я не надто вразливий.

- Тут кожен вразливий.

- Але я не звідси.

- Отож. - Ліліан усміхнулася. - Про це й мова.

- Про що?

- Про те, що нас дратує. Що ви єдиний, хто не належить до нас. Хіба ви не зрозуміли цього? Невже й за Гольманном цього не помітили?

- Цілком можливо, - відказав Клерфе заскочено. - Мабуть, я не повинен був приїжджати.

- Можливо. Тож навіщо завдавати собі стільки зусиль, щоб і я це відчула?... - А за хвилю додала: - Він виходить.

Клерфе теж це побачив.

- А ви? Ви ж теж повинні бути раніше в санаторії?

- Хто це знає? Далай-лама? Я? Крокодилиця? Бог? - Ліліан підняла келих. - А хто відповідальний? Хто? Я? Бог? І хто за кого? Ходімо танцювати!

Клерфе не ворухнувся з місця. Вона витріщила на нього очі.

- Ви теж боїтеся за мене? Чи вважаєте, що я мушу...

- Я нічого не вважаю, - сказав Клерфе. - Просто я не вмію танцювати, але якщо хочете, можемо спробувати.

Вони вийшли на паркет.

– Агнес Сомервіл завжди робила все, що їй рекомендував Далай-лама, – сказала Ліліан, коли оточили їх галасливі туристи, гучно тупочучи. – Все.

4

У санаторії панувала тиша. Хворі лежали на верандах. Лежали мовчки на ліжках і лежаках, випростані, наче жертви, в яких змучене повітря точило безголосу боротьбу з ворогом, що обжирався в теплій темряві легенів.

Ліліан сиділа у блакитних штанах на своєму балконі. Ніч давно минула й пішла в забуття. Тут, у горах, завжди так було: коли вдалося дожити до ранку, нічна паніка зникала, мов тінь на обрії, і забувалася. Перед нею в снігу, якого вітер навів уночі на балкон, стояла пляшка горілки, подарована Клерфе.

Задзвонив телефон. Вона взяла слухавку.

– Так, Борисе... ні, звичайно, ні... до чого б ми дійшли, якби так робили?... Не говоримо про це... звичайно, можеш приїхати... так, я сама, а хто б мав бути в мене?...

Хвильку розмірковувала, чи треба ховати пляшку, але врешті відкрила її. Горілка була дуже зимна й добра.

– Добридень, Борисе, – привіталась вона, почувши відголос дверей, що зачинялися. – Я, власне, п'ю горілку. Вип'єш зі мною? Тоді принеси собі склянку.

Ліліан витягнулася на лежку й чекала. На балкон вийшов Волков зі склянкою в руці. Ліліан зітхнула з полегкістю, дякувати Богу, жодних проповідей. Борис налив собі горілки. Підставила йому свою склянку, і той налив повну.

– Чому, душко? – поцікавився Волков. – Страх перед рентгеном?

Ліліан похитала головою.

– Температура?

– Також ні. Швидше низька температура.

– Чи Далай-лама казав уже щось на тему твоїх знімків?

– Ні. А що він мав казати? Зрештою, я і так не хочу цього знати.

– Добре, – відказав Волков. – І за це вип'ємо.

Він випив свою горілку одним ковтком і відставив пляшку.

- Дай-но мені ще, - попросила Ліліан. - Склянки зовсім маленькі.

- Скільки завгодно.

Ліліан стежила за ним. Знала: він ненавидить, коли вона п'є, але знала також, що тепер Боріс не пробуватиме відмовити їй від подальшого пиття. Він був на це достатньо мудрий і знав її настрій. Замість цього поцікавився:

- Налити ще?

- Ні. - Ліліан поставила склянку біля себе, не торкнувшись до неї. - Знаєш, Борісе, - сказала вона, випростовуючи ноги на лежку, - ми розуміємося надто добре. Ти розумієш мене надто добре, а я тебе, і в цьому полягає наше нещастя.

Волков розсміявся.

- Особливо, коли віє фен.

- Не тільки тоді.

- Або коли приїде хтось чужий.

- Ти бачиш, - мовила вона. - Ти знаєш уже причину. Ти вмієш усе пояснити. А я ні. Ти наперед знаєш про мене все. Це так виснажує! Чи це також фен?

- Фен і весна.

Ліліан заплющила очі. Відчувала гостре неспокійне повітря.

- Чому ти не ревнуєш?

- Але ж я ревнивий. Завжди.

Вона розплющила очі.

- До кого? До Клерфе? - Він похитав головою. - Так я й думала. Отже, до кого?

Волков не відповів. Навіщо вона питала? І що вона, власне, про це знає? Ревнощі не починаються з якоїсь людини й не закінчуються на ній. Починаються від повітря, яким дихає кохана людина, і не закінчуються ніколи. Навіть у момент смерті того другого.

- До кого, Борісе? - запитала Ліліан. - Хіба не до Клерфе?

- Не знаю. Може, до того, що з'явилося тут разом з ним.

- А що таке тут з'явилося? - Ліліан зручно витягнулася і знову заплющила очі. - Ти не мусиш бути ревнивий. За кілька днів Клерфе повернеться з гір униз і забуде про нас, а ми про нього.

Упродовж якогось часу вона лежала непорушно на лежку. Волков сидів за нею і читав. Сонце перемістилося, і його світло дісталось її очей, які під повіками миттю виповнилися теплим, помаранчевим і золотим сяйвом.

– Знаєш, Борисе, інколи я хотіла б зробити щось геть безглузде, – сказала Ліліан. – Щось таке, що розірвало б цей скляний перстень. Кинутися кудись...

– Кожен би хотів.

– Ти також?

– Я також.

– Чому ж ми цього не робимо?

– Це нічого б не змінило. Ми б тільки ще сильніше відчували цей перстень. Або розбили б його і, покалічившись об його гострі береги, знекровились.

– Ти також?

Боріс поглянув на худорляву постать, що лежала перед ним. Як мало вона про нього знала, хоч вважала, що розуміє його!

– Я змирився з ним, – сказав він, знаючи, що то неправда. – Так простіше, душко. Перш ніж людина вичерпає всі сили, безглуздо ненавидячи когось, має спробувати, чи не вдасться з цим жити.

Ліліан відчула наближення втоми, яку зазвичай викликали ті балачки, в яких вона заплутувалася, наче в павучих мережах. Усе збігалось, але що з того?

– Змиритися – отже, відмовитися, – буркнула вона за хвилину. – Отже, я ще доволі не стара.

«Чому він не йде? – подумала. – І чому я його ображаю, хоча не хочу цього? Навіщо я дорікаю за те, що він тут довше за мене і йому пощастило, що він думає про все це не так, як я? Чому мене так дратує, що він нагадує ув'язненого, який дякує Богові за те, що живий, а я нагадую того, хто ненавидить Бога за те, що невільний».

– Не слухай мене, Борисе, – сказала Ліліан. – Я лише так кажу. Полудень, я випила, дме фен. А може, це все ж таки страх перед рентгеном – тільки я не хочу собі в цьому признатися. Відсутність новин у горах – погана новина.

У селі озвалися церковні дзвони. Волков підвівся й опустив сонцезахисну штору ще нижче.

– Єва Мозер виходить завтра, – сказав. – Здорова.

– Знаю. Вона виходила вже двічі.

– Цього разу справді здорова. Крокодилиця підтвердила це.

Раптом крізь затихаючі дзвони Ліліан почула хурчання «Джузеппе». Авто на швидкості піднімалося серпантинами під гору й зупинилося. Вона

здивувалася, чому Клерфе приїхав ним до санаторію вперше від свого прибуття. Волков глянув через балкон униз і захрипло сказав:

– Сподіваюсь, він не збирається ковзатися на авті.

– Напевно. Чому ти так сказав?

– Бо він припаркувався на схилі за ялицями, а не перед санаторієм.

– То його справа. А, власне, чому ти його не терпиш?

– Дідько знає! Може, тому, що колись я був такий самий, як він.

– Ти? – сонно промовила вона. – Мабуть, багато років тому.

– Авжеж, – з гіркотою підтвердив Волков. – То було хтозна-коли.

За півгодини Ліліан почула, як авто Клерфе від'їжджає. Борис вийшов раніше. Вона полежала ще хвилину, примружившись, і дивилася на світло, що колихалося під повіками. Потім устала й зійшла вниз. На свій подив, побачила Клерфе, що сидів на лавці під санаторієм.

– Мені здавалося, що хвилину тому ви спустилися вниз, – сказала вона, підсідаючи до нього. – Може, я галюциную?

– Анітрохи. – Заморгав він через яскраве світло. – То був Гольманн. Я послав його до села, щоб купив пляшку горілки. Це найкращий час, щоб він сів нарешті за кермо.

Знову почулося хурчання двигуна. Клерфе встав і почав прислухатися.

– А тепер побачимо, що він зробить: чи ввічливо і слухняно повернеться нагору, чи десь завіється.

– Завіється? Куди?

– Куди захоче. У баку досить бензину. Може доїхати хоч і до Цюриха. – Клерфе знову почав прислухатися. – Не повертається. Їде селом у бік озера й шосе. Ось погляньте, де він уже – за «Палас Готелем». Дякувати Богу!

Ліліан зірвалася з лавки.

– Дякувати Богу? Ви збожеволіли? Посилаєте його в дорогу у відкритому спортивному авті? До Цюриха, якщо захоче? Хіба ви не знаєте, що він хворий?

– Саме тому. Він думав, що забув уже, як їздити.

– А якщо застудиться?

Клерфе розсміявся.

– Він одягнувся тепло. До того ж авто для гонщика – те саме, що для жінки вечірня сукня: якщо вона приносить їй приємність, то жінка ніколи в ній не застудиться.

Ліліан дивилася на нього широко відкритими очима.

– А якщо все ж таки застудиться? Знаєте, що це означає у горах? Вода в легенях, нарости, важка адаптація! Тут через застуду можна потрапити на той світ!

Клерфе придивився до неї. Така Ліліан подобалася йому значно більше, ніж попереднього вечора.

– Чому ж тоді ви, замість лежати в ліжку, вислизаєте увечері до бару в тоненькій сукні й шовкових черевичках?

– То не має нічого спільного з Гольманном!

– Напевно. А я вірю в терапію забороненого плоду. Досі я думав, що й ви також!

Ліліан отетеріла.

– Але не стосовно інших.

– Добре. Більшість людей вірять у її дієвість завжди тільки для інших. – Клерфе поглянув униз, у бік озера. – Він там! Бачите його? Тільки послухайте, як бере закрути! Не забув ще, як перемикається швидкість. Сьогодні ввечері він буде іншою людиною.

– Де? У Цюріху?

– Усюди. Тут також.

– Сьогодні ввечері він лежатиме в ліжку з гарячкою.

– Не думаю. А якщо навіть і так, краще щоб він мав трохи гарячки, ніж щоб з опущеними вухами боявся підійти до авта і вважав себе калікою.

Ліліан знервовано відвернулася. Каліка, бо хворий? Що собі дозволяє цей грубошкірий здоровий грубіян? Може, її він також вважає калікою? Вона згадала вечір у барі, коли Клерфе розмовляв по телефону з Монте-Карло. Чи й тоді він не говорив про каліку?

– Трохи гарячки може тут швидко змінитися в смертельне запалення легенів, – сказала вона непривітно. – Але я певна, що це вас не хвилює! Тоді ви зможете просто сказати, що Гольманн також мав щастя, що помер, зате перед тим ще раз сів за кермо спортивного авта, вірячи, що стане великим автогонщиком.

Та відразу ж пошкодувала за свої слова, не розуміючи, чому раптом так напустилася.

– А ви маєте добру пам'ять, – сказав з усмішкою Клерфе. – Я помічав це й раніше. Але прошу заспокоїтися, авто зовсім не таке швидкісне, як можна судити з відголосу. З ланцюгами на опонах не вдасться, мабуть, їхати у швидкому темпі.

Клерфе пригорнув її за плече. Ліліана мовчала й не рухалася. Дивилася, як «Джузеппе», малий і чорний, вигулькує з-за лісу біля озера і, наче джміль, з гудінням мчить крізь білий блиск, що стелиться в сонці на снігу. Вона чула гуркіт двигуна й луну, що котилася попід гори. Авто наближалось до шосе, яке вело перевалом на другий бік, і враз усвідомила, що саме тому така збуджена. Побачила, як авто зникає за закрутом. Тепер чувся тільки двигун, шалений бубон, який кликав на експедицію в невідоме і який був у її вухах чимось більшим, ніж звичайним шумом.

– Сподіваюсь, що він таки не втік, – сказав Клерфе.

Ліліан відповіла не одразу. Губи пересохли.

– Чому б він мав утікати? – нарешті видушила вона із зусиллям. – Адже він уже майже вилікувався. Чому ж тепер ризикувати?

– Часом ризикують саме тоді.

– А ви на його місці б ризикнули?

– Я не знаю.

Ліліан зітхнула.

– А чи ви б зробили це, знаючи, що ніколи не будете здоровим? – поцікавилася вона.

– Замість лишитися тут?

– Замість нидіти тут ще кілька місяців?

Клерфе усміхнувся. Раніше йому вже доводилося нидіти в концтаборі.

– Залежно що ви під цим розумієте.

– Обережне життя, – відказала вона швидко.

Клерфе розсміявся.

– Не маю поняття. Цього ніколи не можна передбачити. Може, так, щоб іще раз узяти у свої руки щось, що зветься життям... А може, я провадив би поміркований спосіб життя і відмовляв би собі у всьому, щоб прожити ще день, ще годину. Цього справді ніколи не передбачиш. А життя підкинуло мені не одну дивну несподіванку.

Ліліан висунулася з-під плеча Клерфе.

– А хіба ви не мусите впоратися з цим самотійно перед кожними перегонами?

– Це виглядає більш драматично, ніж є насправді. Я не їжджу, керуючись якимсь романтичним імпульсом. Я їжджу задля грошей і тому, що не вмію нічого іншого, а не задля жаги пригод. Пригод у наш клятий час я мав удосталь, зовсім цього не бажаючи. Ви, мабуть, теж.

– Так, – відказала Ліліан. – Але не тих, що треба.

Враз вони знову почули двигун.

– Він повертається, – сказав Клерфе.

– Так, – кивнула вона та глибоко зітхнула, – повертається. Ви розчаровані?

– Ні. Я хотів тільки, щоб він знову проїхався автом. Востаннє, коли в нім сидів, від дістав свою першу кровотечу.

Ліліан побачила, як блискавично наближається «Джузеппе», і раптом подумала, що не витримає вигляду сяючого обличчя Гольманна.

– Я мушу повернутися, – квапливо сказала вона. – Крокодилиця мене вже шукає. А коли ви збираєтеся через перевал?

– Коли захочете, – відказав Клерфе.

Була неділя, а неділі в санаторії завжди було важче пережити, ніж будні. Відзначалися вони оманливим спокоєм, позбавленим рутини буднів. Лікарі приходили до покоїв тільки за необхідності, так що пацієнтам могло здаватися, ніби вони здорові. Однак під кінець недільного дня у них наростав неспокій і медсестра часто мусила збирати увечері важко хворих із покоїв, де вони не повинні були опинитися.

Ліліан попри заборону зійшла на вечерю до ідальні, у неділю Крокодилиця зазвичай не контролювала. Вона випила дві чарки горілки, щоб позбутись меланхолії сутінків, але їй це не вдалося. Потім вбрала свою найкращу сукню – одяг помагав інколи більше, ніж будь-яка моральна утіха – але цього разу це теж нічого не дало. Залишалося похмілля, раптовий біль світу та ще суперечка з Богом, якого в горах кожен знав і який приходив і відходив без жодної видимої причини. Похмурий настрій спурхнув на неї, мов темний метелик.

Лише коли зайшла до ідальні, усвідомила собі, звідки він узявся. Приміщення було майже залюднене, а за столом посеред залу сиділа Єва Мозер в оточенні купки приятелів, перед нею стояли пляшки шампанського, а також торт і лежали подарунки, загорнені в кольоровий папір. То був її останній вечір. Завтра вранці вона має виїхати.

Ліліан першої миті хотіла розвернутися, але потім побачила Гольманна. Сидів сам біля столика, зайнятого трьома вбраними в чорне латиносів, які чекали на смерть Мануели, і помахав їй.

– Я проїхався сьогодні на «Джузеппе», – сказав. – Ви бачили мене?

– Авжеж. А чи крім мене хтось іще вас бачив? Наприклад, Крокодилиця? Або Далай-лама?

– Ніхто. Авто було припарковане на закруті. А хоч би й бачили! Я щасливий. Я думав уже, що не впораюся.

– Сьогодні увечері кожен здається щасливим, – відказала Ліліан з гіркотою. – Самі погляньте!

Ліліан кивнула на столик, за яким сиділа Єва Мозер серед своїх співчутливих і заздрісних приятелів. Жінка нагадувала когось, хто виграв велику суму в лотерею і не може зрозуміти, звідки береться це несподіване співчуття.

– А ви як? – запитала Ліліан. – Уже зміряли собі температуру?

Гольманн розсміявся.

– У мене на це ще є час. Сьогодні не хочу про це думати.

– Не думаєте, що маєте гарячку?

– Мені байдуже. А крім того, я не думаю, що маю.

«Навіщо я його випитую про такі речі, – подумала Ліліан. – Хіба я йому заздрила так, як усі заздрять Єві Мозер?»

– Клерфе увечері не прийде? – поцікавилася вона.

– Ні. Пополудні до нього хтось приїхав. Зрештою, нема потреби так часто приходити. Йому тут нудно.

– Чому ж він не виїде? – роздратовано запитала Ліліан.

– Виїде, але за кілька днів. У середу або в четвер.

– Цього тижня?

– Так. Я припускаю, що виїде разом зі своїм гостем.

Ліліан не відповіла, не була певна, чи Гольманн каже їй це навмисно. А що не була цього певна, то вирішила, що той робить це навмисно, і тому не допитувалася далі.

– Маєте при собі щось випити? – поцікавилася Ліліан.

– Ані краплі. Пополудні я подарував решту свого джину Чарльзу Нею.

– Хіба ви не привезли горілку опівдні?

– Горілку я дав у свою чергу Долорес Пальмер.

– З чого б це? Невже вирішили враз стати зразковим пацієнтом?

– Більш-менш, – відказав Гольманн трохи змішаний.

- Опівдні ви були його протилежністю.
 - Саме тому, - сказав Гольманн. - Хочу знову іздити.
- Ліліан відсунула свою тарілку.
- І з ким я тоді відриватимуся вечорами?
 - Чоловіків не бракує. І Клерфе врешті також іще є.
 - Так. А потім?
 - Боріс увечері не прийде?
 - Ні, не прийде. Крім того з Борісом не можна відірватися. Я сказала йому, що в мене болить голова.
 - Справді болить?
 - Так. - Ліліан підвелася. - Сьогодні ввечері я ошасливлу Крокодилицю, щоб усі були щасливі. Я піду спати. В обійми Морфея. Добраніч, Гольманне.
 - Щось сталося, Ліліан?
 - Нічого крім того, що зазвичай. Нудьга. Певна ознака доброго почуття, сказав би Далай-лама. А якщо комусь і справді нудьга зашкодить, то паніка, мабуть, не йде в рахунок. Людина буде просто надто ослабленою. Бог дуже прихильний, правда?

Сестра з нічного чергування закінчила вечірній обхід. Ліліан сиділа на ліжку й пробувала читати. Згодом відклала книжку вбік. Перед нею знову була ніч, чекання на сон, сон, а потім на прокид зі сну й той момент невагомості, коли не розпізнаєш нічого: ні покою, ні самої себе, коли зависаєш у шумі, темряві і є тільки страх, імлавий страх перед смертю, секунди, що тягнуться до нескінченності, - аж врешті вікно повільно набирає знову знайомого вигляду й у чужому хаосі нема вже тіні хреста, тільки знову вікно, і покій є покоем, а клубок одвічного ляку й безголосого крику знову стає нею, тією, що впродовж свого короткочасного перебування на землі зветься Ліліан Дюнкерк.

Пролунав стукіт. За дверима стояв Чарльз Ней у червоному халаті й капцях.

- Усе готове, - шепнув. - Ходім до Долорес! Прощальне прийняття на честь Єви Мозер.
- Навіщо? Чому вона ще не виїхала? Навіщо їй ще та прощальна урочистість?
- То не вона хоче, а ми.
- Адже ви вже прощалися у ідальні.
- Тільки для видимості, щоб обдурити сестру. Ходи, не будь плакучою вербою.

- Не маю бажання.

Чарльз Ней став на коліно коло її ліжка.

- Ходи, Ліліан, таємнице, виткана з місяця, срібла й палаючого вогню! Якщо ти лишишся тут, будеш злитися, що сама, а якщо ти долучишся до нас, злитимешся, що пішла. Наслідок буде той самий - тому ходи! - Він прислухався до відголосів із коридору й відчинив двері. Чути було, що йде хтось на милицях. Повз двері прошкандибала худа старша жінка. - Усі прийдуть! Уже є Ліллу Стрептоміцин. А ось саме надходить Шірмер з Андре.

Повз них проїхав сивобородий дідок в інвалідному візку, якого штовхав молодик, рухаючись у ритмі чарльстону.

- Сама бачиш, навіть мертві встають з могил, щоб сказати панні Мозер: «Цезарю, роковані на смерть вітають тебе», - виголосив Чарльз Ней. - Забудь на один вечір своє російське походження і пригадай собі свого поштивого валлонського батька. Вдягнися і ходи!

- Я не переодягнуся. Я піду в піжамі!

- Можеш бути в піжамі, але ходи!

Долорес Пальмер жила поверхом нижче. Уже три роки вона займала там апартаменти, що склалися зі спальні, покою і ванної. Платила найвищу платню в санаторії і безсовісно користувалася всіма можливими привілеями, які їй завдяки цьому титулу надавали.

- Маємо для тебе дві пляшки горілки у ванні, - сказала вона Ліліан. - Де ти хочеш сидіти? Біля дебютантки, яка мандрує до здорового життя, чи в гроні залишенців? Вибери собі якесь місце.

Ліліан роззирнулася. Картина була знайома: лампи були затулені хустками, сивобородий обслуговував грамофон, голосник якого був затканий шовковою білизною, щоб занадто не галасував, а Ліллу Стрептоміцин сиділа в кутку на підлозі, бо її відчуття рівноваги було розхитане наркотиками й вона легко переверталася. Інші порозсідалися в штучних, вимушених позах богемі, нагадуючи дорослих дітей, які тайкома сидять уночі довше, ніж зазвичай. Долорес Пальмер була вбрана в китайську довгу сукню, розпороту внизу. Вона мала в собі щось із трагічної краси, чого сама не усвідомлювала. Її залицяльників це баламутило так само, як зводить на манівці марево в пустелі. Вони намагалися бути екстравагантними в той час, коли Долорес не прагнула в принципі нічого більше, крім звичайного життя, дрібнобуржуазного життя зі всілякими люксами. Великі почуття набридали їй, але вона сама їх провокувала й мусила з ними воювати.

Єва Мозер сиділа й дивилась у вікно. Її радісний настрій раптом змінився.

- Тепер рюмсає, - сказала Марія Савіні до Ліліан. - І що ти на це скажеш?

- Чому рюмсає?

- Сама поцікався, ти не повіриш. Вважає санаторій своїм домом.

- Це мій дім, - мовила Єва Мозер. - Тут я була щаслива. Тут я маю приятелів. Унизу я не знаю нікого.

На хвилю всі замовкли.

- Ви можете лишитися тут, - сказав Чарльз Ней. - Нема нікого, хто б вам у цьому перешкодив.

- Авжеж, що є! Мій батько. Якби я лишилася тут, йому б це надто дорого коштувало. Він хоче, щоб я здобула якийсь фах. Але який фах? Я ж бо нічого не вмію! А тих небагато речей, які я вміла, я забула тут.

- Тут можна все забути, - звістила спокійно зі свого кута Ліллу Стрептоміцин. - Достатньо, що людина побуде тут кілька років, і вже не придатна для життя внизу.

Ліллу була здавна дослідним кроликом Далай-лами у сфері нових терапій. Тепер він випробовував на ній стрептоміцин. Вона погано його зносила, але, якби навіть Далай-лама відмовився від цього лікування і виписав її, вона б ніколи не реагувала так, як Єва Мозер. Ліллу - єдиний пацієнт санаторію, народжений у селі, і завиграшки могла всюди знайти посаду, бо була чудовою кухаркою.

- Ким я повинна стати? - лементувала Єва в паніці. - Секретаркою? Хто мене візьме? Я ледве вмію клацати на машинці. Крім того багато хто уникає секретарок із санаторним минулим.

- Можна стати секретаркою у хворого на легені, - заскреготів сивобородий.

Ліліан приглядалася до Єви, мовби та була доісторичною твариною, яка враз вилізла з якоїсь щілини в землі. Раніше вона вже бачила пацієнтів, які, виписуючись, наполягали, що бажають лишитися - але казали так лише з огляду на тих, що мусили лишитися, аби пом'якшити дивне почуття дезертирства, яке супроводжувало кожну виписку. Але Єва була іншим випадком, вона справді думала те, що казала. І пхикала, щиро зневірена, бо призвичаїлася до санаторію і боялася життя, яке чекало її внизу. Долорес підсунула Ліліан склянку горілки.

- Ця особа! - сказала вона, дивлячись з відразою на Єву. - Досконалий брак манер! Як вона поводить! Просто непристойно, хіба ні?

- Я піду собі, - повідомила Ліліан. - Не можу цього витримувати.

- Не йди! - прохав Чарльз Ней, нахилившись до неї. - Прекрасне світло, що мерехтить на непевному шляху, лишися ще! Ніч повна тіней і фраз, а ми потребуємо тебе і Долорес, як фігур на носі корабля перед нашими обтріпаними вітрилами, щоб не затоптала нас жажлива плоскостопість Єви Мозер. Заспівай щось, Ліліан!

- Цього тільки бракувало! А що? Може, колискову для дітей, які ніколи не народяться?

- Не бійся: Єва матиме дітей! Та ще й багато! Заспівай ту пісню про хмари, які ніколи не вертаються, і сніг, який засипає серце. Пісню про вигнанців

гір. Заспівай її для нас! Не для цієї кухонної медузи, Єви. Ми потребуємо сьогодні вночі темного вина самозакоханості, повір мені. Незагальмований сентименталізм кращий за сльози.

– Чарльз здобув десь півпляшки коньяку, – сказала Долорес і, ступаючи на своїх довгих ногах, підійшла до грамофона. – Пусті нові американські плити, Шірмере!

– Що за потвора! – зітхнув Чарльз Ней, оглядаючись за нею. – Вона схожа на всю світову поезію, та в мізках у неї статистика. Я кохаю її, як кохають джунглі, а мені відповідає овочева грядка. Що робити в такій ситуації?

– Страждати й бути щасливим.

Ліліан підвелася з місця. У цей момент відчинилися двері і з'явилася Крокодилиця.

– Так я й думала! Цигарки! Алкоголь у покої! Оргії! Навіть ви тут, панно Рюш! – шипіла вона до Ліллу. – На милицях! І ви, Шірмере, ви також! Маєте бути в ліжку!

– Я мав би вже давно бути мертвий, – відказав весело сивобородий. – Теоретично, зрештою, таким і є. – Він вимкнув грамофон, витяг із динаміка шовкову білизну й помахав нею над головою. – Я живу в кредит! А в такому житті діють інші права, ніж у тому, в якому людина народилася.

– Так? А які то права, якщо можна поцікавитися?

– Тільки одне: брати з життя стільки, скільки вдасться. Як цього досягти – індивідуальна справа кожної людини.

– Я змушена попросити вас негайно лягти в ліжко. Хто вас сюди привіз?

– Мій власний розум.

Сивобородий піднявся на свій візок. Андре не міг зважитися – штовхати чи ні. Ліліан виступила вперед.

– Я відвезу вас, – вона штовхнула візок до дверей.

– Отже, то ви! – сказала Крокодилиця. – Я повинна була б здогадатися.

Ліліан випроводила візок на коридор. Чарльз Ней і решта вийшли за нею. Хихотіли, мов діти, спіймані на пустошах.

– Хвилиночку! – сказав Шірмер і повернув візок знову в бік дверей, перед якими стояла Крокодилиця з гордо піднятою головою. – З усього того, що ви втратили у своєму житті, – сказав він, – трое хворих могли б щасливо існувати. Спокійної ночі з чавунною совістю!

Шірмер спрямував візок знову на коридор. Далі штовхав Чарльз Ней.

– Навіщо стільки морального обурення, Шірмере? – поцікавився він. – Адже ввічливе звірятко тільки виконує свій обов'язок.

- Я знаю. З тією лише різницею, що робить це надто по-хамськи. Але я її ще переживу! Я пережив уже її попередницю – та мала сорок чотири роки й померла раптом за чотири тижні, хвора на рак – переживу й цю бестію. Скільки років Крокодилиці? Напевно, понад шістдесят. А може, й усі сімдесят! Її також переживу!

- Прекрасна мета! Шляхетні з нас люди! – усміхнувся Чарльз.

- Ні, – відказав сивобородий з гіркою сатисфакцією. – Ми роковані на смерть. Але не тільки ми. Інші також! Усі! Усі! З тією лише різницею, що ми про це знаємо, а інші ні.

За півгодини до покою Ліліан прийшла Єва Мозер і поцікавилася:

- Мое ліжко тут?

- Ваше ліжко?

- Так. Мій pokій спустошений. Також зник мій одяг. Але ж я мушу ще десь переночувати. Цікаво, де мої речі. – Коли когось виписували з санаторію, одним зі звичних жартів було ховання його речей в останню ніч. Єва була засмучена. – Я ж попросила все випрасувати. А вони ще, чого доброго, вимастять! Тепер, коли я виписана, то мушу рахуватися з грошима.

- А ваш батько не буде вами опікуватися?

- Він хоче мене позбутися. Думаю, заміряється знову мене одружити.

Ліліан охопило раптове почуття, що вона не витримає цю дівчину ані хвилини довше.

- Пропоную вам зайти до ліфта й причаїтися там, поки Чарльз Ней не вийде зі свого покою. Чарльз зайде до мене. Тоді ви прошмигніть до його покою, напевно, він не замкне його на ключ. Звідти зателефонуйте до мене і скажіть, що кинете його смокінг до гарячої води, а його білизну залете чорнилом, якщо ваші речі й ліжко не повернуться на місце. Ясно?

- Так, але...

- Їх лише сховали. Я не знаю хто. Але я здивувалася б, якби Чарльз нічого про це не знав.

Ліліан підняла слухавку.

- Чарльз? – Вона дала знак Єві Мозер, щоб та вийшла. – Чарльзе, ти можеш зазирнути до мене на хвилину? Так? Чудово.

За кілька хвилин він з'явився.

- Як закінчилася історія з Крокодилицею? – запитала Ліліан.

- Усе гаразд. Долорес робить це майстерно. Це зветься маскуванню! Просто сказала їй правду, що ми хотіли заглушити свою розпач, бо мусимо

залишатися тут. Чудова ідея. Здається, що Крокодилиця, відходячи, пустила сльозу.

Озався телефон. Голос Єви був такий гучний, що Чарльз міг почути її слова.

– Вона у твоїй лазничці, – сказала Ліліан. – Напустила до ванни гарячої води. У лівій руці тримає твій новий вечірній костюм, у правій – твоє бірюзове чорнило для авторучки. Не намагайся її заскочити. У момент, коли ти відчиниш двері, вона здійснить свою погрозу. На, поговори з нею.

Ліліан подала йому слухавку й підійшла до вікна. «Палас Готель» у селі був ще освітлений. За два-три тижні зникне й цей овид. Туристи відлетять, мов перелітні птахи, і довгий, одноманітний рік далі волоктиметься усю весну, літо й осінь до наступної зими.

Ліліан почула за спиною, як слухавка клацнула.

– Ох і каналія! – сказав з недовірою Чарльз. – То не в її голові вилупилося! Навіщо ти мене закликала?

– Я хотіла знати, що сказав Крокодилиця.

– І так було спішно! – Чарльз криво посміхнувся. – Завтра ще про це поговоримо. Тепер мушу рятувати свій костюм. Та здібна ідіотка хоче його зварити! Добраніч. То був прекрасний вечір!

Він зачинив за собою двері. Ліліан почула швидке чалапання його капців у коридорі. Його вечірній костюм, символ надії на одужання, на свободу, на ночі в містах, його талісман, так само як і для неї дві вечірні сукні, які в горах були ні до чого, але якби Ліліан їх зреклася, то зреклася б надії. Знову підійшла до вікна й дивилася на світло внизу. Прекрасний вечір! Вона знала багато таких похмурих, прекрасних вечорів!

Зашторила вікно. Паніка з'явилася знову! Ліліан почала шукати снодійних пігулки, які сама від себе сховала. На хвилюку їй здалося, що чує ззовні двигун авта Клерфе. Поглянула на годинник. Він міг би її врятувати від довгої ночі, але вона не могла до нього зателефонувати. Хіба Гольманн не казав, що до нього хтось приїхав? Хто? Якась квітуча панночка з Парижа, Мілана або Монте-Карло! До дідька його, і так виїде за кілька днів! Проковтнула пігулки. Вона мусить піддатися й мусить робити те, що каже Боріс, мусить з цим жити, а не воювати, мусить піддатися, але, якщо піддається, буде пропаща!

Ліліан сіла за стіл і витягнула поштовий папір. «Коханий, – писала вона, – ти з невиразним обличчям, незнайомцю, завжди очікуваний, ніколи не бачений, чи ти не відчуваєш, що час спливає?» – відтак порвала листа і скинула зі столу касетку, в якій лежало вже багато не відісланих листів, листів, для яких не знала адреси, а потім поглянула на біле ліжко перед собою і подумала: «Чому я плачу? Адже плач нічого не змінить».

Старий на ліжку під ковдрою здавався плескати, немов безтілесним. Його обличчя було вихудле, очі запалі, але виразно голубі, товсті жили випиналися під шкірою, що скидалася на зіжмаканий пергамент. Він лежав у вузькому ліжку у вузькому покої. Біля ліжка на нічному столику стояла шахівниця.

Хворий звався Ріхтером. Він мав вісімдесят років і жив двадцять років у санаторії. Спочатку мешкав у двомісному покої на першому поверсі, потім на другому поверсі в одномісній кімнаті з балконом, потім у покої без балкона на третьому поверсі, а тепер, відколи не мав грошей, лежав у цьому вузькому приміщенні. Це був наочний приклад для всього санаторію. Далай-лама раз у раз наводив його як приклад, коли мав пацієнтів, що занепадали духом, а Ріхтер демонстрував йому свою вдячність. Просто не вмирав.

Ліліан сиділа біля його ліжка.

– Погляньте на це! – сказав Ріхтер, показуючи на шахівницю. – Він грає, як нічний сторож, і через цей хід конем дістане мат за наступні десять ходів. Що сталося з Ренье? Раніше він грав добре. Ви вже були тут під час війни?

– Ні, – відповіла вона.

– Він приїхав сюди під час війни, мабуть, у 1944-му. То був для мене рятунок. Бо раніше, моя дорога паняно, раніше я мусив упродовж року грати з одним шаховим клубом із Цюриха. Тут, у горах, ми не мали нікого. Було жахливо нудно.

Шахи були єдиною пристрастю Ріхтера. Під час війни партнери, яких мав у санаторії, виїхали або померли, а ніхто новий не прибув. Два приятелі з Німеччини, з якими грав листовно, загинули в Росії, інший потрапив у полон під Сталінградом. Кілька місяців Ріхтер не мав жодного партнера, почувався втомлений життям і схуд. Потім головний лікар дозволив йому розігравати партії з членами шахового клубу з Цюриха. Однак більшість із них була для нього надто сильна. Спочатку нетерплячий Ріхтер передавав свої ходи по телефону, але це виявилось надто дорого, довелося задовольнятися поштою. Оскільки листи йшли досить довго, то Ріхтер практично міг робити хід не частіше, ніж раз на два дні. З часом навіть і ця форма гри завмерла і Ріхтер знову був приречений на вивчення старих партій і шахових книжок.

Тоді з'явився Ренье. Він зіграв із Ріхтером партію, і Ріхтер був щасливий, що знайшов нарешті гідного супротивника, проте Ренье був французом, звільненим з німецького концтабору, а тому, коли дізнався, що Ріхтер німець, відмовився грати далі. Упередження на національному ґрунті аж ніяк не закінчувалися біля брам санаторію. Ріхтер знову почав марніти, а Ренье теж важко захворів. Обидва нудилися, але жоден не хотів поступитися. Один вихрещений негр із Ямайки врешті знайшов рішення. Він теж був важко хворий. Двома окремими листами він запросив Ріхтера й Ренье розіграти з ним партію шахів телефоном, не встаючи з ліжка. Обидва неабияк зраділи. Єдиний клопіт полягав у тому, що негр не мав уявлення про шахи, але вирішив цю проблему просто. Проти Ріхтера грав білими, а проти Ренье – чорними. Оскільки білим належав перший хід, Ренье, виконавши його,

зателефонував негрові. Той повідомив хід Ріхтерові, з яким грав білими. Потім почекав відповідь Ріхтера й зателефонував Реньє. Другий хід від Реньє він передав знову Ріхтерові, а відповідь Ріхтера Реньє. А сам не мав навіть шахівниці: його роль зводилася лише до того, щоб дати змогу Реньє і Ріхтерові, без їхнього відома, грати в шахи.

Незабаром по війні негр помер. Реньє і Ріхтер мусили тим часом змінити покої на менші, бо обидва зубожіли – один лежав тепер на третьому, другий на другому поверсі. Щоб гра могла точитися далі, роль негра перейняла Крокодилиця, і медсестри передавали ходи супротивників, які вірили й далі, що грають із негром, про якого їм повідомили, що через загострений туберкульоз горла не може розмовляти. Усе вляглося добре, поки Реньє не встав з ліжка. Перші ж кроки спрямував до покою негра, щоб його провідати, і таким чином уся справа розкрилася.

Тим часом упередження на національному тлі трохи спали, а коли Реньє дізнався, що родина Ріхтера в Німеччині загинула під час бомбових нальотів, він із ним помирився, і відтоді вони грали постійно. З часом хвороба прикувала Реньє знову до ліжка, а що обое не мали вже в покоях телефонів, функції гінця виконувало кілька пацієнтів. Серед інших і Ліліан. А три тижні тому Реньє помер. Ріхтер на ту пору був такий слабкий, що сподівалися також його смерті, і ніхто не хотів йому сказати, що Реньє не живе. Щоб утримувати його далі в невіданні, місце партнера зайняла Крокодилиця, котра тим часом сама навчилася грати в шахи, але була слабким супротивником для Ріхтера. І тому Ріхтер, який і далі вірив, що має справу з Реньє, не міг надивуватися, як такий добрий гравець став раптом безнадійним профаном.

– Чи не хочете ви навчитися грати в шахи? – поцікавився він у Ліліан, яка принесла йому останній хід Крокодилиці. – Я можу швидко вас навчити.

Ліліан побачила страх у голубих очах. Старий думав, що Реньє незабаром помре, якщо грає так погано, і боявся знову залишитися без партнера. Тому запитував кожного, хто його провідував.

– Можна швидко навчитися. Я покажу вам усі штучки. Я грав із самим Ласкером.

– Я не маю до цього ні таланту, ні терпіння.

– Кожен має талант. А терпіння також придасться, коли не можна вночі заснути. Бо що іншого робити? Молитися? То не помагає. Я атеїст. Філософія також не помагає. Детективні романи – тільки ненадовго. Я пробував усе, моя пані. Усього лише дві речі помагають. Одна з них та, що біля тебе хтось є, тому я одружився. Але моя дружина давно не живе.

– А та друга річ?

– Розв'язування шахових завдань. Це таке віддалене від усього, що людське – од невпевненості і страху – таке абстрактне й дуже заспокоює. Це світ, якому не відомі ані паніка, ані смерть. І це помагає. Принаймні на одну ніч – а більше нам і не треба, правда? Тільки б пережити до наступного ранку.

- Так. Більше тут нічого не хочеться.

У вікні покою, розташованого на найвищому поверсі, не видно було нічого, крім хмар і засніжених верхівок гір. Хмари цього пополудня були жовті, золоті та неспокійні.

- Я мушу вас навчити, - сказав Ріхтер. - Можемо почати відразу.

Виразні очі в черепі живого трупа зблиснули. Він прагнув товариства, а не шахових розв'язок. Прагнув когось, хто міг бути при ньому, коли двері несподівано відчиняться і не увійде ніхто крім безголосого вітру, під подихом якого кров вирветься з горла й наповнить легені, спричиняючи задуху.

- Як довго ви тут? - поцікавилася вона.

- Двадцять років. Усе життя, правда?

- Так, усе життя.

Усе життя, але що за життя! Кожен день був такий самий, як і наступний, закаменілий у безмежній рутині, день по дню, а в решті року дні зливалися між собою в один довжелезний день, бо настільки сильно вони були схожі, і так само зливалися між собою роки, мовби вони були одним суцільним роком, бо й вони нічим між собою не відрізнялися. «Ні, - думала Ліліан, - тільки не так! Я не хочу так закінчити! Не так!»

- Ми почнемо сьогодні? - запитав Ріхтер.

Ліліан похитала головою.

- Нема сенсу. Я не лишуся тут надовго.

- Ви ідете в долину? - прохрипів Ріхтер.

- Так. За кілька днів.

«Що я вибовкую? - подумала раптом вона. - Адже це неправда». Але слова відлунювали в її голові, мовби не хотіли, щоб їх забули. Ліліан у замішанні підвелася зі стільця.

- Ви вже вилікувалися?

У захриплому голосі залунала така претензія, ніби Ліліан зрадила його довіру.

- Я не виїжджаю надовго, - додала поспішно. - Тільки на короткий час. Я повернуся.

- Усі повертаються, - прохрипів Ріхтер заспокоєно. - Усі.

- Я маю передати ваш хід Рен'є?

- Нема сенсу. - Ріхтер перекинув фігури на шахівниці. - Це вже, власне, мат. Передайте йому, що ми мусимо почати нову партію.

- Добре. Почати нову партію. Так.

Тривога її не відпускала. Пополудні їй вдалося переконати молоду асистентку в процедурному покої, щоб та показала останні рентгенівські знімки. Медсестра вважала, що Ліліан нічого в цьому не тямить, і принесла кліше.

- Я можу його затримати на хвилику? - запитала Ліліан.

Медсестра завагалася.

- Це всупереч правилам. Уже те, що я взагалі вам це показую, порушення.

- Професор майже завжди сам мені показує знімки й пояснює. А цього разу забув. - Ліліан підійшла до шафи й витягнула з неї сукню. - Це сукня, яку я вам недавно пообіцяла. Тепер можете її забрати.

Медсестра зарум'яніла.

- Жовта сукня? Ви справді казали це серйозно?

- Чом би й ні? Мені вже не пасує. Я схудла, щоб її носити.

- Ви ще могли б віддати її звузити.

Ліліан похитала головою.

- Прошу її забрати.

Медсестра взяла сукню, наче та була зі скла, і приклала до тіла.

- Я думаю, навіть пасує, - шепнула вона, дивлячись у дзеркало, після чого повісила сукню на крісло. - Я залишу її ще на кілька хвилин тут. Знімки також. Потім усе заберу. Мені ще треба зазирнути до двадцятого шостого номера. Саме від'їхав.

- Від'їхав?

- Так. Годину тому.

- Хто це двадцятий шостий номер?

- Та мала латиночка з Боготи.

- Мануела?

- Так. Усе відбулося швидко, але цього можна було сподіватися.

- Досить загортати в папери, - сказала Ліліан, роздратована жаргоном, яким послуговувалися в санаторії. - Вона зовсім не від'їхала, вона не живе, померла, її вже немає!

– Звичайно, – відказала збентежена медсестра, поглядаючи крадькома на сукню, яка висіла на кріслі, мов жовтий прапор на кораблі, сигналізуючи карантин.

Ліліан це зауважила.

– Можете йти, – сказала вже спокійніше. – Ви маєте рацію: коли повернетесь, відразу заберете усе.

– Добре.

Ліліан швидко витягнула темні гладкі конверти кліше й підійшла з ними до вікна. Так, справді, вона не вміла їх читати. Далай-лама часто показував їй тільки окремі, на його думку, важливі тіні й забарвлення. Кілька останніх місяців він цього вже не робив.

Ліліан поглянула на виблискуючі сіро-чорні знімки, від яких залежало її життя. То були кістки її плеча, хребет, ребра, то був її скелет – а всередині оте несамовите, похмуре щось, що позначало здоров'я або хворобу. Нагадала собі попередні знімки, імлаві сірі плями, і пробувала їх відшукати. Їй здалося, що розпізнає їх, ба навіть склалося враження, що плями побільшали. Вона відійшла від вікна й увімкнула світло. Потім зняла абажур, щоб мати ще більше світла, і враз почулася так, мовби побачила саму себе, мертву, віддавна в могилі, тіло вже розпалося на сіре порохно, і лише кістки були ще цілими, тільки вони й залишилися. Поклала кліше на столі. «Знову я роблю дурниці, – подумала вона, але всупереч тому підійшла до дзеркала і вдивилася у своє обличчя, її обличчя і не її, подекуди навіть чуже. – Я не знаю себе такою, якою є насправді, я не знаю того, що бачать інші, я знаю тільки цю примару з дзеркала, яка має усе переставлене місцями – правий бік там, де інші бачать лівий, я знаю тільки цю оманливу картину, так само, як я знаю іншу оману, барви й форми... А однак того, що головне, свого скелета, який потихеньку працює в мені, щоб видобутися на поверхню, я не знаю. Тільки це, якщо дивитись на чорне блискуче кліше, тільки це – єдине справжнє дзеркало. – Ліліан помацала чоло та щоку, відчула під пальцями кістки, і здалося, що стирчать вони сильніше, ніж перед тим. – Тіла потроху убуває, з очей починає дивитися та непідкупна й безіменна, а може, й невидима для мене істота, дивиться з-за плеча, і наші погляди зустрічаються в дзеркалі».

– Що ви там знову робите? – запитала медсестра, безшумно зайшовши знову до покою.

– Я дивлюся в дзеркало. Упродовж останніх двох місяців я схудла на три фунти.

– Ви ж недавно поправилися на півфунта.

– Я встигла його вже скинути.

– Ви надто всім цим переймаєтесь. І мусите більше їсти.

Ліліан блискавично обернулася.

– Чому ви завжди трактуєте нас, як дітей? – запитала вона надміру розгнівано. – Ви справді думаете, що ми віримо в усе, що ви нам розповідаєте? Ось, прошу, – Ліліан підсунула медсестрі рентгенівські знімки, – подивіться! Я знаюся на цьому досить добре! Ви ж знаєте, що мені не стало краще!

Медсестра перелякано поглянула на неї.

– Ви вмієте читати рентгенівські знімки? Навчилися?

– Так, я навчилася. Часу мала вдосталь.

То була неправда. Але вона вже не могла відступити. Почувалася так, мовби стояла на линві, тримаючись руками за платформу під цирковим шатром, а за мить має рушити понад прірвою, пронизувана сотнями поглядів. Ще могла всього цього уникнути, якби змовчала, і, власне, хотіла цього, але щось, що було сильніше, ніж ляк, штовхало її вперед.

– Це не таємниця, – сказала спокійно вона. – Професор особисто мені сказав, що не бачить у мене поліпшення, а тільки погіршення! Я хотіла тільки в цьому переконатись, тому попросила вас показати мені ці знімки. Я не розумію, навіщо робити перед пацієнтами такий цирк! Адже набагато краще мати ясну картину ситуації.

– Більшість би цього не витримали.

– Я б витримала. Однак ви мені не сказали. Чому? – Ліліан здалося, ніби вона відчувала безголосу тишу очікування, яка виповнювала циркове шатро там, унизу.

– Ви ж самі сказали, що вже знаєте, – відказала з ваганням медсестра.

– Що? – поцікавилася Ліліан, тамуючи подих.

– Ваш знімок... що ви його розумієте.

Тиша очікування враз перестала бути тишею. Стала високим чужим шумом у вухах.

– Звичайно, я знаю, що не покращилося, – сказала Ліліан із зусиллям. – Таке часто трапляється.

– Звичайно, – зашебетала медсестра з полегкістю. – Завжди є коливання. Угору й униз. Невеликі рецидиви завжди трапляються. Особливо взимку.

– І навесні, – сказала Ліліан. – І влітку. І восени.

– У вас є почуття гумору, – розсміялася медсестра. – Якби ви ще вміли бути спокійнішою! І виконували рекомендації професора. Врешті, він знає все найкраще.

– Добре, так я й зроблю. Будь ласка, не забудьте своєї сукні.

Ліліан чекала нетерпляче, поки медсестра, забравши знімок і сукню, вийде. Здавалося їй, наче разом із нею завітав до покою подих смерті, який вона принесла у складках свого білого кітеля з покою Мануели. «Яка вона бездушна! – подумала Ліліан. – Якими бездушними буваємо всі ми! Чому вона не йде? І як свавільно та з яким огидним уподобанням перекидає сукню через плече».

– Тих кілька фунтів ви швидко надолужите, – сказала медсестра. – Тільки треба добре їсти! Наприклад, увечері! На десерт буде чудове шоколадне суфле з ванільною поливою.

«Я сама це спровокувала, – подумала Ліліан. – Не тому, що я хоробра, а тому, що боюся. Я збрехала. Я хотіла почути щось протилежне!»

Пролунав стукіт, і до покою зайшов Гольманн.

– Клерфе завтра виїжджає. Сьогодні вночі місяць уповні. Це традиційне свято на горах у рятувальницькій садибі. Може, й ми відірвемося ще раз і поїдемо туди з ним?

– І ви також?

– Так. Востаннє.

– Мануела померла.

– Я чув. Це полегкість для всіх. Особливо для її родичів – і, мабуть, для Мануели також.

– Ви говорите, як Клерфе, – сказала непривітно Ліліан.

– Гадаю, з часом ми всі заговоримо, як Клерфе, – відказав спокійно Гольманн. – У його випадку дистанція просто коротша, тому звучить це гостріше. Він живе від одних перегонів до інших. А його шанси з кожним роком маліють. Може б, ми провели з ним цей вечір?

– Я не знаю.

– То його останній вечір. А Мануела вже не оживе, незалежно від того, що ми робитимем.

– Знову ви говорите, як він.

– Чому б я не мав так говорити?

– Коли він виїжджає?

– Завтра пополудні. Хоче проїхати перевал, перш ніж знову почне падати сніг. Прогноз погоди передбачає сніговицю на завтрашню ніч.

– Клерфе іде сам? – поцікавилася Ліліан, долаючи внутрішній опір.

– Так. То ви прийдете ввечері?

Ліліан не відповіла. Надто багато всього звалилося на неї водночас. Треба все обдумати. Але над чим тут було замислюватись? Хіба ж вона й раніше не відвідувала ті вечірки? Тепер залишається лише погодитися.

– А ви не думали, що, може, варто бути обережнішим? – поцікавилася вона.

– Сьогодні ввечері ні. Долорес, Марія і Чарльз також прийдуть. На дверях сьогодні Жозеф. Якщо ми вислизнемо звідси о десятій, то встигнемо в саму пору на канатну колію. Сьогодні уночі вона курсує до першої. Я прийду по вас, – Гольманн розсміявся. – На майбутнє я буду знову найслухнянішим і найобережнішим мешканцем «Белла Віста». Сьогодні святкуємо.

– Що святкуємо?

– Що-небудь. Що є повня. Що приїхав «Джузеппе». Що ще ми живемо. Що прощаємось.

– Що завтра знову станемо ідеальними пацієнтами?

– І це також. Я прийду до вас. Ви ж не забули, що таке костюмована забава?

Гольманн зачинив за собою двері. Завтра. Завтра – але що з ним раптом сталося? То було інше майбутнє, ніж вчорашнє майбутнє і все попереднє майбутнє. Завтра ввечері Клерфе вже не буде й санаторна рутинна сповіє все, як мокрий сніг, що його приносить хворий вітер, м'який і лагідний, покриваючи все, повільно притлумлюючи та душаючи. «Не мене! – подумала вона. – Не мене!»

Хата рятувальників містилася високо над селом, і раз на місяць, коли була повня, залишалася відкритою упродовж усієї ночі для учасників з'їзду лещетарів зі смолоскипами. «Палас Готель» посилав з цією метою на гору циганську капелу, двох скрипалів і цимбаліста. Піаніно там не було.

Гості приходили у вбраннях лещетарів або в костюмах. Чарльз Ней і Гольманн про людське око приклеїли собі вуса. Чарльз Ней був у вечірньому костюмі, в якому досі ніколи не мав okazji покрасуватися. Марія Савіні вбрала іспанські коронки й вуаль. Долорес Пальмер вдягла китайську сукню, а Ліліан Дюнкерк – світло-голубі штани й короткий козушок. Хата була переповнена. Клерфе вдалося зарезервувати столик під вікном, бо старший офіціант був завзятим вболівальником автоперегонів.

Ліліан була дуже схвильована і вдивлялася в драматичну ніч за вікном. Десь понад горами шаленіла буря, місяць виринав із-за обтріпаних хмар і ховався в них знову, а їхні тіні оживляли білі схили, наче то гігантські темні фламінго з могутніми крилами летіли понад світом.

У коминку палахкотів вогонь. З напоїв були пунш і вино.

– Що будете пити? – запитав Клерфе. – Пунш і глінтвейн подають відразу, але якщо ми захочемо, офіціант має для нас у запасі трохи горілки та коньяку. Я пополудні дозволив йому проїхатися селом на «Джузеппе». Залив мастилом дві свічки й не тямився від щастя. Маєте охоту на коньяк? Я пропоную глінтвейн.

- Добре, - сказала Ліліан, - хай буде. Коли ви завтра ідете?

- На світанку.

- Куди?

- До Парижа. Поїдете зі мною?

- Так, - відказала Ліліан.

Клерфе розсміявся, не вірячи їй.

- Добре. Але ви не зможете взяти багато багажу. «Джузеппе» до цього не пристосований.

- Я потребую небагато. Де ми зупинимося на перших порах?

- Спочатку виїдемо зі снігів, які ви так ненавидите. Не дуже далеко. Через гори до Тічино. Над Лаго Маджоре. Там уже весна.

- А потім?

- До Женеви.

- А потім?

- До Парижа.

- Хіба не можна відразу поїхати до Парижа?

- Тоді б ми мушили вирушити вже сьогодні вночі. Це трохи задалеко як на один день.

- А з Лаго Маджоре можна доїхати за день?

Клерфе придивився до неї уважніше. Він досі вважав усе забавою, але як на забаву випитувала його надто докладно.

- За день можна доїхати, - сказав він. - Але навіщо? Невже ви не хочете побачити нарцисові луки навколо Женеви? Їх усі хочуть побачити.

- Я можу їх побачити з вікна авта.

На терасі запалили штучні вогні. Феєрверки злітали в повітря, вогняні колеса крутилися, сиплячи іскрами, а потім прийшла черга на червоні ракети, які злітали стрімко, і, коли глядачі вже думали, що в процесі самотнього польоту вони вичерпали свою енергію, вони раптом розбризкувалися на золоті, зелені та голубі снопи й опадали на землю сотнями іскор.

- О Господи! - шепнув раптом Гольманн. - Далай-лама!

- Де?

- У дверях. Щойно прийшов.

І справді, біля входу стояв професор, блідий, з лисою головою, і уважно розглядав тлум, що клубочився в хаті. Хтось начепив йому на голову паперову шапку. Він скинув її одним рухом і почав протискатися до столика біля дверей.

- Хто б подумав? - сказав Гольманн. - Що тепер робити?

- Просто нічого, - мовила Ліліан.

- Може, нам краще обережно змішатися з натовпом і зникнути?

- Ні.

- Він вас не розпізнає, Гольманне, - промовила Долорес Пальмер, - з цими вусами.

- Але вас! І Ліліан. Особливо Ліліан.

- Можемо сісти так, щоб він не бачив наших облич, - запропонував Чарльз Ней, підводячись.

Долорес помінялася з ним місцями, а Марія Савіні сіла на стілець Гольманна. Клерфе усміхнувся і весело зиркнув на Ліліан, чи не хоче й вона помінятися з ним місцями. Але вона похитала головою.

- Може б, ви пересіли, Ліліан? - спитав Чарльз. - Інакше він упізнає вас і завтра буде великий скандал. Ми й так уже в цьому місяці маємо чимало на совісті.

Ліліан бачила бліде обличчя Далай-лами з водянистими очима, що піднімалося понад столиками, наче місяць, і зникало в юрбі, а потім знову з'являлося, як і його партнер у небі між хмарами.

- Ні, - відказала вона. - Я зостануся тут.

Лешетарі збиралися виходити.

- Ви з ними не збираєтеся з'їхати? - запитала Долорес у Клерфе, що був у вбранні лешетаря.

- І не думаю. Для мене це надто небезпечно.

Долорес вибухнула сміхом.

- Він має рацію, - сказав Гольманн. - Те, чого ти не опанував досконало, завжди небезпечно.

- А якщо опанував? - запитала Ліліан.

- Тоді ще небезпечніше, - відповів Клерфе. - Бо людина стає легковажною.

Вони вийшли з хати, щоб подивитися, як будуть з'їжджати лещетарі. Гольманн, Чарльз Ней, Марія Савіні й Долорес прослизнули, скориставшись метушнею, коли всі рушили до виходу. Ліліан прочимчикувала без поспіху з Клерфе перед носом професора.

Протоптаном в снігу стежкою вони підійшли до місця старту. Смолоскипи кидали відблиски на сніг і обличчя людей. Перші лещетарі, тримаючи високо смолоскипи, рушили додолу освітленим схилом і зникли за стрімкими закрутами. Ліліан дивилася, як вони кидаються вниз, мовби кидалися в обійми життя, наче ракети, які осягнувши найвищої точки свого польоту, падали знову на землю у вигляді зіркового дощу.

– Коли завтра вирушаємо? – поцікавилася вона у Клерфе.

– Коли захочете, – відказав той. – О будь-якій порі. Можливо, після сутінків. Можливо, раніше або пізніше, якщо ви не будете готові.

– Не обов'язково. Я вмію швидко пакуватися. Коли ви думаєте виїхати?

– Близько четвертої.

– Я можу бути готова о четвертій.

– Добре. Я приїду по вас.

– Ви не мусите про мене піклуватися, – сказала Ліліан. – Можете мене висадити в Парижі. Просто я поїду з вами як... – шукала вона в пам'яті відповідне слово.

– ...Як хтось, хто подорожує автостопом? – запитав Клерфе.

– Так, саме так.

Ліліан, відчуваючи трем, стежила за Клерфе, але він ні про що більше не питав. «Я не мушу йому нічого пояснювати, – подумала. – Просто нехай мені вірить. Те, що для мене є життєвим рішенням, для нього – буденний учинок. Може, він, зрештою, і не вважає мене за дуже хвору, треба хіба що зазнати аварії на перегонах, щоб він так вважав». На свій подив, вона відчула, як тягар, який вона довго носила, сповзає нарешті з її плечей. То була перша людина за багато років, яка не цікавилася її хворобою! Це дивним чином робило її щасливою. Вона мала враження, ніби переступила тим самим межу, якої досі їй подолати не вдавалося. Хвороба, яка, мов тьмяна шибя, відділяла її від світу, раптом зникла – замість неї, в повному світлі місяця, лежало перед нею життя разом із хмарами й долинами, забиваючи подих своєю прозорістю і безкраєм, і вона до нього належала, не була з нього виключена, стояла, як інші, здорові, на старті перед великим спуском, з палаючим, тріскучим смолоскипом у руці, готова до стрибка вниз і в його обійми. Як Клерфе колись сказав? У житті найважливіше добитися того, щоб мати змогу вибрати момент власної смерті, бодай заради того, щоб смерть не змогла придушити людину зненацька, як пацюка, якщо та готова. Вона була готова. Тремтіла, але була готова.

Волков застав її наступного ранку схилену над валізами.

– Ти пакуєшся, душко? Так рано?

– Так, Борисе, пакуюся.

– Навіщо? Адже за кілька днів знову все розпакуєш.

Він уже кілька разів бачив її за пакуванням. Щороку її охоплювало, мов перелітну пташку навесні й восени, могутнє бажання лету. Валізи були розставлені по цілому покою упродовж кількох днів, а інколи навіть кількох тижнів, поки Ліліан не втрачала цього бажання і не піддавалася.

– Я йду, Борисе, – вона боялася цієї розмови. – Цього разу я відходжу насправді!

Він сперся на двері та стежив за нею. Сукні та плащі лежали на ліжку, а светри й нічні сорочки висіли на віконних клямках і на дверях. Туфлі на високих підборах стояли на туалетному столику й на кріслах, а всі лижварські причандалля лежали на купі біля балконних дверей.

– Я справді йду, – нервово повторила Ліліан, бачачи, що він не вірить.

Борис кивнув.

– Ти від'їдеш завтра. А післязавтра або за тиждень ми розпакуємо речі. Даремно тільки завдаєш собі клопоту.

– Борисе! – вигукнула Ліліан. – Дай мені спокій! Це все ні до чого. Я йду.

– Завтра?

– Ні, сьогодні. – Вона відчувала його покірливість і недовіру, то була павутина, яка хотіла її знову обплутати й паралізувати. – Я йду, – сказала рішучим тоном. – Сьогодні. З Клерфе.

Ліліан зауважила, як його очі змінилися.

– З Клерфе?

– Так. – Вона поглянула на нього, прагнучи позбутися всього цього якнайшвидше. – Я йду сама. Але виїжджаю з Клерфе, бо й він сьогодні виїжджає і, зрештою, сама я не маю відваги це зробити. Я йду з ним лише з цієї причини. Сама я заслабка, щоб протистояти всьому цьому тут, у горах.

– Протистояти й мені?

– І тобі теж, але не так, як ти гадаєш.

Волков ступив на середину покою.

- Ти не можеш їхати, - сказав.

- Можу, Борісе. Я думала тобі написати. Поглянь, - вона показала на латунний кошик для паперів біля столика, де лежав пожмаканий поштовий папір. - Я не змогла. То безнадійна справа, якби я хотіла тобі щось тепер пояснити.

«Безнадійна справа, - подумав Волков. - Що саме? Чому щось, чого вчора ще не було, сьогодні є безнадійною справою?» Він поглянув на сукні й туфлі - ще секунду тому вони були картиною чудового безладу, а тепер лежали в гострому світлі розставання і були зброєю, націленою в його серце. Він уже не дивився на них, як на милий гармидер, а радше з болем, який відчуваєш після повернення з похорону коханої людини, несподівано побачивши щось з її особистих речей: капелюх, білизну, пару черевиків.

- Ти мусиш тут залишитися, - сказав Боріс.

Ліліан похитала головою.

- Я знаю, що я не вмію цього пояснити. Тому я хотіла піти без побачення з тобою. Я думала написати тобі, коли спустимося з гори, але впевнена, що й на це б мені не стало сил. Не ускладнюй, Борісе.

Не ускладнюй. Так завжди казали ті уособлення привабливості, егоїзму й безпорадності, коли задумували розбити комусь серце. Не ускладнюй! А чи вони коли-небудь задумувалися, щоб не ускладнювати життя партнерові? Хоча хтозна, чи не було б гірше, якби справді так думали. Чи не було тут чогось з тієї фатальної жалості, яка погладжує тебе, тримаючи в руках кропиву?

- Ти ідеш із Клерфе?

- Я іду з Клерфе вниз, - похмуро відказала Ліліан. - Він забирає мене так, як людина в авті забирає дорогою пішохода. У Парижі ми розлучимося. Я залишуся там, а він поїде далі. Мій стрийко живе в Парижі, керує моїм невеликим капіталом. Там я і залишуся.

- У свого стрийка?

- Ні, в Парижі. - Ліліан знала, що каже неправду, але цієї миті саме це здавалося їй правдою. - Зрозумій мене, Борісе!

Він поглянув на валізи.

- Навіщо тобі, щоб я тебе зрозумів? Досить того, що ти ідеш.

Ліліан опустила голову.

- Ти маєш рацію. Бий далі.

Бий далі. Вистачало на хвильку завагатися, як вони одразу казали: «Бий далі», - так, мовби то їх хтось хотів покинути. Їхня логіка ніколи не сягала далі, ніж до наступної відповіді, все, що було раніше, негайно

витиралось з пам'яті, наче взагалі не відбулося. Достовірним було не те, що крик спровокувало, а сам крик.

– Я не буду тебе бити, – сказав.

– Ти хочеш, щоб я лишилася з тобою.

– Я хотів би, щоб ти лишилася тут. А це дещо інше.

«Я теж уже брешу, – подумав він. – Звичайно, я хочу тільки того, щоб вона залишилася зі мною, вона – єдина, те останнє, що я маю, ціла планета скорчилася для мене й обмежилася цим селом, я можу порахувати його мешканців, я знаю майже кожного з них, це село стало тепер моїм світом, а вона є тим, чого я хочу від цього світу, я не можу її втратити... Мені не можна її втратити, я вже її втратив...»

– Я не хотів би, щоб ти відкинула своє життя, як безвартісні гроші.

– То тільки слова, Борісе. Якщо хтось у в'язниці має вибір: жити бодай рік на волі, а потім померти, або гнити до кінця життя у в'язниці, – що має зробити?

– Ти не у в'язниці, душко! Ти маєш на диво фальшиве уявлення про те, що таке життя внизу.

– Знаю. Бо й справді те життя мені невідоме. Я знаю тільки той його бік, який був війною, шахрайством і злиднями, а якщо навіть другий бік виявиться повним розчарувань, то й так, напевно, не буде гіршим за той, який я пізнала і який, я певна, не може вичерпати всього життя. Там мусить бути ще щось – щось, чого я не знаю, що збуджує в мені неспокій і кличе мене. – На мить замовкла. – Досить про це, Борісе. Усе, що я кажу, фальш, стає фальшивим у момент, коли я промовляю, слова фальшиві, банальні й сентиментальні не поціляють, замінюються на ножі, а я не хочу тебе ранили. Проте кожне слово мусить бути ударом, якщо я хочу бути чесна, і навіть коли я думаю, що чесна, насправді все виявляється зовсім не так... Чи ти й сам не бачиш, що я нічого не розумію?

Ліліан підвела на нього погляд, в якому безсиле кохання змішалось зі співчуттям і ворожістю. Чому він змушував її повторювати те, що казала собі тисячу разів і хотіла вже забути?

– Клерфе хай собі іде, а ти за кілька днів і сама зрозумієш, яку помилку зробила б, поїхавши за цим шуроловом, – сказав Волков.

– Борісе, тут не йдеться про Клерфе, – відказала Ліліан без тіні надії в голосі. – Невже завжди мусить бути інший чоловік?

Боріс не відповів. «Навіщо я це їй кажу, – подумав він. – Я дурень, роблю все, щоб іще дужче відштовхнути її від себе! Чому я не скажу їй з усмішкою, що вона має рацію? Чому я не застосував цього старого фортелю? Хіба я не знаю, що програє той, хто прагне втримати, а виграє той, хто з усмішкою відпускає? Невже я забув про це?»

- Ні, - сказав він. - Не обов'язково має бути інший чоловік. Але якщо це так, то чому ти не запитаєш мене, чи не хотів би я поїхати з тобою?

- Тебе?

«Помилка, - подумав Волков, - знову помилка! Навіщо я їй нав'язуюся? Вона хоче втекти з лікарні, то навіщо мала б брати з собою хворого? Я є останнім чоловіком, з яким вона хотіла б подорожувати!»

- Я не хочу з собою брати нічого, - відказала Ліліан. - Я кохаю тебе, Борісе, але я не хочу з собою брати нічого.

- Ти хочеш усе забути?

«Знову помилка», - подумав він із відчаєм.

- Я не знаю, - сказала Ліліан пригнічено. - Я не хочу звідси брати з собою нічого. Не можу. Не муч мене!

Він на хвилю завмер. Знав, що не повинен відповідати, але водночас йому здалося неймовірно важливим пояснити їй, що вони обое мають зовсім мало життя попереду, і той час, яким досі вона так гордувала, колись буде найдорожчим, хоч би то були лічені дні й години, і тоді її охопить відчай, що вона відкинула його пропозицію, хоча зараз зовсім так не вважає. Але він також знав, що кожне вимовлене ним слово прозвучить банально, і навіть той факт, що воно правдиве, не зробить його зрозумілішим. Запізно. Він не міг уже налагодити з нею контакту. Запізно - несподівано між одним подихом і другим. У чому він прорахувався? Невідомо. Учора ще все було близьке та звичне, а зараз між ними виросла скляна стіна, як в авті між водієм і заднім сидінням. Вони ще дивилися на себе, але вже не розумілися, відчували взаємність, проте говорили різними мовами, які не мали пунктів дотику. Не можна було вже нічого зробити. Відчуженість, яка наросла за ніч, виповнила вже все. Була в кожному позирку й у кожному жесті. Не можна було вже нічого зробити.

- Адью, Ліліан, - сказав.

- Вибач мені, Борісе.

- У коханні нема чого вибачати.

Вона не мала часу, щоб обдумати. Прийшла медсестра й покликала до Далай-лами. Професор пахнув добрим милом і антисептичною білизною.

- Я бачив вас учора ввечері в хаті рятувальників, - сухо мовив він.

Ліліан кивнула.

- Ви ж знаєте, що вам заборонено виходити?

- Так, знаю.

По блідому обличчю Далай-лами пробігла рожева тінь.

– Отже, вам байдуже, чи підкоряєтесь ви цій забороні, чи ні. У такому випадку я змушений просити вас покинути санаторій. Може, деінде знайдете місце, яке краще вам відповідатиме.

Ліліан не ризикнула відповісти, іронія була надто виразна.

– Я розмовляв зі старшою сестрою, – сказав Далай-лама, сприйнявши її мовчання за прояв страху, – вона сказала, що це вже не вперше. Вона вас часто застерігала, але ви не брали цього до серця. Однак така поведінка деморалізує цілий санаторій. Ми не можемо з цим миритися.

– Розумію, – перебила його Ліліан. – Сьогодні пополудні я покину санаторій.

Далай-лама поглянув на неї з виразним приголомшенням.

– Аж так не кваптеся, – відказав він за хвилю. – Прошу вас ще добре все обдумати, перш ніж підшукаєте собі інше місце. Чи, може, ви вже це зробили?

– Ні.

Професор був дещо збитий з пантелику. Він чекав сліз і прохань пробачити їй.

– Навіщо стільки зусиль, щоб зашкодити власному здоров'ю, панно Дюнкерк? – запитав він нарешті.

– Коли я робила все, що рекомендовано, мені теж не ставало краще.

– Але коли комусь часом стане гірше, то це ж не привід, щоб переривати лікування, – розгнівався професор. – Навпаки! Саме тоді потрібно бути особливо обережним!

Коли комусь часом стане гірше. Але це вже так її не струснуло, як учора, коли медсестра підтвердила її припущення.

– Безглуздий порив до самогубства! – скаженів далі Далай-лама, який вважав, що під шорсткою оболонкою має голубине серце. – Будь ласка, вибийте собі ці дурниці зі своєї чарівної голівки! – Він обняв Ліліан рукою і легенько струснув. – Ну, а тепер прошу повернутися до свого покою і відтепер суворо дотримуватися розпорядку.

Ліліан вивільнилася з-під його руки.

– Я певна, що й далі порушувала б розпорядок, – сказала спокійно. – Тому вважаю, що краще буде, якщо я покину санаторій.

Слова Далай-лами щодо стану здоров'я не тільки її не перелякали, а навпаки – додали їй упевненості й рішучості. А ще притупили біль від розлуки з Борісом, бо в неї вже не залишалося свободи вибору. Вона почувалася, як солдат, який після тривалих зволікань отримав наказ іти в наступ. Не залишалося нічого іншого, як тільки виконати. Невідворотність стала

частиною її самої, так само як наказ про наступ уже містить у собі й уніформу, і прийдешню битву, і, можливо, навіть смерть.

– Не завдавайте собі клопоту! – вигукнув Далай-лама. – Адже тут майже нема інших санаторіїв – куди ви переїдете? До пансіонату?

Він стояв перед нею, цей великий, добрий бог санаторію, і починав втрачати терпіння, бо ця норовлива кішка упіймала його на слові, щоб тепер змусити взяти його назад.

– Кілька наших правил існують лише у ваших інтересах, – гарячкував він далі. – До чого б ми докотилися, якби запанувала анархія? А як же інакше? Адже тут не в'язниця! Чи ви іншої думки?

Ліліан посміхнулася.

– Уже ні, – сказала вона. – І я вже не ваша пацієнтка. Ви знову можете зі мною розмовляти, як із жінкою, а не як з дитиною чи арештантом.

Вона зауважила, як Далай-лама знову почервонів, а за хвилину була вже за дверима.

Валізи спаковані. Сьогодні ввечері гори будуть позаду. Вперше за багато років її гори будуть далеко позаду. Вперше за багато років її охопило почуття безмежного, тривожного очікування – та це вже було не очікування якоїсь фата-моргани, якої треба чекати роками і яка постійно поверталася, вона чекала того, що станеться з нею в найближчі кілька годин. Минуле й майбутнє перебували в хиткій рівновазі, а перше, що вона відчувала, була не самотність, але повна напруги відчуженість від усього. Вона нічого не брала з собою і не знала, куди іде. Боялася, що прийде ще Волков, і водночас прагнула його ще раз побачити. Коли замикала валізи, її очі сліпили сльози. Ліліан сіла на ліжко й зачекала, поки заспокоїться. Відтак розрахувалася і відбила дві атаки Крокодилиці, одна з яких була від імені Далай-лами. Потім попрощалася з Долорес Пальмер, Марією Савіні й Чарльзом Неем, котрі вдивлялися в неї, мабуть, так само, як японці під час війни дивилися на своїх льотчиків-камікадзе. Повернувшись до свого покою, зачекала. Раптом Ліліан почула за дверима дряпання і гавкіт. Вона відчинила, і всередину зайшла вівчарка Волкова. Пес любив її і часто сам приходив до неї. Вона подумала, що собаку прислав Борис і сам ще прийде. Але не прийшов. Натомість з'явилася медсестра і сказала, що рідня Мануели вирішила вислати померлу до Боготи в цинковій труні.

– Коли? – запитала Ліліан, аби щось сказати.

– Ще сьогодні. Хочуть виїхати якнайскоріше. Сани вже чекають. Зазвичай це відбувалося вночі, але труп має ще встигнути на корабель. Вони полетять літаком.

– Я мушу вже йти, – буркнула Ліліан, почувши авто Клерфе. – Успіхів.

Ліліан зачинила за собою двері й рушила вздовж білого коридору, мов злодій, що втікає. Вона мала надію, що їй вдасться минути хол непомітно, але Крокодилиця чекала біля ліфта.

– Професор просив сказати вам ще раз, що можете лишитися тут. І що ви повинні залишитися.

– Дякую, – відповіла Ліліан і пішла далі.

– Будьте розсудливі, міс Дюнкерк! Ви не знаєте, в якому ви стані. Вам не можна змінювати клімат. Ви не переживете й року.

– Саме тому.

Ліліан рушила далі. З-за столиків для бриджу підвелось кілька голів, назагал хол був порожнім. Пацієнти лежали на верандах. Боріса не було. Біля виходу стояв Гольманн.

– Якщо ви вже конче мусите виїхати, то ідьте принаймні потягом, – сказав Крокодилиця.

Ліліан мовчки показала старшій сестрі своє хутро й вовняні речі. Крокодилиця зневажливо махнула рукою.

– Це вас не врятує! Ви задумали скоїти самогубство?

– Ми всі це робимо – хто швидше, а хто пізніше. Ми поїдемо обережно. І не дуже далеко.

Вхідні двері були вже цілком близько. Сонце знадвору засліплювало. Ще кілька кроків, і цей біг крізь стрій різко закінчиться. Ще один крок!

– Ми вас застерегли, – пролунав за нею монотонний, зимний голос. – Ми вмиваємо руки!

Їй було не до сміху, але Ліліан усміхнулася. Цією останньою фразою Крокодилиця врятувала ситуацію.

– Прошу їх вимити в стерилізованій цноті, – сказала Ліліан. – Адью! Дякую за все.

Вона вийшла. Сніг іскрився так, що вона майже нічого не бачила.

– До побачення, Гольманне!

– До побачення, Ліліан. Незабаром я долучусь до вас.

Вона глянула на нього. Дякувати Богу, нарешті знайшовся хтось, хто не хоче її повчати. Гольманн закутав її в хутро й вовняні хустки.

– Ми їхатимемо повільно, – пообіцяв Клерфе. – Коли сонце зайде, спустимо дах. А поки що боки авта затулять вас од вітру.

– Так, – відказала вона.

– Можемо їхати? Нічого не забули?

– Ні.

- Втім, якщо й забули, вам пришлють.

Вона про це не подумала. І враз зауважила в цьому факті певну втіху, бо вважала, що, виїхавши, обірве всі зв'язки.

- Так, справді, можна попросити, щоб прислали, - сказала Ліліан.

Непоказний чоловік, який виглядав так, мовби офіціанта схрестили з церковним сторожем, швидким кроком перетнув майдан перед санаторієм. Клерфе здивувався.

- Та то ж...

Чоловік пройшов зовсім поруч авта, і тоді Клерфе його упізнав. Він був зодягнений у темний костюм і чорний капелюх, у руці ніс валізу. То був конвоір трупів, але геть перевтілений - уже не пом'ятий і неговіркий, а радісний і авторитетний: вирушав у дорогу до Боготи.

- Хто це? - запитала Ліліан.

- Ні... Я думав, що то знайомий. Готова?

- Так, - відповіла Ліліан. - Готова.

Авто рушило. Гольманн помахав їм на прощання. Боріс не з'явився. Собака біг ще упродовж якогось часу за автом, потім і він лишився позаду. Ліліан озирнулася. На сонячних терасах, які ще хвилину тому були порожні, раптом заряхтіло від людей. Ті, що приймали сонячні ванни, піднялися зі своїх лежаків. Таємний телеграф санаторію вже сповістив їх про небуденну подію, і тепер, почувши шум мотора, вони повставали й дивилися вниз, тонкий ланцюжок людей темнів на фоні густо-синього неба.

- Як на верхній трибуні під час бою биків, - сказав Клерфе.

- Так, - погодилася Ліліан. - А хто ж ми? Бики чи матадори?

- Завжди доводиться бути биком. Але думаєш, що ти матадор.

7

Авто рухалося повільно білим яром, над яким, наче потік, струмувало небо кольору тирличу. Вони вже минули перевал, але купи снігу обабіч дороги височіли майже на два метри й затуляли краєвид. Були тільки снігові мури й голуба стрічка неба. Досить було трохи довше посидіти з відхиленою головою назад, і зникало розуміння, де верх, а де низ, де білість, а де блакить. Потім з'явився запах живиці та ялиць, а відтак насунулося брунатне плескате село. Клерфе затримав авто.

- Думаю, можна вже зняти ланцюги з коліс. Яка там дорога вниз? - запитав він хлопця на автозаправці.

- Чиста.

Клерфе придивився до хлопця, зодягненого в червоний светр і нову шкіряну куртку, він мав окуляри в нікелевій оправі, мав прищі й настовбурчені вуха.

- Ми, мабуть, знайомі! Герберт, Гельмут чи...

- Губерт.

Хлопець показав на дерев'яну табличку, прикріплену до стійок перед заправною станцією:

Г. ГЕРІНГ, ГАРАЖ І РЕМОНТ АВТОМОБІЛІВ.

- Це не нова вивіска? - запитав Клерфе.

- Та ні, зовсім новенька.

- Чому ж ти не написав своє ім'я повністю?

- Так практичніше. Завдяки цьому багато людей думає, що мене звати Герман.

- Швидше можна було б сподіватися, що ти волів би змінити прізвище, ніж малювати його такими великими літерами.

- Я був би страшним дурнем, - сказав хлопець. - Тепер, коли знову з'являється дедалі більше німецьких авт! Він не уявляє собі, які я отримую чайові! Ні, пане, мое прізвище - золота жила.

Клерфе зиркнув на його шкіряну куртку.

- Це вже куплено за ці гроші?

- Наполовину. Але, перш ніж закінчиться сезон, будуть іще лешетарські черевики і плащ, я певен.

- А може, ти прорахуєшся: від декого не одержиш чайових саме через своє прізвище.

Хлопець вискалив зуби і вкинув ланцюги до багажника.

- Але не від тих, хто може собі дозволити виїжджати на лижви, пане. Крім того нічого поганого не може статися: одні дають, радіючи, що його вже немає, а другі - тому що в них пов'язані з ним приємні спогади, але дають майже всі. Я спостеріг це, відколи тут з'явилася ця вивіска. Бензин, пане?

- Бензин, - сказав Клерфе, - цілих сімдесят літрів, але я куплю його не в тебе, а в когось не такого спритного, як ти. Пора, Губерте, щоб твоя картина світу трохи змінилася.

За годину сніг лишився позаду. Уздовж шосе мчали потоки, з дахів капотіло, а стовбури дерев блищали від вогкості. У вікнах червонів захід сонця. Діти бавилися при дорозі. Поля були чорні й мокрі, а на лугах видно було жовту й сіро-зелену торішню траву.

– Хочете зупинитися? – запитав Клерфе.

– Ще ні.

– Боїтеся, що сніг може нас наздогнати?

Ліліан кивнула.

– Я більше ніколи не хотіла його бачити.

– Не раніше від наступної зими?

Ліліан не відповіла. Наступна зима. То було щось як Сиріус або Плеяди. Ледве чи колись вона її ще побачить.

– А може б, ми щось випили? – запитав Клерфе. – Кави з вишнівкою? Ми маємо ще чималий шмат дороги.

– Добре, – згодилася Ліліан. – Коли будемо над Лаго Маджоре?

– За кілька годин. Пізно ввечері.

Клерфе затримав авто перед сільським готелем. Усередині офіціантка запалила світло. На стінах висіли картини, що зображували оленів під час гону й тетеруків під час токування.

– Ви голодні? – запитав Клерфе. – Що ви їли на обід?

– Нічого.

– Так я і думав. – Він звернувся до офіціантки: – Що у вас є з їжі?

– Салямі, мисливські ковбаски й шубліги. Шубліги готові.

– Два шубліги та кілька скибок чорного хліба. Крім того масло й точене вино. Маєте фендан?

– Фендан і вальполічелло.

– Фендан. А ви що вип'єте?

– Сливовицю, якщо не заперечуєте, – сказала офіціантка.

– Не заперечую.

Ліліан сиділа в кутку біля вікна. Відсторонь прислухувалася до розмови Клерфе з офіціанткою. Червонясте світло лампи грало на пляшках у буфеті зеленими й червоними відблисками. За вікном чорніли дерева на тлі високого

зеленавого вечірнього неба, в сільських будинках спалахувало перше світло. Усе було дуже спокійним і природним, вечір без страху й бунту, і Ліліан була його частиною, такою ж природною і спокійною, як усе інше. Вона врятувалася! Коли вона це усвідомила, їй забило дух.

– Шубліги – це жирні сільські ковбаски, – пояснив Клерфе. – Чудові, але, може, вам не сподобаються.

– Я люблю все, – промовила Ліліан. – Тут, унизу, я люблю все!

Клерфе поглянув на неї в задумі.

– Боюся, що це правда.

– Чому ви цього боїтеся?

– Нема нічого небезпечнішого за жінку, яка все любить, – розсміявся він. – Як зробити так, щоб вона любила тільки одного?

– Просто нічого в цьому напрямку не робити.

– Теж правда.

Офіціантка принесла біле вино. Налила його в келихи. Потім підняла свою чарку зі сливовицею.

– На здоров'я!

Випили. Клерфе роззирнувся по вбогому готеликові.

– Це ще не Париж, – сказав він із посмішкою.

– Але ж ні! – заперечила Ліліан. – Це перше передмістя Парижа. Париж починається вже тут.

До Гошенена світили зірки й була світла ніч. Клерфе завантажив «Джузеппе» на одну з товарних платформ, які стояли біля перону. Крім них тунелем їхали ще два лімузини й червоне спортивне авто.

– Хочете залишитися в машині чи поїдемо у вагоні?

– Ми не дуже забруднимосся, якщо залишимося тут?

– Ні. Це електровоз. І дах спускається.

Залізничник підклав під колеса гальмівні колодки. Інші водії теж залишилися у своїх автах. В обох лімузинах горіло верхнє світло. Вагони зчепили, і потяг в'їхав у тунель Святого Готарда.

Стіни в тунелі були мокрі. З боків миготіли вогники сигналізації. За кілька хвилин Ліліан почало здаватися, що вона в шахті й опускається в глиб землі. Повітря стало важким і застоємним. Стукіт коліс відбивався від стін луною. Освітлені лімузини, що гойдалися перед очима Ліліан, здавалися їй вагонетками на шляху в Аїд.

- Чи це колись закінчиться? - скрикнула вона.

- Ще чверть години. - Клерфе подав плескату флягу, яку наповнив у готелику. - Варто призвичаїтися до тунелів, бо, судячи з того, що я чув і бачив, незабаром усі ми житимемо в схожих умовах, у бомбосховищах і підземних містах.

- Де ми виїдемо з тунелю?

- Поблизу Айроло. Там уже Південь.

Ліліан боялася цього першого вечора. Думала, що спогади й туга виповзуть до неї з темряви, як пацюки. Тим часом гучний переїзд кам'яним черевом землі витісняв будь-яку думку. Глибоко укорінений страх бути похованим, який властивий кожній істоті, що живе на поверхні землі, а не в її нутрі, наповнював її таким нетерплячим очікуванням появи світла й неба, що на інші почуття не було вже місця. «Усе дуже швидко міняється, - думала вона. - Лише кілька годин тому я була високо в горах і мріяла спуститися вниз, а тепер я мчу під землею і мрію знову піднятися нагору».

З одного лімузина вилетів шматок паперу й ударився об вітрове скло їхнього авта.

- Є люди, які завжди і всюди мусять жвакуляти, - зауважив Клерфе. - Навіть у пекло вони прихоплять із собою канапки.

Він висунув руку й відліпив папір від скла. З вікна лімузина випурхнув другий шматок паперу. Ліліан розсміялася. Потім пролетіла куля, яка задудніла об раму їхнього вікна.

- Булка, - сказав Клерфе. - Панство в авті перед нами їсть саму ковбасу, без хліба. Міщанська столиця пекла в череві землі.

Ліліан усілася зручніше. Здавалося, тунель знімав з неї усе, що налипло на неї у колишньому житті, наче гострі щітки гуркоту здирали з Ліліан минуле. Стара планета, на якій розташувався санаторій, залишилася назавжди позаду, повернутися назад було неможливо, як неможливо двічі перебрести Стікс. Вона з'явиться тепер на новій планеті, викинута з надр Землі, долаючи падіння, в нестримному русі вперед, з однією лише думкою в голові: вирватися і жити. Вона почувалася так, ніби в останню мить вирвалася з вузької, довгої могили, стіни якої обвалилися позад неї, і втікала вперед, до світла, яке несміливо ряхтіло, але блискавично наближалось до неї і врешті розсіяло темряву.

Підземний гуркіт перейшов у звичний стукіт, а потім замовк. Потяг стояв у м'якому шумі сірості, золота й лагідного повітря. Після зимного, мертвого повітря, що било від склепіння тунелю, то було повітря життя. За хвилину Ліліан зрозуміла, що падає дощ. Вслухалася у відголос крапель, що легенько барабанили об дах, вдихала м'яке повітря і виставила руку у вікно. Вона врятована. Переправилась через Стікс і врятована.

- Краще було б навпаки, - сказав Клерфе. - По той бік дощ, а тут погода. Ви розчаровані?

Вона похитала головою.

– Я з жовтня минулого року не бачила дощу.

– І чотири роки ви не були внизу? Це майже так, наче ви ще раз народилися. Ще раз, але збагачена спогадами.

Вони зупинилися на автозаправці.

– Вам можна тільки позаздрити. Ви ще раз починаєте все спочатку. Із властивим молодості темпераментом, але без юнацької безпорадності.

Потяг від'їхав, червоне світло зникло в дощі. Механік віддав ключики. Авто виїхало задом на дорогу. Клерфе загальмував, щоб розвернутися. На мить він побачив Ліліан у малому замкненому просторі, під спущеним верхом машини, на тлі мерехтливих крапель дощу, що шумів за вікном, у спокійному світлі приладів на панелі. Її обличчя, освітлене лампочками годинника і приладів для виміру відстані та швидкості, здавалося Клерфе, всупереч усім цим механізмам, не підвладним часу, як сама смерть, з якою Ліліан мчала наввипередки. Клерфе раптом зрозумів, що в порівнянні з цими перегонами всі автоперегони на світі – дитяча гра. «Коли я висаджу її в Парижі, то втрачу, – подумав він. – Ні, я мушу спробувати її затримати! Я був би ідіотом, коли б не спробував!»

– Ви вже знаєте, що хочете робити в Парижі? – поцікавився.

– Я маю там стрийка, який керує моїми грошима. Досі він прислав мені їх щомісяця. Тепер я заберу в нього всю решту. Буде велика драма. Йому й далі здається, що мені чотирнадцять років.

– А скільки маєте справді?

– Двадцять чотири й вісімдесят.

Клерфе розсміявся.

– Добра комбінація. Я мав тридцять шість і вісімдесят, коли повернувся з війни.

– І що сталося?

– Мені виповнилося сорок, – сказав Клерфе і ввімкнув першу швидкість. – То була дуже сумна річниця.

Авто піднялося на узвіз, що відділяв залізницю від шосе, і почало з'їжджати довгою простою дорогою вниз. Цієї миті за ними завив інший двигун. То було червоне спортивне авто, яке разом із ними їхало тунелем. Водій ховався раніше за якоюсь stodолою. Тепер ревів за ними так, ніби мав не чотири циліндри, а шістнадцять.

– Я не думав, що таке ще трапляється, – мовив Клерфе. – Він хоче з нами йти на перегони. Дамо йому урок? Чи залишимо йому ілюзію, що в нього найшвидше авто на світі?

- Залишмо сьогодні кожному його ілюзію.

- Добре.

Клерфе пригальмував «Джузеппе». Червоне авто за ними зупинилося також і почало сигналізувати. Місця було доволі, щоб їх обігнати, однак невідомий прагнув перегонів.

- Ну що ж, - зітхнув Клерфе, знову рушаючи з місця. - Є люди, які прагнуть своєї згуби.

Червоне авто набридало їм аж до Фаїдо, безперервно пробуючи їх наздогнати.

- Він готовий ще злетіти з траси та вбитися, - сказав Клерфе. - Мало вже не вилетів на останньому закруті. Пропустімо його.

Він загальмував, але раптово знову додав газу.

- Що за бевзь! Замість нас обігнати мало в нас не в'їхав! Він однаково небезпечний попереду, як і ззаду.

Клерфе з'їхав на узбіччя. З придорожньої стодоли долинав запах деревини. Червоне авто цього разу не зупинилося. Водій помахав їм зневажливо й засміявся.

Запанувала тиша. Чути було тільки плюскіт струмка й тихе лопотіння дощу. Оце і є щастя. Ця хвилина тиші повна темного, вогкого, плідного очікування. Її ніколи не забути - ніч, легенький шурхіт води і блискуче, мокре шосе.

За чверть години в'їхали в туман. Клерфе змінив світло на ближнє. Їхав дуже вільно. Згодом знову стало видно узбіччя дороги. На сто метрів попереду туман був змитий дощем, потім вони знову занурилися в імлу, що піднімалася знизу.

Враз Клерфе різко загальмував. Саме виїхали з туману. Перед ними висіло одним колесом над прірвою, зачепившись за кілометровий стовпчик, червоне спортивне авто. Біля авта стояв водій, який не був навіть поранений.

- Оце називається щастя, - сказав Клерфе.

- Щастя? - відхаркнувся чоловік. - А авто? Подивіться на нього. Воно не застраховане. А моя рука?

- У найгіршому разі вивихнута. Але ж ви можете нею рухати. Радійте, що ви ще стоїте на цьому шосе.

Клерфе вийшов і оглянув розбиту машину.

- Інколи кілометрові стовпчики стають у пригоді.

– Це ви винні! – закричав чоловік. – Ви змусили мене їхати надто швидко. Я вважаю вас відповідальним! Якби ви дозволили мені обігнати вас, а не влаштовували перегони!

Ліліан розсміялася.

– Чому ця пані сміється? – запитав розлючено чоловік.

– Не ваше діло. Та оскільки сьогодні середа, щасливий день, то я вам поясню. Ця пані прибула з іншої планети і ще не знає наших звичаїв, а сміється тому, що ви лементує над своїм авто замість того, щоб радіти життю. Пані цього геть не розуміє. Я ж, навпаки, захоплюсь вами. Тому з найближчої місцевості надішлю вам буксирне авто.

– Стоп! Так легко вам не викрутитися. Якби ви не викликали мене на перегони, я був би їхав спокійно.

– Якби та коби... у вас проблеми з умовним способом, – сказав Клерфе. – Краще звалити все на програну війну.

Чоловік глянув на номерний знак авта Клерфе.

– Французький! І як я тепер поверну свої гроші? – Він почав розмахувати олівцем і клаптиком паперу, тримаючи їх у лівій руці. – Ваш номер! Прошу мені його записати! Хіба ви не бачите, що я не можу писати лівою рукою?

– То навчіться. Я мусив навчитися гірших речей.

Клерфе знову сів до авта. Чоловік не відставав.

– Ви хочете втекти від відповідальності!

– Так. Але машину я вам усе ж пришлю.

– Що? Ви хочете залишити мене на дорозі під дощем?

– Авжеж. Бо це двомісне авто. Дихайте глибоко, дивіться на гори, дякуйте Богові, що ще живі, й думайте про те, що кращі люди, ніж ви, мусили померти.

У селі вони знайшли автомайстерню. Власник саме вечеряв, але облишив, прихопив з собою пляшку червоного вина і сказав:

– Можливо, він потребуватиме трохи алкоголю. І я, либонь, теж.

Авто рухалося далі вниз, закрут за закрутом, серпантин за серпантином.

– Це доволі одноманітний відрізок, – мовив Клерфе. – Тягнеться до Локарно. Потім буде озеро. Ви втомлені?

Ліліан похитала головою. «Одноманітний! – подумала вона. – Втомлена! Чи цей здоровий шмат життя, що сидить збоку, не відчуває, що в мені все клекоче? Не розуміє, що зі мною робиться? Не відчуває, що застигла картина світу в мені раптом відтанула, зарухалася і промовила до мене,

розповідаючи, що каже дощ, що говорять мокрі скелі й долина зі своїми тіннями і світлом, і шосе? Він не здогадується, що я ніколи не буду така злита з природою, як тепер, коли я немов лежу в колисці в обіймах невідомого бога, ще полохлива, як молода пташка, яка вже усвідомила, що все триватиме лише мить, і що я втрачу цей світ, перш ніж він стане моїм, втрачу цю вулицю, ці дерева, темні вантажівки біля сільських готелів і пісні за осяяними вікнами, сіре та срібне небо, і ці назви сіл: Осонья, Крещіано, Кляро, Кастіоне й Беллінцона. Назви, які, ледве з'явившись, уже зникають, мов тіні, мовби їх ніколи й не було. Невже він не бачить, що я більше схожа на ненадійне сито, з якого все висипається, аніж на надійний кошик? Не зауважує, що я надто мало кажу, бо серце в мені піднімається великим, анонімним почуттям і, хоча поміж небагатьох прізвищ, які воно знає, є також його прізвище, але кожне з них звучить тільки так: Життя?»

– І як вам сподобалася ваша перша зустріч із життям? – запитав Клерфе. – Той чоловік, який лементує над своєю власністю, а своє життя вважає за щось буденне? Ви зустрінете ще багато схожих випадків.

– Це все ж різноманітність. У горах кожен вважав своє життя чимось страшенно важливим. Я також.

Перед ними раптом вигулькнули вулиці, світло, будинки, блакить і просторий майдан з аркадами.

– За десять хвилин будемо на місці, – сказав Клерфе. – Це вже Локарно.

Проторохтів трамвай, в останню мить загородивши їм дорогу. Клерфе розсміявся, побачивши, що Ліліан придивляється до трамвая, наче то був собор. Вона не бачила їх чотири роки. У горах не було трамваїв.

Раптом перед ними з'явилося озеро, широке, сріблясте й неспокійне. Перестало моросити. Низькі хмари пропливали швидко, затуляючи місяць. Біля озера лежала тиха Аскона зі своєю площею.

– Де ми замешкаємо? – запитала Ліліан.

– Біля озера. У готелі «Тамаро».

– Звідки ви все це знаєте?

– Після війни я мешкав тут цілий рік, – відказав Клерфе. – Уранці ви переконаєтеся чому.

Він зупинився перед невеликим готелем і випакував багаж.

– Власник готелю має бібліотеку, – сказав Клерфе. – Він, можна сказати, учений. А в іншому готелі в горах стіни обвішані картинами Сезанна, Утрілло й Тулуз-Лотрека – ось які тут люди! Ми відразу поїдемо вечеряти?

– Куди?

– До Бріссаго, під італійським кордоном. Десять хвилин звідси до ресторану, який зветься «Джардіно».

Ліліан роззирнулась.

- Тут цвітуть гліцинії!

Грона блакитних квітів дерлися по білих стінах будинків. Мімоза висипала свої золоті квіти й пір'їсте листя понад муром, що оточував чийсь сад.

- Весна, - сказав Клерфе. - Хай Бог благословляє «Джузеппе», який пересуває пори року.

Авто їхало повільно вздовж озера.

- Мімози, - сказав Клерфе, киваючи на квітучі дерева над озером. - Цілі алеї. А цей пагорб заріс ірисами й нарцисами. Село зветься Порто Ронко. А там, на горах, лежить Ронко. Побудували їх римляни.

Він припаркував авто біля довгих кам'яних сходів, і вони увійшли до невеликого ресторану. Клерфе замовив пляшку вина, шинку, креветок з рисом і сир із Валле Маджі. Усередині не булолюдно. Вікна були повідкривані, повіяв лагідний вітерець. На столі стояла ваза з білими камеліями.

- Ви тут мешкали? - запитала Ліліан. - Біля цього озера?

- Так. Майже рік. Після втечі з табору й потім після війни. Я думав побути тут лише кілька днів, але лишився набагато довше. Я відчув, що потребую цього. То було лікування, яке полягало на безділлі: сонце, ящірки на мурах... Я лікувався тим, що годинами дивився на небо й на озеро, прагнучи все забути, щоб нарешті мої очі перестали втуплюватися в одну цятку, і я зрозумів, що природа навіть не помітила двадцяти років людського безумства. Салют!

Ліліан випила ковток легкого італійського вина.

- Я помиляюся, чи то їжа дивовижно смачна?

- Їжа дивовижно смачна. Ресторатор міг би стати шеф-кухарем у будь-якому великому готелі.

- Чому ж не став?

- Колись був. Але йому більше подобається рідне село.

- Я щаслива, Клерфе, - сказала Ліліан. - На додачу мушу зізнатися, що не знаю навіть, що це слово означає.

- Я також не знаю.

- Ви ніколи не були щасливим?

- Часто. Але щоразу інакше.

- Коли найбільше?

- Коли був сам, - відказав Клерфе.

Ліліан засміялася.

– Куди ми підемо тепер? Чи є тут ще такі зачаровані ресторатори й готелярі?

– Багато. Уночі, коли місяць у повні, з озера виринає скляний ресторан. Він належить одному з синів Нептуна. Там можна погостувати старими римськими винами. Натомість зараз ми підемо до бару, де є ще вино, давно вже розпродане в Парижі.

Вони знову поїхали в Аскону. Клерфе залишив авто перед готелем. Вони пішли вздовж площі й зішли сходами до якогось підвалу. Внизу був маленький бар.

– Я не мушу вже нічого пити, – сказала Ліліан. – Я п'яна мімозами. Усе довкола просто в них потонуло. Що це за острів на озері?

– У римську добу там стояла, мабуть, святиня Венери. Тепер хтось має там ресторан. Але інколи вночі при повному місяці там ще блукають давні боги. Потім власник наступного ранку знаходить багато порожніх пляшок із неторканими корками. Час від часу Пан відсипляється на острові після нічної п'ятки й прокидається пополудні. Тоді чути його флейту, а на всіх радіостанціях починає фонити.

– Це вино чудесне. Що це таке?

– Старе шампанське, яке прекрасно відлежалось в тутешньому підвалі. На щастя, античні боги в цьому нічого не тямлять, бо інакше б давно його випили. Шампанське відкрили щойно в середньовіччі.

До готелю вони поверталися пішки. На стіні якогось дому висів розіп'ятий Христос. Навпроти був вхід до ресторану. Спаситель мовчки заглядав в освітлене приміщення, з якого лунали сміх і галас. Ліліан мала враження, що у зв'язку з цим треба було б щось сказати – але слів забракло.

Ліліан стояла біля вікна у своїй кімнаті. За вікном було озеро, ніч і вітер. Весна шуміла в платанах на площі та в хмарах. Увійшов Клерфе. Він обняв її. Вона обернулася і подивилася на нього. Він поцілував її.

– Ти не боїшся? – поцікавилася вона.

– Чого?

– Що я хвора?

– Я боюся, що під час перегонів зі швидкістю двісті кілометрів за годину в мене може тріснути передня опона.

Ліліан глибоко зітхнула й подумала: «Ми в схожій ситуації. Обое не маємо майбутнього! Його майбутнє сягає тільки до наступних перегонів, а моє – до наступної кровотечі». Вона усміхнулася.

– Є така історія, – сказав Клерфе. – У Парижі в добу гільйотини вели певну людину на екзекуцію. Стояла зима, і було далеко до місця страти. Конвоїри

зупинилися дорогою, щоб напиться вина. Коли самі випили, запропонували пляшку засудженому. Цей узяв її, покрутив, розглядаючи, і врешті сказав: «Сподіваюся, що жоден із нас не носить у собі якоїсь заразної хвороби», і теж випив. А за півгодини його голова скотилася до кошика. Цю історію розповіла мені моя бабця, коли мені було десять років. Вона мала звичай випивати впродовж дня пляшку кальвадосу. Їй пророкували ранню смерть. Але вона живе досі, а пророки давно вже померли. Я взяв пляшку цього старого шампанського з бару в підвалі. Кажуть, навесні воно піниться дужче, ніж в інші пори року. Бо тоді відчуває життя. Я залишаю його вам тут.

Він поставив пляшку на підвіконні, але відразу переставив на столик.

– Не можна, щоб вино опинялося у світлі місяця. Місяць убиває його аромат. То теж слова моєї бабці.

Клерфе рушив до дверей.

– Клерфе, – поклікала Ліліан. Він озирнувся. – Я виїхала звідти не для того, щоб залишитися на самоті.

8

Перед ними був Париж зі своїми передмістями – сірими, потворними, дощовими. Але що далі вони рухалися усередину міста, то сильніше він їх зачаровував. Завулки й вулиці вигулькували, наче картини Утрілло й Пісарро, сірість зблідла і стала майже сріблястою, раптом з'явилася ріка з мостами й буксирами, деревами та баржами, барвистими рядами букіністів і старих кам'яниць на правобережжі Сени.

– Саме звідси, – розповідав Клерфе, – забрали на страту Марію-Антуанетту. А в ресторані навпроти можна дуже смачно попоїсти. Мабуть, тут голод і історія всюди пов'язані між собою. Де ти хочеш зупинитися?

– Там, – відповіла Ліліан і показала на той бік річки, де світлішав фасад маленького готелю.

– Ти знаєш цей готель?

– Звідки мені його знати? – запитала Ліліан.

– Ти ж тут жила.

– Коли я жила тут, то переважно ховалася у підвалі одного продавця овочів.

– Може, тобі краще зупинитися десь у шістнадцятому окрузі? Чи у стрийка?

– Стрийко такий скупий, що сам, напевно, тулиться в одній кімнаті. Поїдьмо в той готель і запитаймо, чи є у них вільні номери. А де ти мешкатимеш у Парижі?

- У готелі «Ріц».

- Я так і знала, - сказала Ліліан.

Клерфе похитав головою.

- Я не такий багатий, щоб мешкати деінде.

Вони проїхали міст бульвару Сен-Мішель, по набережній Гранд Огюстен і зупинилися біля готелю «Біссон». Коли вони виходили з машини, у дверях готелю з'явився служник з валізами.

- Це й буде моя кімната, - сказала Ліліан. - Хтось якраз виїжджає.

- Ти справді хочеш тут мешкати? Просто тому, що побачила цей готель із другого боку ріки?

Ліліан кивнула.

- Я, власне, й збираюся так жити. Без жодних особливих рекомендацій і упереджень.

Покій був вільний. Готель не мав ліфта, але номер, на щастя, містився на першому поверсі. Сходи були зачовгані й старі. Покій виявився малим і скупо умебльованим, але ліжко виглядало непогано й була ванна. Меблі стояли сучасні, за винятком барокового столика, який стояв, наче князь поміж невільників. Шпалери були старі, електричне світло тьмаве - зате за вікном виблискувала річка, виднілися набережні, Консьєржері, дзвіниця собору Паризької Богоматері.

- У будь-який момент, якщо ти матимеш бажання, можеш звідси виїхати, - сказав Клерфе. - Дехто забуває про це.

- Куди? До тебе в «Ріц»?

- Не до мене, а в «Ріц», - відказав Клерфе. - Я мешкав там під час війни півроку. З бородою і під іншим прізвиськом. У дешевих номерах. А в іншій половині готелю, з вікнами на Вандомську площу, жили високопоставлені нацистські бонзи. Це було дуже знаменно.

Служник приніс валізи. Клерфе рушив до дверей.

- Ти повечеряєш зі мною?

- Коли?

- О дев'ятій.

- Добре, о дев'ятій.

Вона подивилася йому вслід. Під час мандрівки вони ані словом не перекинулися про ніч в Асконі. «Французька мова дуже зручна, - подумала вона. - Легко переходити з «ти» на «ви» і навпаки, усе дуже просто, як у грі». Почувши ревіння «Джузеппе», Ліліан підійшла до вікна.

Він, може, повернеться, а може, ні. Вона цього не знала, але це й не було аж таким важливим. Важливе те, що вона в Парижі, що вечір і що вона дихає. На бульварі Сен-Мішель загорілося зелене світло, і, мов розлючена зграя хортів, услід за «Джузеппе» кинулося стадо «сітроєнів», «рено» і вантажівок. Ліліан не могла пригадати, чи бачила вона коли-небудь стільки автомобілів. Під час війни їх було мало. Шум був неабиякий, але в її вухах він звучав, як орган, на якому залізні руки грали потужне «Te Deum».

Ліліан розпакувала свої речі. Взяла вона з собою небагато. Грошей мала теж обмаль. Зателефонувала до стрийка. Телефон не відповідав. Стрийко вже кілька років, як відмовився від телефону.

На мить її охопила паніка. Вона отримувала гроші щомісяця через банк і тривалий час не мала від стрийка жодної вістки. Неможливо, щоб він не жив. Дивно, що саме це перш за все спало на думку! Може, виїхав, мешкає деінде. Ліліан поцікавилася в готелі про адресну книжку. У них була тільки стара, з першого року війни, а нова телефонна книжка ще не з'явилася. Крім того, в Парижі бракувало вугілля. Увечері в кімнаті робилося холодно. Ліліан накинула плащ. Добре, що, покидаючи санаторій, прихопила кілька вовняних речей. Думала, що комусь їх тут подарує. Тепер була задоволена, що має їх. Сірі, брудні сутінки починали вповзати у вікно. Ліліан покупалася, щоб зігрітися, і лягла в ліжко. Уперше, відколи виїхала, вона була сама. Уперше віддавна справді була сама. Грошей їй могло вистачити найбільше на тиждень. Разом із темрявою знову з'явилася паніка. Хтозна, де був тепер її стрийко. Може, з ним щось сталося, а може, помер. Може, й Клерфе зник уже в цьому невідомому місті, переїхав до іншого готелю, почав інше життя, і вона теж про нього більше ніколи не почує. Ліліан морозило. Романтика швидко зникла перед фактом холоду й самотності. У теплій клітці санаторію зараз тихо дзенькали рури центрального опалення.

Хтось постукав. За дверима стояв готельний посланець із двома згортками. В одному з них були квіти. Мабуть, від Клерфе. Вона швидко тицьнула хлопцеві в темному приміщенні завеликі чайові. У другому згортку була вовняна ковдра. «Думаю, що може тобі знадобитися, – писав Клерфе. – У Парижі й далі бракує вугілля». Ліліан розстелила ковдру. З неї випали дві невеликі коробки. В обох були лампочки. «Французькі готелярі завжди заощаджують на світлі, – коментував Клерфе ще один подарунок. – Якщо замінити лампочки, які є у твоїй кімнаті, новими, світло відразу стане удвічі яснішим».

Ліліан послухалася його поради. Принаймні мепер вона могла читати. Посланець приніс їй газету. Зазирнула в неї, але за хвилину відклала. Це все вже її не обходило. Вона ніколи не дізнається, хто наступного року стане президентом, ані які партії засідатимуть у парламенті. Зрештою, це її й не цікавило, вона вся просякла спрагою життя. Власного життя.

Вона одягнулася. У неї збереглася остання адреса стрийка, півроку тому вона отримала від нього листа з цією адресою. Треба поїхати туди й розпитати.

Виявилося, що стрийко мешкав за старою адресою, він відмовився лише від телефону.

– Твої гроші? – запитав він. – Як хочеш. Я посилав їх тобі щомісяця в Швейцарію, дуже важко було отримати дозвіл на пересилання. Я можу виплачувати їх тобі щомісяця тут, у Франції. На яку адресу пересилати?

– Я не хочу отримувати їх щомісяця. Я хочу забрати все відразу.

– Навіщо?

– Хочу купити собі різне вбрання.

Старий витріщив на неї очі.

– Ти так сама, як і твій батько. Якби він...

– Він не живе, стрийку Гастоне.

Гастон поглянув на свої великі бліді долоні.

– Ти не маєш надто багато грошей. Що ти збираєшся тут робити? Господи, якби я мав таке щастя жити в Швейцарії!

– Я жила не в Швейцарії, а в лікарні.

– Ти не знаєшся на грошах і розтринькаєш їх за кілька тижнів. Усе розтринькаєш.

– Можливо, – сказала Ліліан.

Стрийко перелякано подивився на неї.

– А коли все витратиш, що тоді?

– Я не буду для вас тягарем.

– Ти повинна вийти заміж. Ти здорова?

– Чи я інакше була б тут?

– Отже, ти повинна вийти заміж.

Ліліан розсміялася. Його наміри були надто прозорі: хотів перекинути відповідальність за неї на когось іншого.

– Повинна вийти заміж, – повторив Гастон. – Я міг би познайомити тебе з кількома людьми.

Ліліан знову розсміялася, проте їй було цікаво, що зробить старий. «Йому, мабуть, під вісімдесят, – думала вона, – але поводитьсь він так, ніби має передбачити все ще на вісімдесят років наперед».

– Добре, – відповіла Ліліан. – А тепер скажи мені таке: що ти робиш на самоті?

Спантеличений старий підвів свою пташину голівку.

– Та мало що. Я завжди зайнятий. Дивне питання. Не розумію, чому ти запитуєш.

– Тобі ніколи не спадало на думку забрати все, що в тебе є, поїхати світ за очі й усе протринькати?

– Ти така сама, як і твій батько! – зневажливо сказав старий. – Він ніколи не мав почуття обов'язку й почуття відповідальності. Треба буде спробувати знову призначити тобі опікунів!

– Це тобі не вдасться. Ти вважаєш, що я марную гроші, а я вважаю, що ти марнуєш своє життя. Нехай кожен залишається при своїй думці. І дістань мені гроші не пізніше завтрашнього дня. Я хочу якнайскоріше купити собі сукні.

– А де ти їх купиш? – швидко запитав старий марабу.

– У Баленсіаги. Не забудь, що це мої гроші.

– Твоя мати...

– До завтра, – сказала Ліліан і ледь торкнулася губами лоба старого.

– Послухай, Ліліан, не роби дурниць! Ти зодягнена дуже добре, вбрання в цих будинках моди коштують маєток!

– Цілком можливо, – відповіла Ліліан і подивилася на сірий двір і сірі вікна навпроти, в яких відбивалися рештки сонця, наче відполіровані сланці.

– Ти така сама, як твій батько. – Старий був щиро наляканий. – Така сама! Ти могла б зараз жити без турбот, коли б не його вічні фантазії.

– Стрийку Гастоне, кажуть, у наш час можна покінчити з грошима двома способами. Один із них – заощаджувати, а потім витратити їх під час інфляції, інший – витратити їх. А тепер скажи мені, як тобі ведеться.

Гастон нервово махнув рукою.

– Сама бачиш. Мені важко. Такі часи! Я бідний.

Ліліан роззирнулася. Вона побачила красиві старовинні меблі, фотелі в чохлах, кристалеву люстру, перев'язану марлею, кілька добрих картин.

– Ти завжди був скупий, стрийку Гастоне. Ти й зараз такий?

Якийсь час він розглядав її своїми темними пташиними очками.

– Хочеш жити тут? Але ж у мене обмаль місця.

– Місця у тебе досить, але я не хочу жити тут. Скільки тобі, власне кажучи, років? Здається, ти на двадцять років старший за батька?

Старий, вочевидь, був збитий з пантелику.

– Ти ж знаєш. То навіщо запитувати?

– А ти не боїшся смерті?

Гастон помовчав з хвилину, після чого тихо сказав:

– У тебе жакливі манери.

– Ти маєш рацію. Мені не варто було тебе запитувати про це.

– Я почуваюся цілком пристойно. Якщо ти розраховуєш скоро отримати спадок, то тебе чекає розчарування.

Ліліан подивилася на скривдженого старого марабу.

– Ні, не розраховую. Я живу в готелі й ніколи не буду для тебе тягарем.

– У якому готелі? – кwapливо запитав Гастон.

– У «Біссон».

– Слава Богу! Я б не здивувався, якби ти оселилася в «Ріц».

– Я також, – сказала Ліліан.

Трохи згодом по неї зайшов Клерфе. Вони поїхали в ресторан «Гран Вефур».

– Як відбулася твоя перша зустріч із тутешнім світом? – запитав він.

– У мене таке відчуття, ніби я опинилася серед людей, які збираються жити вічно. У будь-якому разі вони так поводяться. Вони так перейнялися грошима, що забули про життя.

Клерфе розсміявся.

– А під час війни всі присягалися, що більше не повторять цієї помилки, якщо виживуть. Але людина швидко все забуває.

– І ти теж усе забув? – запитала Ліліан.

– Намагався щосили. Але мені не зовсім вдалося.

– Може, я кохаю тебе саме тому?

– Ти мене не кохаєш. Якби ти мене кохала, то не вживала б цього слова так легковажно. І не говорила б мені цього.

– Я кохаю тебе тому, що ти не думаєш про майбутнє?

– Тоді ти мусила б кохати кожного чоловіка в санаторії. Ми будемо їсти морські язички зі смаженим мигдалем і запивати їх молодим монтраше.

- Тоді чому я тебе кохаю?

- Тому, що я з тобою. І тому, що ти любиш життя. А я для тебе безіменна частка життя. Це небезпечно.

- Для кого?

- Для того, хто безіменний. Його в будь-який час можна замінити.

- Мене теж, - сказала Ліліан. - Мене також, Клерфе.

- У цьому я не зовсім упевнений. Розумна людина на моєму місці втекла б якнайскоріше.

- Ти не настільки захоплений.

- Завтра я від'їжджаю.

- Куди? - запитала Ліліан, не повіривши йому.

- Далеко. Мушу їхати до Рима.

- А я - до Баленсиаги. Купити сукні. Це ще далі, ніж Рим.

- Я дійсно від'їжджаю. Необхідно потурбуватися про новий контракт.

- Добре, - мовила Ліліан. - Отже, у мене буде час кинутися в авантюру з модними кравцями. Стрийко Гастон із задоволенням віддав би мене під опіку або видав заміж.

Клерфе подивився на неї.

- Він хоче знову ув'язнити тебе, хоча ти ще не встигла дізнатися, що таке свобода?

- А що таке свобода?

Клерфе посміхнувся.

- Я теж не знаю. Знаю тільки одне: свобода - це не безвідповідальність і не життя без мети. Легше зрозуміти, якою вона не буває, аніж якою вона є.

- Коли ти повернешся? - запитала Ліліан.

- За кілька днів.

- Ти маєш коханку в Римі?

- Авжеж.

- Так я й думала.

- Чому?

- Було б дивно, якби ти жив сам. Я також не жила сама, коли ти з'явився.

- А тепер?

- Тепер, - сказала Ліліан, - я тут надто п'яна сама собою, щоб могла над цим замислюватись.

Наступного дня Ліліан поїхала до Баленсиаги. Крім спортивного одягу, в неї було небагато вбрань. Деякі пошиті були ще за воєнною модою, інші zostалися після матері, перероблені дешевою кравчиною.

Ліліан уважно обстежувала жінок, що сиділи біля неї. Вивчала їхнє вбрання і шукала в їхніх обличчях того самого очікування, яке було в ній. І не знаходила його. Бачила натомість підстаркуватих надутих папуг, які були понад міру напояжені й очима, всіяними зморшками, без повік, дивилися на молодших жінок, а також - молодниць із крихкою елегантністю, яких скептичні погляди не виражали нічого, окрім незрозумілого зачарування тим, що вони просто живуть. Між ними сиділа гарненька зграйка американок, балакучих, щебетливих і геть наївних. Тільки де-не-де в збудженій порожнечі, наче лагідний вогник, що вже пригасає, але все ще спалахує серед темряви, майнуло обличчя не першої молодості, що має в собі якусь магічну силу, без паніки, зате з рідкісним чаром, інколи властивим старінню, який не іржа, а як патина на шляхетному посуді вивіщує його красу.

Розпочався парад манекенниць. Ліліан чула міський галас, що зливався у какофонію сталі, бетону й машин. Здавалося, ніби то вітер навіяв звідти манекенниць, що рухаються на худорлявих ногах, наче якісь штучні тварини, стрункі хамелеони, які змінюють сукні, як колір шкіри, і мовчки вихляють поміж стільців. Ліліан вибрала п'ять моделей.

- Хочете приміряти відразу? - поцікавилася продавчиня.

- А я можу?

- Так. Ці три пасуватимуть вам, а ті трохи завеликі.

- Коли я могла б їх забрати? - запитала Ліліан.

- А коли ви їх потребуєте?

- негайно.

Продавчиня розсміялася.

- Негайно тут означає за три-чотири тижні - не раніше.

- Я потребую їх негайно. Чи можу я купити моделі, які мені пасують?

Продавчиня похитала головою.

- На жаль, ні, ми потребуємо їх щодня. Але ми зробимо, що в нашій силі. Ми завалені роботою, мадемуазель. Якби ми реалізовували замовлення по черзі, вам довелося б чекати шість тижнів. Може, ми приміряємо оцю чорну вечірню сукню?

Зразки суконь перенесли до кабінки, викладеної дзеркалами. Разом із ними увійшла кравчиня, щоб зняти мірку.

– Чудовий вибір, мадемуазель, – сказала продавчиня. – Сукні вам пасують так, наче були для вас спроектовані. Месьє Баленсиага зрадіє, коли побачить їх на вас. Шкода, що його зараз нема.

– А де він? – запитала Ліліан винятково з ввічливості, стягуючи водночас сукню.

– У горах. – Продавчиня назвала місцевість, з якої приїхала Ліліан. Це пролунало у вухах Ліліан так, мовби та сказала: «Тибет». – Він поїхав туди на відпочинок, – додала продавчиня.

– Там справді можна відпочити.

Ліліан випросталася і поглянула в дзеркало.

– Ось бачите! – сказала продавчиня. – Саме це я мала на увазі. Більшість жінок купують те, що їм подобається. Ви ж купили щось, у чому вам гарно. Чи не так? – поцікавилася жінка у кравчині.

Кравчиня кивнула.

– Тепер іще плащ!

Вечірня сукня була чорна, як вугіль, з дрібкою мексиканського червоного кольору, і обтисла, плащ до неї був натомість широкий і нагадував пелерину, пошиту з напівпрозорого матеріалу, який відставав, мовби накрохмалений.

– Шикарно, – сказала продавчиня. – Ви виглядаєте, як упалий янгол.

Ліліан придивилася до себе. З великого трираменного дзеркала на неї дивилося трое жінок, дві у профіль і одна в анфас, а коли відсунулась трохи набік, побачила в дзеркалі ззаду четверту, яка була обернута спиною і, здавалося, рушала до виходу.

– Шикарно! – повторила продавчиня. – Чому Лусіль не вміє цього так носити?

– Хто така Лусіль?

– Наша найкраща манекенниця. Та, яка презентувала цю сукню.

«Чому вона мала б це саме так носити? – подумала Ліліан. – Вона ще буде носити тисячу інших суконь і буде мати безліч показів моди, а потім вийде заміж, матиме дітей і постаріє. А я носитиму цей плащ тільки одне літо».

– Чи можливо було б пошити це скоріше, ніж за чотири тижні? – поцікавилася Ліліан. – Принаймні на один тиждень? У мене мало часу.

– Як ви вважаєте, мадемуазель Клод? – запитала кравчиня.

Продавчиня кивнула.

– Ми почнемо відразу.

– Отже, коли? – запитала Ліліан.

– За два тижні може бути готове.

За два тижні. То для неї – як два роки.

– Якщо вдасться, за десять днів. Треба буде ще кілька примірок.

– Добре. Якщо не можна інакше.

– Справді, не можна інакше.

Ліліан щодня приходила на примірку. Тиша в кабіні якимсь дивним чином зачаровувала її. Інколи вона чула зовні голоси інших жінок, але срібло й сірість власної кабінки відмежовували її від міського гаму. Біля неї увихалася кравчиня, наче жрець на службі в якогось ідола. Заколювала, збирала матеріал у фалди, морщила, кроїла, бурчала незрозумілі слова, бо губами стискала шпильки, стояла навколійки й натягувала, гладила обережно, колінкувала то назад, то вперед, мовби під час якоїсь церемонії, що повторювалася знову та знову. Ліліан стояла непорушно й бачила перед собою в дзеркалах трьох жінок, які були схожі на неї, а водночас якимсь дуже холодним чином дистанціювалися від неї, з ними на її очах робилося щось, що тільки здалека, здавалося, мало зв'язок з нею, а попри те її глибоко змінювало. Інколи штора її кабінки відхилялася, і всередину заглядала інша клієнтка, квапливо інспектуючи поглядом невтомних войовниць статі, з зацікавленням, але водночас із настороженістю. Ліліан відчувала тоді, що не має з цим нічого спільного. Вона не полювала на чоловіка, полювала на життя.

У процесі цих днів розвинулися взаємини дивної чужої інтимності між нею та жінками в дзеркалі, які змінювалися разом із кожним новим вбранням. Вона розмовляла з ними без слів, відображення посміхалися до неї, не посміхаючись. Вони були серйозні і якимсь тихим, сумним чином близькі між собою, як сестри, які виховалися окремо й ніколи не підозрювали, що колись побачаться. А тепер відбулося, немов уві сні, оце мовчазне рандеву, сповнене лагідної меланхолії, бо незабаром вони знову муситимуть розлучитися і не побачаться вже ніколи. Навіть одяг з іспанським акцентом мав у собі щось із того: позбавлена світла, драматична чернь оксамиту, бухаюча раптовим полум'ям тропічна червінь шовку, широкі плащі, в яких тіло здавалося майже нематеріальним, і важка парча коротких камізелок, що їх носять тореадори й з-за яких визирали пісок, і сонце, і раптова смерть.

Повернувся Баленсиага. Він мовчки придивився до однієї з примірок.

Наступного дня продавчиня принесла до кабінки щось срібне, що скидалося на шкіру риби, яка ніколи не бачила сонця.

– Месьє Баленсиага хотів би, щоб ви мали цю сукню.

– Я мушу зупинитися. Я купила вже більше речей, ніж повинна, щодня щось докуповувала.

- Але приміряйте, будь ласка. Напевно ви її візьмете. - Продавчиня усміхнулася. - Та й ціна буде така, що ви залишитесь задоволеною. Дім моди Баленсиаги хотів би, щоб ви носили його вбрання.

Ліліан вдягнула те срібне «щось». Воно було майже перлового кольору, але замість зробити її блідішою, додало барв її обличчю і рукам, оздоблюючи їх золото-брунатним відтінком.

- Я візьму її, - зітхнула вона. - Таку сукню відкинути важче, ніж залицання Дон Жуана й Аполлона.

Не завжди, але в цей момент саме так і було. Вона жила в невагомому, сірому та срібному світі. До полудня довго спала, потім ішла до Баленсиаги, відтак мандрувала без мети вулицями, а потім сама вечеряла в готельному ресторані. Ресторан належав до найкращих у Парижі, хоча вона про це раніше й не здогадувалася. Вона не прагнула товариства й не дуже відчувала брак Клерфе. Анонімне життя, яке різко напірало на неї з вулиць, кав'ярні й ресторану, було доволі потужне й незвідане, тому вона не відчувала, що її особисте життя чимось обділене. Ліліан дозволила течії підхопити її, натовп ніс її, але не жахав, вона любила його, бо він був життям, невідомим, безглуздим життям, що марнується на безглузді вчинки, які вигойдувалися на його хвилях, наче буйки на морі у вітряну погоду.

- Ви зробили гарні закупи, - сказала продавчиня під час останньої примірки. - Ці сукні ніколи не вийдуть з моди. Ви зможете носити їх роками.

«Роками...» - подумала Ліліан з легким трепетом і усміхнулася.

9

Прокинулася вона, ніби під лагідним хмелем. Майже два тижні провела серед суконь, капелюхів і туфель, наче п'яниця в пивниці. Коли доставили перші сукні, вона послала рахунки стрийкові Гастонові, який, щоправда, передав їй до готелю місячну пенсію, але крім того - ні гроша. Віднікувався, що оформлення займає багато часу.

Наступного дня з'явився знервований Гастон. Він покрутився трохи готелем, повідомив, що вона безвідповідальна, і несподівано зажадав, щоб переїхала до нього.

- Щоб ти мене мав під контролем?

- Щоб ти заощаджувала гроші. Це злочин - витрачати стільки на сукні. За такі гроші вони мушили б бути із золота!

- Вони і є із золота, тільки ти цього не бачиш.

- Розпродати добрі акції, що приносять відсоток, задля кількох ганчірочок! - лементував Гастон. - Треба тебе віддати під опіку!

- Спробуй. Кожен суддя у Франції мене зрозуміє і натомість почне за тобою спостерігати. Якщо ти якнайшвидше не повернеш мені мої гроші, я куплю удвічі більше суконь і надішлю тобі рахунки.

- Удвічі більше ганчірочок? Та ти...

- Ні, стрийку Гастоне, я не шалена, то ти шалений. Ти, що не дозволяєш собі нічого зайвого, аби кілька спадкоємців, яких ти ненавидиш і ледве знаєш, розтринькали потім твоє майно. Але не говорімо вже про те! Лишися на обід. Тутешній ресторан винятково добрий. Я вдягну для тебе одну з тих ганчірочок.

- Це виключено! Розтринькувати гроші ще й на...

- Я тебе запрошую. Я маю тут кредит. Під час обіду зможеш мені далі розповідати, як живуть розсудливі люди. Тепер я голодна, як лещетар після шести годин тренування. Ні, навіть дуже! Примірювання дуже сприяє апетитові. Почекай на мене внизу. За п'ять хвилин я буду готова.

За годину Ліліан зійшла вниз. Гастон, блідий від злості й довгого чекання, сидів за столиком, на якому стояв якийсь вазон і лежало кілька журналів мод. Він не замовив собі навіть аперитиву. Ліліан мала велику втіху з того, що він не відразу її упізнав. Зате, коли побачив, як вона спускається тьмяно освітленими сходами, підкрутив вуса, випростався й окинув її поглядом старосвітського завсідника.

- Це я, стрийку Гастоне, - сказала Ліліан. - Сподіваюсь, ти знаєш, що таке інцест.

Гастон закашлявся.

- Дурниці, - прохрипів він. - Просто я погано бачу. Коли я бачив тебе востаннє?

- Два тижні тому.

- Ні, я не про те. Раніше.

- Десь чотири роки тому - я була тоді заморена голодом і геть розгублена.

- А тепер?

- Тепер я й далі заморена голодом, але дуже рішуча.

Гастон витягнув із кишені пенсне.

- Для кого ти купила ці вбрання?

- Для себе.

- Ти не маєш жодного...

- Єдиними чоловіками в горах, які підходили до одруження, були інструктори лещетарів. У комбінезонах лещетарів вони презентуються непогано, а так виглядають, як селяни, вифранчені на свято.

- Отже, ти цілковито самотня?

- Авжеж, але не так, як ти, - відповіла Ліліан і рушила до ресторану.

- Що б ти з'їла? - запитав Гастон. - Звичайно, то я тебе запрошую. Сам я не голодний. А що для тебе? Напевно, щось легке? Омлет, фруктовий салат, трохи води Віші.

- Для мене, - перебила його Ліліан, - на початок морських іжаків... дванадцять штук... і горілку.

Гастон зиркнув у стравопис.

- Морські іжаки шкідливі для здоров'я!

- Тільки для скнар. Зараз ними всі обжираються, стрийку Гастоне. А ще я хочу куряче філе.

- Чи воно не загостре? Може, краще візьмеш варену курку або вівсянку? Вам давали в санаторії вівсянку?

- Авжеж, стрийку Гастоне. Вівсянок і варених курей я наїлася на все життя в горах з виглядом на прекрасну природу. Досить! До м'яса замов для нас пляшку «Шато Лафіт». А може, ти не любиш?

- Я не можу собі на таке дозволити. Я дуже зубожів, моя люба Ліліан.

- Я знаю. Тому вечеря з тобою стає такою драматичною.

- Чому?

- Бо в кожному випитому ковтку є крапля крові твого серця.

- Тьху, до дідька! - заговорив раптом Гастон цілком нормальним голосом: - Що за образ! І це, п'ючи таке вино! Побалакаймо про щось інше. Я можу спробувати твоїх морських іжаків?

Ліліан подала йому тарілку. Гастон з'їв похапцем три. Він усе ще намагався заощадити на їжі, але вино пив на пару з нею. Він-бо за нього платив, то хотів бодай свого не втратити.

- Дитинко, - сказав, коли пляшка спорожніла, - як час летить! Я пам'ятаю тебе, ще як...

Ліліан відчула короткий, гострий біль.

- Я не хочу вже про це чути, стрийку Гастоне. Поясни мені одне: чому мене називали Ліліан? Я ненавиджу це ім'я.

– То твій батько.

– Чому?

– Хочеш, може, лікеру до кави? Коньяку? Шартрез? Арманьяк? Я міг би й здогадатися! – Гастон відчутно розтанув. – Отже, добре, два арманьяки. Так, твій батько.

– Що?

Марабу примружив одне око.

– Замолоду він провів кілька місяців у Нью-Йорку. Сам. Пізніше наполягав, щоб тебе назвати Ліліан. Твоїй матері було однаково. Потім я чув, що в Нью-Йорку він мав, мабуть, якусь... ну, якусь дуже романтичну пригоду. З кимось, хто мав ім'я Ліліан. Вибач, але ти сама про це запитала.

– Слава Богу! – сказала Ліліан. – Я думала вже, що мама знайшла це ім'я в якійсь книжці. Вона багато читала.

Гастон похитав своєю пташиною головою.

– Так, то правда. Зате твій батько нічого не читав. А ти, Ліллі? Ти хочеш, – він роззирнувся, – жити тепер саме так?... Ти не вважаєш це помилкою?

– Саме про це я збиралася поцікавитися в тебе. Після вина ти почав демонструвати майже людське обличчя.

Гастон пригубив трохи свого арманьяку.

– Я влаштую для тебе невелике прийняття.

– Ти вже раз мені цим погрожував.

– Прийдеш?

– Ні, якщо то буде чаювання або коктейль-паті.

– То буде обід. Я маю також кілька пляшок вина – лише кілька, але вони не поступляться оцим, що тут.

– Добре.

– З тебе вийшла чудова дівчина, Ліллі. Але гостра! Гостра! Твій батько таким не був.

«Гостра, – подумала Ліліан. – Що він називає гострим? Чи справді я така? А може, у мене просто немає часу делікатно обманювати, прикриваючи гірку правду фальшивою позолотою добрих манер, яку називають тактом?»

Зі свого вікна вона бачила шпиль каплиці Сен-Шапель, що стирчала, наче голка, на тлі неба понад сірими мурами Консьєржері. Ліліан пам'ятала цю каплицю з давніх часів. Щойно випогодилося, вона вирушила до неї.

Був полудень, і весь простір із високими вітражами виповнювало світло, каплиця була наче виткана з променів. Здавалося, вона складається з самих вікон, насичених блакиттю, мов плащ Мадонни, полум'яним червоним кольором, зеленню і жовтю. Блиск був такий сильний, що барви відчувалися на шкірі, мовби вона купалася в кольоровому світлі. Крім Ліліан, тут було тільки кілька американських солдатів, які незабаром вийшли. Вона сиділа на лавці, оповита світлом, наче тендітною королівською тканиною, найвитонченішою на землі, їй хотілося скинути з себе одяг, щоб подивитися, як прозора парча струмує її тілом. То був водоспад світла, сп'яніння, непідвладне земним законам, падіння і водночас час злет. Їй здавалося, що вона дихає світлом. Вона відчувала, як ці сині, червоні й жовті барви розчиняються в її крові та легенях, а її тілесна оболонка та свідомість – те, що відділяло її від навколишнього світу, – зникли, і всю її, мов рентгенівські промені, пронизує світло, з тією лише різницею, що рентген оголює кістки, а світло розкриває ту таємничу силу, яка примушує битися серце й пульсувати кров. То було саме життя, і коли вона так сиділа, тихо, без руху, дозволяючи світлу падати на себе й усередину себе, цілковито належачи йому й будучи з ним одним цілим, вона не була вже ізольованою одиницею, світло пригорнуло її і захищало, і враз нею оволоділо містичне почуття, що вона не може померти, поки, воно її так тримає, і що щось у ній ніколи не помре – саме те, що належало до цього магічного світла. То була велика втіха, вона ніколи не забуде цей день, і нехай її життя, усе, що їй ще зосталось прожити, стане таким же, як цей зал, схожий на вулик, повний якнайлегшого променистого меду, нехай її життя буде схоже на світло без тіні, щастя без жалю, горіння без попелу...

Ліліан нагадала собі, коли востаннє була в Сен-Шапель. Її привела туди мати. Це було тоді, коли гестапо шукало її батька. Цілими днями вони перебували в церквах, які здавалися найпевнішим захистком. Таким чином Ліліан побачила доволі багато паризьких церков, сидячи завжди в найтемніших кутках і вдаючи, що молиться. Але за якийсь час стали з'являтися шпигуни і в церквах, і сутінки Нотр-Дам перестали бути безпечними. Тоді приятелі порадили її матері переховуватися упродовж дня в Сен-Шапель, тамтешній доглядач мав бути надійним. У полум'яному світлі Ліліан почувалася злочинцем, якого витягли силоміць зі свого підземного схрону на безжальне яскраве світло поліцейського детектора, або прокаженою, виставленою на біле, оголене світло операційної зали. Вона зненавиділа це й не забувала про це ніколи.

Тепер із цього всього нічого вже не лишилося. Тіні минулого розпливлися, як туман, під першим м'яким ударом світла. Ненависть зникла, було тільки щастя. Цьому світлу не можна було опиратися. У ньому танула та жажлива влада пам'яті, що не давала спогадам минулого тяжіти над свідомістю, перетворюючи їх на скам'яніле життя, наповнюючи ними теперішність, наче кімнату, непотрібними, старими меблями – і перевтілювалася в те, чим насправді має бути: сильнішим, усвідомленим життям, опертим на досвід. Ліліан тягнулася до світла, що падало на неї згори. І мала враження, наче його чула. Стільки речей можна почути, якщо тільки людина навчиться слухати тишу. Вона дихала повільно та глибоко. Дихала золотом, блакиттю і червоною барвою вина. Відчувала, як у цих барвах розпливається санаторій і

Його остання тінь, сірі й чорні, прозорі, як клапти желатину, рентгенівські знімки згорнулися і згоріли в малому, яскравому полум'ї. Ліліан очікувала цього й задля цього сюди прийшла. Променисте щастя, найлегше на світі...

Доглядач мусив звернутись до неї двічі.

– Ми закриваємо, мадемуазель.

Вона встала й побачила втомлене, заклопотане обличчя чоловіка. Якусь хвилину не могла зрозуміти, як доглядач не здогадується, що вона відчуває, але, мабуть, навіть чуда, якщо трапляються часто, стають чимось звичним.

– Як довго ви вже тут? – поцікавилася вона.

– Два роки.

– Чи знали ви доглядача, який був тут під час війни?

– Ні.

– Мабуть, це чудово – перебувати тут цілими днями.

– Це мое джерело утримання, – відповів. – Дуже скромне при такій інфляції.

Ліліан витягнула з торбинки банкноту. Очі доглядача зблиснули. То було диво, безперечно, то було диво: хліб, і вино, і життя, і, напевно, також щастя. Вона вийшла на сірий двір і подумала: «Чи чуда справді стають одноманітними, коли людина до них призвичаюється? Вони буденнішають так, як, здавалося, буденніє тут, унизу, поняття життя, змінючись у світло рутини, яке завжди витісняло світло променистої каплиці?»

Ліліан роззирнулася. Одноманітно яскраве сонце спочивало на дахах в'язниці, але складалося з тих самих променів, які справляли в каплиці свято світла. На подвір'ї крутилися поліцейські, проїхало, підскакуючи на бруківці, авто з приліпленими до заграбованих вікон обличчями в'язнів. Променисте диво між будівлями поліції і суду оточувала атмосфера шаф для актив, злочинців, убивств, процесів, заздрості, зла й безпорадного привида, якого людство називало справедливістю. Ліліан раптом згадала Клерфе й усміхнулася. Вона була до цього готова. Відколи він виїхав, то не подав ознак життя. Але це її не гнітило, вона й не очікувала цього. Не відчувала ще в ньому потреби, але добре було знати, що він десь є.

У Римі Клерфе просиджував у бюро, кав'ярнях і майстернях. Вечори проводив із Лідією Мореллі. Спочатку він часто думав про Ліліан, але потім на багато днів забув про неї. Вона зворушувала його, а це стосовно жінок траплялося в нього рідко. Вона була наче гарненьке молоде цуценя, яке перебільшує у всьому, що робить. Але вона, напевно, призвичаїлась до тутешнього життя. Ліліан ще вірить, що мусить надолужити все, що оминуло її досі. Незабаром вона впевниться, що ніщо її не оминуло. Розбереться в ситуації і стане такою, як інші – схожа на Лідію Мореллі, але ймовірно не такою досконалою. Ліліан не мала ні скептичної мудрості Лідії, ні її

жіночній безсердечності. Вона була добра для легко сентиментального чоловіка з поетичними ідеалами, але не для нього. Ліліан повинна була лишитися з Волковим, який, як здавалося, жив тільки для неї і саме тому її втратив, так буває. Клерфе звик до іншого життя. Він не хотів дозволити втягнути себе в щось глибше. Лідія Мореллі була саме для нього. Ліліан залишилася для нього звабливою, короткою вакаційною пригодою. Для Парижа вона була надто провінційна, надто вимоглива й надто недосвідчена.

Клерфе відчув полегкість, прийнявши це рішення. Після повернення до Парижа він зателефонує до Ліліан і ще раз із нею зустрінеється, щоб усе пояснити. Може, зрештою, і нема чого пояснювати. Вочевидь, так нема чого пояснювати. Мабуть, вона сама собі давно все пояснила. Тоді навіщо він хотів з нею зустрітися ще? Він не розмірковував над цим надто довго. Чом би й ні? Адже між ними майже нічого не було. Він підписав свій контракт і залишився в Римі ще на два дні.

Того самого дня, що й він, до Парижа їхала Лідія Мореллі. Він їхав на «Джузеппе», вона потягом, бо ненавиділа подорожі авто і літаком.

10

Ліліан завжди боялася ночі. Ніч була пов'язана з атаками задухи, з тінями рук, які хапали за горло, з жакливою, нестерпною самотністю смерті. У санаторії упродовж місяців вона не гасила світло, щоб уникнути разючої для очей яскравості сніжних ночей при повному місяці та пригніченості блідих, безмісячних ночей із сірим снігом, який був тоді найбезбарвнішою річчю на світі. Ночі в Парижі були лагіднішими. За вікном була ріка й Нотр-Дам, і час від часу якийсь п'яниця галасував на тротуарі або авто зі скреготом мчало вулицею. Коли надійшли перші сукні, Ліліан не стала ховати їх у шафі, а розвісила по всій кімнаті. Одну сукню, оксамитну, повісила над ліжком, срібну – поряд, так, щоб, прокидаючись уночі від жахів, коли їй здавалося, що вона з тамованим криком падає і падає з нескінченної пільми в нескінченну пільму, вона могла простягнути руку й торкнутися своїх суконь, цих рятівних линь, якими вона зуміє піднятися з безформних сірих сутінків до чотирьох стін, до відчуття часу, до людей, до простору й життя. Вона погладжувала їх, відчувала тканину під пальцями, вставала й починала ходити покоем, часто гола, і сукні оточували її тоді, як приятельки, звисали на своїх вішаках зі стін та дверей шафи, натомість туфлі на тонких, високих підборах, золоті, брунатні й чорні, стояли поруч рядком на комоді, ніби їх залишила зграйка дуже елегантних ангелів Ботічеллі, що відлетіли на коротке нічне богослужіння до Сен-Шапель і повернуться на світанку. Тільки жінка може знати, скільки втіхи може ховатися бодай у капелюшку. Вона мандрувала вночі по кімнаті між своїми речами, милувалася парчею у ссайві місяця, клала на голову капелюшок і приміряла туфлі, а часом сукню, ставала в блідому світлі перед дзеркалом і уважно приглядалася до його матової блискучої поверхні, до свого обличчя, плечей, чи не випинаються кістки ключиці, до своїх грудей, чи не обвисли, і до ніг, чи з внутрішнього боку не з'явилися складки, що свідчать про схуднення. «Ще ні, ще ні», – думала вона і продовжувала свою німу жакливу забаву: інша пара туфель, хвилинка в капелюшку, що невідомо яким чином

взагалі тримається на голові, кілька штучок біжутерії, які вночі виглядали так, наче мали якусь чародійну силу. Відображення в дзеркалі, яке посміхалося до неї, не задавало питань, а дивилося на неї так, мовби знало більше, ніж вона сама.

Клерфе витріщив очі, коли побачив її знову – настільки вона змінилася. Він зателефонував до неї після двох днів перебування в Парижі, ніби виконуючи прикрий обов'язок, а більше з цікавості, і, маючи намір лишитися на годину, залишився на цілий вечір. І причиною була не та навала суконь, він спостеріг це відразу, адже він бачив у житті достатньо жінок, які добре одягалися, а на вбранні Лідія Мореллі зналася краще, ніж капрал на муштрі. Ліліан змінилася сама по собі, вона змінилася так, як міняється дівчина, з якою ти розлучився, коли вона була ще незграбним несформованим підлітком, і зустрівся знову, коли вона стала молодою жінкою: ця жінка щойно переступила містичну грань дитинства й хоча ще зберегла його чарівність, проте вже набула таємної впевненості у своїх жіночих чарах. Він думав покинути Ліліан, але тепер радів, що дістав ще один шанс затримати її. За час своєї відсутності він приписував їй перебільшені ознаки провінційної гуски, а невідповідність між інтенсивністю її почуттів і формою їх вираження схильний був сприйняти як своєрідну істерію. Але від усього цього не залишилося й сліду. Натомість палало полум'я, спокійне й сильне полум'я, і Клерфе знав, яке це рідкісне явище. Чому він не спостеріг цього раніше? Передчував, але не розпізнав. Йому здавалося, наче він бачив тоді пструга, кинутого в надто тісний для нього акваріум, пструга, який безперервно нашттовхується на стінки й баламутить на дні твань. Тепер голій рибі не заважали вже шиби й каміння, вона потрапила у свою стихію і вже ні на що не нашттовхувалася, вона втішалася своєю прудкістю і грала барвами веселки, що миготіли на її гладкій шкірі, наче блискавиці.

– Мій стрийко Гастон хоче влаштувати для мене паті, – сказала Ліліан.

– Справді?

– Так. Хоче видати мене заміж.

– Досі ще?

– Вільш ніж будь-коли! Він побоюється не тільки моєї, але також власної руйнації, якщо я й далі купуватиму вбрання.

Вони знову сиділи в ресторані «Гран Вефур». Офіціант приніс, як і тоді, морські язички зі смаженим мигдалем, і вони так само пили молоде монтраше.

– Ти став у Римі неговірким, – сказала Ліліан.

Клерфе поглянув на неї.

– Справді?

Ліліан усміхнулася.

– А може, то через жінку, яка щойно увійшла?

– Яка жінка?

- Якщо треба, я можу тобі її показати.

Клерфе не бачив, як Лідія Мореллі заходила до приміщення. Зауважив її лише тепер. Що в дідька привело її саме сюди? Він не знав чоловіка, з яким вона сиділа, але знав, що звати його Джонсон і, мабуть, він дуже багатий. Лідія справді не гаяла часу, відколи вранці Клерфе повідомив їй, що ввечері не зможе з нею зустрітися. Тепер він нагадав собі також, чому Лідія його тут вистежила: торік він часто з нею бував у цьому закладі. Треба бути обережним зі своїми улюбленими ресторанами, подумав він роздратовано.

- Ти з нею знайомий?

- Як і з багатьма іншими, не більше й не менше.

Він бачив, що Лідія спостерігає за Ліліан і знає вже з точністю до ста франків, у що та вбрана, де купила і скільки це коштувало. Клерфе був переконаний, що вона оцінила навіть туфлі Ліліан, незважаючи на те, що не могла їх бачити. Щодо цього Лідія була ясновидицею. Він міг би уникнути цієї ситуації, якби про це подумав, але тепер, якщо вже так сталося, вирішив її використати. Адже найпростіші почуття - це і є найсильніші почуття. І одне з них - ревності. Ліліан почне ревнувати його - тим краще. Він і так уже докоряв собі, що був відсутній надто довго.

- Вона чудово одягнена, - сказала Ліліан.

Клерфе кивнув.

- Вона відома цим.

Тепер Клерфе очікував зауваги щодо Лідії. Вона мала сорок років, впродовж дня виглядала на тридцять, а ввечері на двадцять п'ять, якщо світло цьому сприяло. Світло в закладах, які відвідувала Лідія, завжди їй сприяло. Заувага на тему віку не прозвучала.

- Вона гарна, - сказала Ліліан. - Ти мав з нею роман?

- Ні, - відказав Клерфе.

- То була дурість з твого боку.

Він поглянув на неї заскочено.

- Чому?

- Вона дуже гарна. Звідки походить?

- Італійка.

- З Рима?

- Так, з Рима. Чому ти питаєш? Ревнуєш?

Ліліан поставила на стіл чарку з жовтим шартрезом.

– Бідолашний Клерфе, – сказала вона. – Я не ревнива. Я не маю на це часу.

Клерфе уважно подивився на неї. У вустах будь-якої іншої жінки така відповідь здалася б йому банальністю, але у вустах Ліліан це звучало не так, і Клерфе зрозумів це. Вона говорила широко. Щосекунди він дедалі дужче шаленів, сам не знаючи чому.

– Говорімо про щось інше.

– Чому? Тому, що ти повернувся до Парижа з іншою жінкою?

– Абсурд! Звідки ця нісенітниця спала тобі на думку?

– Хіба це неправда?

Клерфе завагався на хвилику.

– Так, правда.

– Ти маєш дуже добрий смак.

Він мовчав, чекаючи наступного питання. Клерфе мав рішучість казати правду. Позавчора думав, що може тримати Ліліан на боці, а тепер, коли бачив обох водночас, хотів тільки її. Знав, що потрапив у власну пастку, і через те злився, але знав також, що ніщо не зможе тут щось змінити, а тим більше логіка. У цей момент Ліліан від нього вислизнула, та й то найнебезпечнішим чином, без боротьби. Щоб її повернути, він не мав іншого виходу, як зробити найважчу річ у боротьбі, що супроводжується зазвичай тільки перед дзеркалом: зізнатися, при тому не програючи.

– Я не хотів у тебе закохуватися, Ліліан.

Вона усміхнулася.

– Це ще не засіб на закоханість. Так поводяться тільки школярі.

– У коханні ніхто не дорослий.

– Кохання... – промовила Ліліан. – Яке це містке слово! І скільки всього в ньому криється! – Зиркнула на Лідію Мореллі. – Усе набагато простіше, Клерфе. Ходімо?

– Куди?

– Я хочу повернутися до свого готелю.

Клерфе нічого не відповів і заплатив. Кінець, подумав він.

Вони вийшли центральним входом повз столик Лідії, яка вдала, що не бачить їх. Авто Клерфе було припарковане на тротуарі перед рестораном. Ліліан показала на «Джузеппе».

– Тут стоїть твій зрадник. Завези мене до готелю.

– Ні. Ходімо ще до Пале-Рояля. Сад ще відкритий? – поцікавився він у паркувальника.

– Арки, пане.

– Я знаю цей сад, – сказала Ліліан. – Що ти хочеш робити? Стати двоєженцем?

– Дай спокій! Ходімо.

Вони пройшли в арки палацу. Був холодний вечір, що міцно пахнув землею і весною. Рвучкий вітер, що проникав згори до саду, був теплішим за ніч, котра загусала між мурами. Клерфе зупинився.

– Нічого не кажи. І не проси мене нічого пояснювати: я не вмію цього.

– Що ти мав би мені пояснити?

– Ти вважаєш, що нічого?

– Справді нічого, – сказала Ліліан.

– Я кохаю тебе.

– Бо я не роблю тобі сцен?

– Ні, – сказав Клерфе. – То було б страшно. Я кохаю тебе, бо ти робиш мені незвичайну сцену.

– Я не роблю тобі жодної сцени, – відказала Ліліан і защепила міцніше на шиї вузький хутрянний комір жакета. – Я ледве чи знаю, як до цього братися.

Ліліан стояла перед ним, неспокійний вітер розвіював її волосся. Вона здавалася йому цілком чужою жінкою, жінкою, якої ніколи не знав і яку вже втратив.

– Я кохаю тебе, – повторив Клерфе, узяв її за плечі й поцілував. Відчув слабкий запах її волосся і гіркий запах парфумів, що бив від її шиї. Вона не опиралася йому. Спочивала в його обіймах з широко відкритими очима й відсутнім зором, мовби вслухалася в звуки, що долинали з вітром.

Втративши терпіння, він струснув нею.

– Скажи щось! Зроби щось! Краще вже прожени мене! Дай мені ляпаса! Але не будь, як кам'яна статуя.

Вона випросталася, і він пустив її.

– Навіщо тебе проганяти? – запитала Ліліан.

– Ти хочеш, щоб я залишився?

- Хотіти щось - це сьогодні таке важке слово, наче з литого заліза. І що з цим робити? Чавун так легко тріскає. Ти відчуваєш вітер? Чого він хоче?

Клерфе поглянув на неї.

- Я думаю, що все, що ти кажеш, це серйозно, - вражено сказав він згодом.

Вона усміхнулася.

- Чом би й ні? Я казала тобі, що все набагато простіше, ніж ти вважаєш.

Він помовчав, не знаючи, що має тепер зробити.

- Добре, - мовив нарешті, - я завезу тебе до готелю.

Вона йшла спокійно поруч. «Що зі мною робиться? - думав він. - Я розгублений і злий на неї та на Лідію Мореллі, а тим часом єдина особа, на яку я повинен злитися, - це я сам».

Вони зупинилися біля авта. У цей момент у дверях ресторану з'явилася Лідія зі своїм супутником. Вона думала вдруге зігнорувати Клерфе, але її цікавість перемогла. Крім того, вона зі своїм товаришем мусили почекати, поки паркувальник виведе авто Клерфе з вузького паркінгу, щоб дістатися до свого. Лідія з вишуканою фамільярністю привіталася з Клерфе і представила свого товариша. Спритність, з якою вона взялася з'ясовувати, ким є Ліліан і звідки походить, була вражаюча. Клерфе думав, що треба спробувати захистити Ліліан, але незабаром з'ясувалося, що в цьому нема потреби. У той час, як обидва паркувальники, перегукуючись, пересували машини туди й назад, затримуючи рух, а він із товаришем Лідії розмовляли про авта, між жінками зав'язалася невинна на перший погляд розмова, в якій атаки й демонстрації були сповнені вбивчої чемності. Лідія Мореллі перемогла б напевно в цьому нерівному поединку - вона була старша за Ліліан, а крім того, набагато спритніша й підступніша - але, здавалося, її удари потрапляли у вату. Ліліан ставилася до неї з такою обеззброювальною наївністю і такою образливою пошаною, що уся тактика її суперниці виявилася марною. Лідія була показала себе як неврастенічка й тим самим наполовину вже програла. Навіть її товариш зауважив, що з двох жінок вона була найбільш меркантильною. Та й старшою.

- Ваше авто, пане, - сповістив паркувальник Клерфе.

Клерфе виїхав з вулички і повернув у найближчий провулок.

- То був вищий клас, - сказав він Ліліан. - Вона не знає, ким ти є, звідки походиш і де живеш.

- Якщо захоче, завтра може дізнатися, - відказала спокійно Ліліан.

- У кого? У мене?

- У мого кравця. Вона впізнала, з якої майстерні походить моя сукня.

- І тобі байдуже?

– Ще й як! – сказала і глибоко вдихнула нічне повітря. – Проїдьмо площею Згоди. Сьогодні неділя, фонтани будуть підсвічені.

– У мене враження, що тобі все байдуже, чи ні? – поцікавився Клерфе.

Вона обернулася до нього, усміхнувшись.

– У певному, дуже особливому сенсі – так.

– Саме так я й думав. Що з тобою сталося?

«Я знаю, що помру, – думала вона, відчуючи, як світло ліхтаря ковзає її обличчям. – І знаю це краще за тебе, ось у чому вся справа, ось чому те, що здається тобі просто хаотичним нагромадженням звуків, для мене і плач, і крик, і триумф, ось чому те, що для тебе є повсякденним, я сприймаю як щастя, як дар долі».

– Поглянь, фонтани! – сказала вона.

Він повільно об'їхав майдан. Під срібно-сірим паризьким небом піднімалися блискучі промені, взаємно перепліталися і, мов закохані, кидалися в обійми. Фонтани шуміли,obelіск стояв освітлений тисячолітнім блиском свого існування, наче вертикальна, світла вісь серед непостійності фонтанів, які струменіли в небо й завмирили, долаючи земне тяжіння лише на мить, а потім, упокорені, знову прямували вниз, наспівуючи найдавнішу коліскову на світі – монотонний гімн води, гімн про вічне відродження матерії і вічне знищення особистості.

– Яка краса! – захопилась Ліліан.

– Так, – кивнув Клерфе. – Тут стояла гільйотина. По той бік майдану стяли Марію-Антуанетту. Тепер тут струменіють фонтани.

– Їдьмо ще в Рон-Пуен, – сказала Ліліан. – Там теж є фонтани.

Клерфе мовчки їхав Єлисейськими полями. На Рон-Пуен вони почули той самий гімн спіненої води. Але тут навколо фонтанів виріс мініатюрний гай жовтих тюльпанів, які, наче виструнчені пруські солдати під час муштри, нашетинилися лісом багнетів.

– І все це тобі теж байдуже? – запитав він.

Ліліан на хвилику зосередилась. Повільно відірвала погляд від плюскоту й ночі. «Він мучиться, – подумала вона. – Як легко мені було викликати в ньому розкаяння!»

– Сподіваюся, байдуже, – сказала вона. – Я мовби розчиняюся, дивлячись на це. Хіба ти не розумієш мене?

– Ні. Я не хочу розчинятися ні в чому, я хочу завжди відчувати себе сильним.

– Я теж хочу.

- Власне, це й я маю на увазі. Коли людина не опирається, це дуже помагає.

У нього було величезне бажання - зупинити машину й поцілувати її, але він не знав, чим це може закінчитися. Він почувався якось дивно обманутим і радше б виїхав на клумбу, зім'яв жовті тюльпани, розкидав усе навкруги і, пригорнувши Ліліан, помчав з нею кудись. Але куди? Забрати її в якусь печеру, сховок, або назавжди залишитися прикованим до цього запитального погляду, до очей, які, як йому здавалося, ніколи не дивилися на нього відверто.

- Я кохаю тебе, - мовив він. - Забудь про все. Забудь про ту жінку.

- Чому? Навіщо тобі бути самому? Ти думаєш, я весь цей час була сама?

«Джузеппе» раптом підстрибнув і завмер. Клерфе знову ввімкнув мотор.

- Ти маєш на увазі санаторій? - запитав він.

- Я маю на увазі Париж.

Він пильно подивився на неї. Вона посміхнулася.

- Я не можу бути сама. А тепер відвези мене до готелю. Я втомилася.

- Добре.

Клерфе поїхав уздовж Лувру, біля Консьєржері й через міст Сен-Мішель. Він був роздратований і безпорадний. Він би із задоволенням надавав ляпасів Ліліан, але не мав права: адже вона призналася йому в тому ж, у чому він до цього признався їй. Сумніватися ні в чому не доводилося. Клерфе хотів тільки одного - втримати її. Ліліан раптом стала для нього дорожчою, бажанішою над усе. Він мусить щось зробити. Не можна так просто розпрощатися з нею біля входу в готель. Тоді вона більше не повернеться до нього. Зараз його останній шанс. Щоб утримати її, треба знайти якесь магічне слово, інакше вона вийде з машини і з відсутнім виглядом, посміхнувшись, поцілує його та зникне в дверях готелю. Її назавжди поглине цей готель, вестибюль якого пропах рибною юшкою і часником, вона підніметься перекошеними вищербленими сходами, пройде повз буфет, за яким дрімає порт'є, маючи під рукою шмат ліонської ковбаси і пляшку столового вина, і останнє, що залишиться в пам'яті у Клерфе, - це тонкі світлі шиколотки Ліліан у напівтемряві вузького проходу, шиколотки, що підіймаються сходами одна за одною. А коли Ліліан опиниться у себе в кімнаті, у неї за спиною раптом виростуть крила й вона, випурхнувши на вулицю, полетить, але не до каплиці Сен-Шапель, про яку сьогодні оповідала, а сидячи на дуже елегантній мітлі, мабуть, теж від Валенсіаги або Діора, полетить на відьомський шабаш, де будуть самі чорти у фраках, які побили всі рекорди у швидкості, вільно володіють шістьма мовами, вивчили всіх філософів від Платона до Хайдеггера й на додаток ще були віртуозами-піаністами, світовими чемпіонами з боксу й поетами.

Порт'є позіхнув і прокинувся.

- У вас є ключ від кухні? - запитав Клерфе.

- Звісно. Мінеральна? Шампанське? Пиво?

- Будь ласка, принесіть з холодильника слоїк кав'яру.

- До холодильника я не можу дістатися, пане. Ключ у мадам.

- Тоді прошу збігати до ресторану «Лаперуз» на розі й принести від них кав'яр. Вони ще відкриті. Ми почекаємо тут. А в цей час я виконуватиму ваші обов'язки.

Він дістав із кишені гроші.

- Я не хочу кав'яру, - мовила Ліліан.

- А чого ти хочеш?

Вона завагалася.

- Клерфе, - сказала вона врешті. - У мене о цій порі досі не був жоден чоловік. Адже ти саме це хочеш знати?

- Правда, - втрутився порт'є. - Мадам завжди повертається додому сама. Це ненормально, мес'є. Принести вам шампанське? У нас ще є шампанське урожаю тридцять четвертого року, «Дом Периньон».

- Тягніть його сюди. Ви - золото! - вигукнув Клерфе. - А що у вас буде перекусити?

- Мені хочеться такої ковбаси, - Ліліан показала на вечерю порт'є.

- Я віддам вам свою, мадам. У буфеті її скільки завгодно.

- Принесіть ковбасу з буфету, - сказав Клерфе. - І ще шматок чорного хліба і шматок брі.

- І пляшку пива, - додала Ліліан.

- А шампанського не хочете, мадам?

Обличчя порт'є спохмурніло: він подумав про те, що його чайові зменшаться.

- У будь-якому разі принесіть пляшку «Дом Периньон», - сказав Клерфе, - хоч би для мене одного. Я хочу сьогодні якось відсвяткувати.

- Що саме?

- Вибух почуттів. - Клерфе зайняв місце порт'є. - Ідіть! Я за вас почергую.

- А ти вмієш користуватися цією штукаю? - запитала Ліліан, показуючи на дошку чергового.

- Звичайно. Навчився під час війни.

Вона сперлася ліктем на стіл.

– Ти багатьох речей навчився на війні, правда?

– Більшість. Адже майже завжди є якась війна.

Клерфе занотував замовлення пляшки мінеральної води й побажання якогось мандрівника, щоб його розбудили о шостій ранку. Здивованому лисому чоловікові подав ключ до 12-го покою, а двом молодим англійкам ключі до номерів 24 і 25. З вулиці увійшов якийсь добряче захмелений чоловік і хотів довідатися, чи Ліліан вільна та скільки коштує.

– Тисячу доларів, – сказав Клерфе.

– Ти хіба здурів, стільки не коштує жодна жінка, – відказав пияк і зник серед ночі та плюскоту води на набережній.

Портє приніс пляшки і ковбасу й заявив, що, якщо вони ще щось потребуватимуть, він готовий знову податися до «Тур д'Аржан» або в «Лаперуз». У нього, мовляв, є ровер.

– Завтра, – сказав Клерфе. – У вас знайдеться вільна кімната?

Портє подивився на нього як на божевільного.

– Але ж у мадам є кімната.

– Мадам заміжня. Вона – моя дружина, – сказав Клерфе, черговий раз шокуючи портє, бо він уже перестав розуміти, навіщо ж тоді знадобився «Дом Периньон».

– Шостий номер вільний, – сказав він. – Якраз поруч із мадам.

– Добре. Віднесіть усе туди.

Портє відніс закупи і, побачивши чайові, заявив, що, коли треба, він готовий хоч усю ніч роз'їжджати на ровері, виконуючи доручення месє. Клерфе дав йому картку паперу, де було записано, що він має купити та покласти вранці перед його дверима зубну щітку, шматок мила й таке інше. Портє пообіцяв усе виконати й пішов. Потім він ще раз повернувся – приніс лід – і нарешті зник остаточно.

– Я подумав, що ніколи більше не побачу тебе, якщо залишу сьогодні увечері сам, – сказав Клерфе.

Ліліан сіла на підвіконня.

– Я про це думаю щоночі.

– Про що?

– Що ніколи вже цього всього не побачу.

Він відчув гострий біль. Її нижній профіль вирізнявся на тлі ночі за вікном. Вона раптом здалася йому жакливо самотньою, саме самотньою, а не покинутою.

– Я кохаю тебе, – мовив він. – Не знаю, потребуеш ти цього чи ні, але я кажу правду. – Вона не відповіла. – Ти ж розумієш, я говорю так не через нинішній вечір, – продовжував він, сам не усвідомлюючи, що бреше. – Забудь сьогоднішній вечір. Це вийшло випадково, я вчинив безглуздо, я геть заплутався. Нізачо у світі я не хотів би тебе ранити.

Вона ще трохи помовчала.

– Мені здається, що в певному сенсі мене неможливо поранити, – промовила вона в задумі. – Я щиро так вважаю. Можливо, це компенсація за щось інше.

Клерфе не знав, що сказати. Він розумів, що вона має на увазі, але волів думати, що все якраз навпаки.

– Уночі твоя шкіра світиться, як мушля зсередини, – сказав Клерфе. – Вона не поглинає світло, вона відбиває його. Ти дійсно питимеш пиво?

– Так. І ще дай мені трохи цієї ліонської ковбаси. З хлібом. Тебе це не дуже шокує?

– Мене ніщо не шокує. У мене таке відчуття, ніби я завжди чекав цієї ночі. Весь той світ, який тягнеться позаду конторки порт'є, що просмерділа часником, загинув. Тільки ми одні встигли врятуватися.

– Хіба ми встигли?

– Так. Чуєш, як тихо стало навкруги?

– Це ти став тихим, – відповіла вона. – Тому що домігся свого.

– Хіба я домігся? Мені здається, я потрапив до якогось салону моди.

– Ах, мої мовчазні друзі! – Ліліан подивилася на сукні, розвішені по кімнаті. – Ночами вони мені розповідали про казкові бали й карнавали. Але сьогодні вони мені вже не потрібні. Може, зібрати їх і повісити в шафу?

– Нехай залишаться. Що вони тобі розповідали?

– Багато чого. Іноді навіть про море. Я ж бо не бачила моря.

– Ми поїдемо до моря, – сказав Клерфе. Він передав їй холодну склянку з пивом. – За кілька днів. Мені треба на Сицилію. Там будуть перегони. Але в мене немає шансів перемогти. Їдь зі мною.

– А ти завжди хочеш бути переможцем?

– Іноді це дуже доречно. Ідеалісти вміють знаходити застосування грошам.

Ліліан розсміялася.

- Я розповім це дядькові Гастону.

Клерфе уважно дивився на сукню з тонкої сріблястої парчі, що висіла в узголів'ї ліжка.

- Ця сукня якраз для Палермо, - мовив він.

- Я вдягала її вчора пізно вночі.

- Де?

- Тут.

- Сама?

- Сама, якщо ти хочеш знати. Я веселилася з Сен-Шапель, пляшкою вина, Сеною і місяцем.

- Більше ти не будеш сама.

- Я й не була настільки сама, як ти думаєш.

- Знаю, - сказав Клерфе. - Я кажу, що кохаю тебе, так ніби ти маєш бути мені вдячна. Але я так не думаю. Просто я так примітивно висловлююсь, бо то для мене таке незвичайне.

- Ти не висловлюєшся примітивно.

- Кожен чоловік це робить, коли не бреше.

- Ходи, - сказала Ліліан. - Відкрий пляшку «Дом Периньон». З хлібом, ковбасою і пивом ти здаєшся мені надто невпевненим, загальним і дуже легко скочуєшся до філософування. Що ти так нюхаєш? Чим я пахну?

- Часником, місяцем і брехнею, яку я ніяк не можу розпізнати.

- Ну й слава Богу. Вернімося на землю і вже тримаймося її. Людина так легко від неї відривається, коли є повня. А мрії нічого не важать.

11

Десь співала канарка. Клерфе почув її крізь сон. Прокинувшись, він роззірнувся. Хвилю не міг зрозуміти, де знаходиться. Сонячні відблиски від білих хмар і річки танцювали на стелі, кімната здавалася перекинутою догори дригом. Стелю обрамляв ясно-зелений сатиновий фриз. Двері до лазнички й вікно в ній були відчинені, і Клерфе побачив клітку канарки, що висіла у вікні навпроти по той бік двору. У глибині за столом сиділа жінка з потужним бюстом і жовтим волоссям, наскільки Клерфе міг розгледіти, перед нею стояв не сніданок, а обід і півпляшка бургундського.

Клерфе пошукав свого годинника. То не була ілюзія – годинник показував дванадцятку. Він уже цілий місяць не спав так довго й раптом відчув вовчий голод. Обережно відчинив двері. На порозі лежав згорток, у якому виявилось усе, що він замовив напередодні увечері. Порт'є дотримав обіцянки. Клерфе розпакував приладдя, наповнив ванну водою, вимився і одягнувся. Він покинув Ліліан пізно вночі. Вона заснула поруч нього, і він вирішив, що буде краще, якщо він піде до себе в номер. Канарка все ще співала. Товста блондинка пила тепер каву з яблучним пирогом. Клерфе підійшов до другого вікна, яке виходило на набережну.

Вуличний галас ударив у його вуха з усією силою. Будки книгарів були відчинені, а річкою, виблискуючи на сонці, плів буксир із гавкучим шпіцом на кормі. Клерфе нахилився і побачив у сусідньому вікні Ліліан. Не помічаючи, що Клерфе спостерігає за нею, вона висунулася з вікна й дуже зосереджено й уважно спускала на мотузці плескатий кошик. Якраз під ними, біля дверей ресторану, розташувався продавець вустриць зі своїми ящиками. Ця процедура була йому, мабуть, знайома. Коли кошик спустився, продавець виклав його дно мокрими водоростями й поглянув угору.

– Морену? Белону? Белони сьогодні кращі.

– Шість белон, – відповіла Ліліан.

– Дванадцять, – додав Клерфе.

Ліліан повернула голову й засміялася.

– А ти не хочеш поснідати?

– Я хочу вустриць. І пляшку легкого вина замість помаранчевого соку.

– Дванадцять? – запитав продавець.

– Вісімнадцять, – відповіла Ліліан, а потім, звертаючись до Клерфе, додала: – Іди сюди. І принеси вино.

Клерфе пішов до ресторану по пляшку вина й келихи. Приніс також хліб, масло та шматок сиру.

– І часто ти це проробляєш? – запитав він.

– Майже щодня. – Ліліан показала листа. – Післязавтра бал на мою честь у стрийка Гастона. Ти хочеш бути запрошеним?

– Ні.

– Добре. Зрештою, це суперечило б меті обіду: знайти для мене багатого жениха. А може, ти багатий?

– Я буваю багатий лише на кілька тижнів. Якщо знайдеться досить багатий жених, ти вийдеш за нього?

– Налий мені вина, – відповіла вона, – і не мели дурниць.

- Від тебе всього можна чекати.

- Відколи?

- Я багато думав про тебе.

- Коли?

- Уві сні. Твої вчинки ніколи не можна передбачити. Ти підкоряєшся особливим, невідомим мені законам.

- Добре, що ти думав про мене, - сказала Ліліан. - Це ніколи не зашкодить. Що ми робитимемо пополудні?

- Сьогодні вдень ти поїдеш зі мною в готель «Ріц». Там я тебе посаджу хвилини на п'ятнадцять у холі, в якомусь затишному куточку, і дам кілька журналів, а сам переодягнуся. Потім ми пообідаємо на зло дядькові Гастону. - Вона подивилася у вікно й нічого не відповіла. - Якщо хочеш, я згоден піти з тобою перед цим у каплицю Сен-Шапель, або в собор Паризької Богоматері, або навіть у музей. Найнебезпечніше те, що в тобі уживаються і синя панчоха, і грецька гетера часів занепаду, яку доля закинула до Візантії. Загалом я готовий на все, можу вирушити на Ейфелеву вежу або прогулятися Сеною на пароплавчику.

- Прогулянку Сеною я вже якось відбула. Там мені запропонували стати коханкою багатого різника з власною трикімнатною квартирою.

- А на Ейфелевій вежі ти була?

- Туди я поїду з тобою, коханий.

- Так я й думав. Ти щаслива?

- А що це таке?

- І далі не знаєш? Зрештою, хто це справді знає? Може, це танець на кінчику голки.

Ліліан повернулася з прийняття в стрийка Гастона. До готелю її відвіз своїм автом віконт де Пестре. Вона відбула жахливий нудотний вечір із чудовою іжею. Присутніми були кілька жінок і шість чоловіків. Жінки були іжакуваті, від них біла ворожість, поєднана з цікавістю. Жодна з жінок не була елегантна, і всі вони були заміжні. З чоловіків четверо виявилися неодруженими та ще й заможними, двоє були молодих, а найстаріший і найбагатший був віконт де Пестре.

- Чому ви живете на лівому березі? - запитав він. - З романтичних спонукань?

- Випадково. Це найкраща спонука з усіх, які я знаю.

- Вам треба жити на Вандомській площі.

- Просто вражає, - сказала Ліліан. - Стільки людей знають краще, де мені жити, ніж я сама.

- На Вандомській площі в мене є помешкання, щось на зразок художнього ательє, де я ніколи не буваю.

- Ви хочете здати його мені?

- А чом би й ні?

- Скільки це коштуватиме?

- Навіщо нам говорити про гроші? - Пестре засовгався на сидінні. - Подивитися його коли-небудь. Воно у вашому розпорядженні, варто вам тільки захотіти.

- Без жодних умов?

- Без жодних. Звичайно, я буду радий, якщо ви погодитеся при нагоді піти зі мною до ресторану, але це не є жодною умовою.

- Отже, безкорисливі люди ще не перевелися на світі, - мовила Ліліан.

- Коли ви оглянете помешкання? Хочете завтра? Чи можу я забрати вас завтра на обід?

Ліліан подивилася на його вузьке обличчя з білою щіткою вусиків.

- Власне кажучи, стрийко хоче видати мене заміж, - сказала вона.

Пестре розсміявся.

- У вас іще багатьох часу попереду. Ваш стрий дещо старомодний.

- У помешканні вистачить місця для двох?

- Гадаю, що так. А чому ви запитуєте?

- На випадок, якщо я захочу оселитися там з моїм приятелем.

Хвилю Пестре уважно дивився на неї.

- Про такий варіант теж слід подумати, - сказав він після паузи, - хоча, відверто кажучи, для двох помешкання дещо тіснувате. А чом би вам не пожити якийсь час самій? Спершу гарненько оглянете Париж. Тут перед вами відкриється багато можливостей.

- Маєте рацію.

Авто зупинилося, і Ліліан вийшла.

- То о котрій годині заїхати по вас завтра? - запитав віконт.

- Я ще подумаю. Ви не заперечуєте, якщо я запитаю стрийка Гастона?

– На вашому місці я б цього не робив. Навіщо даремно його тривожити? Та ви цього й не зробіть.

– Чому?

– Той, хто про це запитує, ніколи так не чинитиме. Ви дуже вродлива й молода, мадемуазель. Я був би щасливий подбати для вас проправу, яка вам личить. Повірте мені, людині вже немолодій, наскільки б вам тут усе не здавалося привабливим, але це – втрачений час. Вам потрібна розкіш, велика розкіш. Пробачте за цей комплімент, але в мене набите око. Добраніч, мадемуазель.

Ліліан піднялася сходами. Спочатку виставка женихів, влаштована стрийком Гастоном, не викликала в ній нічого, окрім убивчої іронії. Вона здавалася собі вмирущим вояком, якого спокушають принадами життя. Але потім їй раптом стало нудно. Вона відчула себе так, немов була єдиною здоровою особою серед усіх цих людей, які гнили живцем. Їхні розмови були для неї незрозумілі. Усе, до чого вона ставилася байдуже, вони вважали найважливішим, а те, чого вона прагнула, було чомусь для них табу. Пропозиція віконта де Пестра здалася їй, мабуть, найрозумнішою.

– Ну, як, стрийко Гастон був на висоті? – пролунав у коридорі голос Клерфе.

– Ти тут? Не пішов у нічний ресторан і не п'єш?

– Я втратив смак до таких речей.

– Ти чекав мене?

– Так, – сказав Клерфе. – Через тебе я стану страшенно добродішним. Не хочу більше пити. Без тебе.

– А раніше ти пив?

– Так. У проміжках між перегонами завжди пив. Часто це були проміжки між аваріями. Думаю, що я пив зі страху. А може, щоб утекти від самого себе. Тепер усе це минуло. Сьогодні вдень я був у каплиці Сен-Шапель. А завтра збираюся навіть до музею Клюні. Хтось зі знайомих, що бачили тебе зі мною, стверджує, що ти схожа на крелю з однорогом, яка зображена на гобелені, що висить у цьому музеї. Ти маєш великий успіх. Ну як, підемо ще кудись?

– Цього вечора ні.

– Сьогодні ти була в гостях у буржуа, для яких життя – це кухня, салон і спальня, де вже їм зрозуміти, що життя – це вітрильник, на якому надто багато вітрил, так що в будь-який момент він може перекинутися. Тепер ти мусиш відпочити.

Очі Ліліан зблиснули.

– Ти все-таки випив?

– Та ні, мені це не конче. Невже тобі не хочеться ще кудись поїхати?

– Куди?

– На будь-яку вулицю і в усі кнайпи, про які ти щось чула. Ти чудово вбрана. Ти чудово вбрана, але змарнувала таку прекрасну сукню на кандидатів стрийка Гастона. Цю сукню ми за будь-яких умов зобов'язані вивести на світло, навіть якщо ти сама не бажаєш виїжджати. Щодо суконь існують відомі зобов'язання.

– А щодо людей – ні?

– Звичайно, ні.

– Добре. Але ідьмо повільно. Багатьма вулицями. Усі вони без снігу. З квітникарками на кожному розі. І ми заладуємо ціле авто фіялками.

Клерфе випровадив «Джузеппе» з лабіринту вулиць біля набережній і чекав перед дверима готелю. Ресторан поруч із готелем якраз зачиняли.

– Сумуючий коханець, – вимовив хтось поруч з ним. – Чи не надто ти старий для цієї ролі? – Біля Клерфе стояла Лідія Мореллі. Вона щойно вийшла з ресторану, випередивши свого супутника.

– Безумовно, – відповів він. – У цьому й полягає уся чарівність!

Лідія закинула на плече край білого хутра.

– Нова роль! Доволі провінційна, мій любий. З молодого гускою!

– Ось це комплімент, – відповів Клерфе. – Якщо вже ти так кажеш, отже, вона чарівна.

– Що? Чарівна! Оце дурненьке створіннячко з трьома сукнями Баленсиаги?

– Три? Гадаю, вона має їх принаймні тридцять. На ній вони щоразу виглядають по-новому, – Клерфе розсміявся. – Відколи це ти, мов сищик, вистежуєш гусок і дурненьких створіннячок?

Лідія зібралася було сказати йому ще кілька ядучих слів, але тут із ресторану вийшов її супутник. Схопивши руку свого кавалера з таким виглядом, наче то була зброя, Лідія пройшла повз Клерфе. Ліліан з'явилася за кілька хвилин.

– Мені щойно сказали, що ти чарівлива, – повідомив її Клерфе. – Час тебе кудись заховати.

– Тобі було нудно чекати?

– Ні. Якщо хтось довго нікого не чекав, очікування молодить його на десять років. А то й на всі двадцять. – Клерфе подивився на Ліліан. – Мені здавалося, що я вже ніколи не чекатиму.

– А я завжди чогось чекала. – Ліліан подивилася услід обстриженій на бубон жінці в кремових коронках, що вийшла з ресторану, на ній було намисто з діамантів завбільшки з горіх.

– Як воно виблискує! – сказала Ліліан.

Клерфе нічого не відповів. Коштовності були для нього небезпечною темою, якщо вони захоплять увагу Ліліан, завжди знайдуться люди, які зуміють краще, ніж він, задовольнити її примхи.

– Не для мене, – сказала зі сміхом, мовби відгадавши його думки.

– Ти вбрала нову сукню? – запитав.

– Так. Сьогодні надіслали.

– Скільки їх тепер у тебе?

– Вісім разом із цією. Чому ти запитав?

Лідія Мореллі здавалася добре інформованою. І те, що вона сказала, ніби суконь три, нормально.

– Стрийко Гастон жахається, – зауважила Ліліан, розсміявшись. – Усі рахунки я відправила йому. Він не знає тільки одного: цих суконь мені вистачить на все життя. А тепер рушаймо в найкращий нічний клуб, який знаєш. Ти маєш рацію, у суконь теж є свої права.

Була четверта ранку.

– Поїдемо кудись іще? – запитав Клерфе.

– Так, поїдемо, – кивнула Ліліан. – Ти не втомився?

Клерфе знав, що він не має права запитувати Ліліан, чи не втомилася вона.

– Поки що ні, – сказав він. – Тобі подобається?

– Усе чудово!

– Добре, тоді поїдемо в інший ресторан. З циганським хором.

І Монмартр, і Монпарнас, хоч і з деяким запізненням, усе ще переживали післявоєнний чад. Строкаті лігва кабаре й нічних ресторанів тонули в тумані, мовби знаходилися під водою. Усе, що тут відбувалося, було нескінченним повторенням одного й того самого. Без Ліліан Клерфе люто нудьгував би, але для неї усе це було новим, вона бачила не те, що є насправді, і не те, що бачили інші, а те, що хотіла побачити. У її очах нічні ресторани, що дерли шкуру з клієнтів, перетворювалися на вогнища життя, а оркестри, що ганялися за чайовими, давали концерти здійснених мрій. Зали, заповнені фордансерами, нуворишами, вульгарними й безглуздими кралеями, – усіма тими, хто не вертався додому, бо не знав, як убити час, або ж тому, що розраховував на легку пригоду або на якусь угоду, ставали в

її очах іскристим виром, бо вона цього хотіла та прийшла сюди заради цього.

«Ось що відрізняє її від тих, хто товчється тут, – думав Клерфе. – Усі вони прагнуть або пригод, або бізнесу, або заповнити гармонійним галасом порожнечу в собі. Вона ж полює на життя, тільки на життя, вона, мов навіжена, полює на нього, наче життя – це білий олень або казковий одноріг. Вона так віддається гонитві, що її азарт заражає інших, вона не знає гальм, не дивиться на боки. З нею відчуваєшся то підупалим стариганом, то молодиком, і тоді з глибин забутих років раптом випливають обличчя, прагнення і тіні снів, а потім несподівано, мов спалах блискавки в сутінках, з'являється давно забуте відчуття неповторності життя».

Цигани нахилилися над столиком, уважно стежачи своїми оксамитовими очима, і грали. Ліліан слухала зачаровано. «Для неї все це справжнє, – думав Клерфе, – степ, самотня скарга ночі, самотність, перше вогнище, біля якого людство знайшло сховище, навіть найдавніша, найзаяложеніша й найсентиментальніша пісня є для неї гімном людства, у кожній такій пісні їй відчуваються і скорбота, і бажання втримати нестримне. Можливо, Лідія Мореллі мала рацію: в цьому було щось провінційне, але цур йому й пек, якщо не саме через це я мушу її обожнювати».

– Мабуть, я надто багато випив, – мовив він.

– Що означає «надто багато»?

– Коли втрачаєш відчуття власного «я».

– Якщо так, я завжди буду пити надто багато. Я не люблю свого «я».

«Нічого не боїться, – подумав Клерфе. – І якщо це кубло є для неї відображенням життя, то кожна банальність звучить для неї так само чарівно й розумно, як вона, напевно, звучала, коли її вимовили вперше. Це просто нестерпно. Вона знає, що повинна померти, і звиклася з цією думкою, як люди звикаються з морфієм, ця думка перетворює для неї весь світ, вона не знає страху, її не лякають ні вульгарність, ні блюзнірство. Чому ж я, до дідька, відчуваю щось на зразок жаху, замість того щоб, не замислюючись, кинутися у вир?»

– Я обожнюю тебе, – сказав він.

– Не кажи цього так часто. Для цього треба бути дуже незалежним.

– Але не в твоєму випадку.

– Тоді говори про це раз у раз, – промовила вона. – Мені це необхідно, як вода й вино.

Клерфе розсміявся.

– Адже ми обоє праві, втім, кому до цього яке діло? Куди ми підемо?

– У готель. Я хочу виселитися.

Клерфе вирішив нічому не дивуватися і сказав:

– Добре, тоді поїдемо пакувати твої речі.

– Я вже спакувалася.

– Куди ти хочеш переїхати?

– До іншого готелю. Уже дві ночі підряд о цій порі телефонує мені якась жінка й каже, щоб я забиралася звідси, бо тут мені не місце. І багато чого іншого в тому ж дусі.

Клерфе подивився на Ліліан.

– Чому ти не скажеш порт'є, щоб він не з'єднував тебе з нею?

– Я казала, але їй завжди вдається додзвонитися. Учора йому сказала, що вона моя мати. Вона говорить з акцентом, ця жінка не французенка.

«Лідія Мореллі», – подумав Клерфе.

– Чому ти мені нічого про це не казала?

– Навіщо? А «Ріц» заповнений?

– Ні.

– То добре. Стрийко Гастон знепритомніє, коли дізнається, де я мешкатиму завтра.

Речі Ліліан не були запаковані. Клерфе позичив у порт'є велетенську скриню, яку залишив під час відступу німецький майор, і запакував до неї вбрання Ліліан. Вона сама сиділа на ліжку та сміялася.

– Мені прикро, що я звідси йду, – сказала. – Я тут усе дуже полюбила. Але я люблю без печалі. Ти розумієш це?

Клерфе підвів голову.

– Боюся, що так. Ти не шкодуєш за тим, що покидаєш.

Вона знову розсміялася, сидячи на ліжку з витягнутими ногами і з келихом вина.

– Тепер усе вже не важливо. Якщо я пішла з санаторію, то можу піти звідусіль.

«Так вона піде й від мене, – подумав Клерфе, – з тією ж легкістю, з якою люди міняють готелі».

– Дивися, ось шабля німецького майора, – сказав він. – У паніці він, мабуть, зовсім забув про неї. Для німецького офіцера це дуже поганий вчинок. Я залишу шаблю в скрині. А знаєш, ти п'яна, але тобі це дуже

пасує. На щастя, я вже два дні тому замовив для тебе номер у «Ріці». Інакше нам було б досить важко пройти повз портьє.

Ліліан схопила шаблю і, не встаючи з місця, засалютувала.

– Ти мені дуже подобаєшся. Чому я ніколи не кличу тебе на ім'я?

– Мене ніхто не зве на ім'я.

– Тоді я й понадто мушу кликати.

– Готово, – сказав Клерфе. – Ти хочеш узяти з собою шаблю?

– Залиш її тут.

Сховавши ключ до кишені, Клерфе подав Ліліан плащ.

– Я не дуже схудла? – запитала вона.

– Ні, як на мене, ти поправилася на кілька фунтів.

– Тепер це для всіх найголовніше, – пробурмотіла вона.

Валізи вони запакували в замовлене таксі.

– Моя кімната в «Ріці» виходить на Вандомську площу? – запитала Ліліан.

– Так. Не на вулицю Камбон.

– А де ти мешкав під час війни?

– На Камбон, коли повернувся з табору військовополонених. То була добра криївка, ніхто не підозрював, що можна там заховатися. Мій брат мешкав тоді на Вандомській площі з німецького боку. Ми ж бо ельзасці. Мій брат має німецького батька, а я французького.

– Невже твій брат не міг тебе якось визволити?

Клерфе розсміявся.

– Він і не здогадувався, що я тут, а найрадіше бачив би мене в Сибіру. Може, і ще далі. Бачиш це небо? Світає. Чуєш птахів? У місті чути їх тільки о цій порі. Шанувальники природи мусять сидіти до ранку в нічних клубах, щоб дорогою додому мати змогу почути дрозда.

Вони повернули на Вандомську площу. Просторий сірий майдан був занурений у тишу. З-поміж хмар проблискував інтенсивним жовтим кольором молодий день.

– Коли бачиш, які чудові будівлі люди будували за старих часів, мимоволі думаєш, що вони були щасливіші за нас, – сказала Ліліан. – Ти так не вважаєш?

– Ні, – відповів Клерфе. Біля під'їзду готелю зупинив авто і сказав: – Я зараз щасливий. І мені нема діла до того, чи знаємо ми, що таке щастя, чи

ні. Так, я щасливий цієї миті, щасливий, що слухаю тишу на цій площі з тобою удвох. А коли виспишся, ми поїдемо малими етапами на південь. На Сицилію, щоб взяти участь у перегонах під назвою «Тарга Флоріо».

12

Траса «Тарга Флоріо», що налічує 108 кілометрів з майже 400 закрутами, була замкнена щодня упродовж кількох годин із тренувальною метою. Але й у решту часу гонщики, хоч і на малих швидкостях, об'їжджали дистанцію, запам'ятовуючи закрути, спуски, злети й особливості дороги. Тому від зорі до зорі біле шосе й уся ця світла місцевість здригалися від гуркоту потужних моторів.

Напарником Клерфе був Альфредо Торріані, 24-річний італієць. Обидва майже весь день пропадали на трасі. Вечорами вони поверталися додому, засмаглі, помираючи з голоду і спраги.

Клерфе заборонив Ліліан бути присутньою на тренуваннях. Він не хотів, щоб вона уподібнилася дружинам і коханкам гонщиків, які, прагнучи бути корисними, з секундомірами й папірцями в руках стирчали весь день на заправних пунктах, у боксах для дрібного ремонту й заміни шин. Клерфе познайомив Ліліан зі своїм другом, у якого була вілла на березі моря, там Клерфе її й поселив. Друга Клерфе звали Леваллі, він був власником флотилії, яка займалася ловитвою тунців. Вибір Клерфе не випадково упав на нього: Леваллі був естетом, лисим товстуном, а на додачу гомосексуалістом.

Цілими днями Ліліан лежала біля моря або в саду, який оточував віллу Леваллі. У цьому здичавілому романтичному саду було повно мармурових статуй, як у віршах Ейхендорфа. Ліліан не прагнула бачити Клерфе на трасі, але їй подобався приглушений гуркіт моторів, який проникав навіть у тихі помаранчеві гаї. Його приносив до Ліліан вітер разом із густим ароматом квітучих дерев, і гуркіт цей, зливаючись із шумом прибою, творив своєрідний концерт. То була дивна музика, але Ліліан здавалося, що вона чує голос Клерфе. Увесь день, невидимий, він їй вчувався, і вона віддавалася звуку його голосу, так само як віддавалася гарячому небу й білому сяйву моря. Клерфе завжди, де б вона не перебувала, був із нею – чи спала вона під пініями в тіні якогось ідола, чи читала на лавці Петрарку або «Сповідь святого Августина», чи милувалася морем, не думаючи ні про що, або сиділа на терасі в ту таємничу годину, коли спускаються сутінки й італійки кажуть: «felicissima notte» – «чарівна ніч», і коли в кожному слові вчувається питання якогось невідомого бога. Далекий гуркіт, наче барабанний бій неба й вечора, вчувався постійно, і кров Ліліан тихо струмувала й пульсувала йому в унісон. То була любов без слів. А ввечері поява Клерфе уже звіддала знаменувалася рокотанням мотору, а що ближче, то рокіт переходив у громоподібний рев.

– Вони – як античні боги, – сказав Леваллі до Ліліан. – Наші сучасні кондотьєри з'являються в супроводі громів і блискавок, наче були синами Юпітера.

– Чому ви їх не любите?

– Я взагалі не люблю гарчання двигунів. Вони дуже мені нагадують виття бомбардувальників під час війни.

Вразливий, опасистий чоловік поставив платівку з фортеп'янным концертом Шопена. Ліліан задумливо приглядалася до нього. «Дивно, – подумала вона, – як однобока людина, він визнає тільки власний досвід і тільки ту небезпеку, яка загрожує йому особисто. Невже цей естет і знавець мистецтв ніколи не замислювався над тим, що відчувають тунці, яких знищує його флотилія?»

За кілька днів Леваллі влаштував прийняття. Запросив на нього близько ста осіб. Горіли свічки й лампіони, ніч була зоряна й тепла, а гладке море скидалося на величне дзеркало для велетенського червоного місяця, який рухався низько над обрієм, наче повітряна куля з якоїсь іншої планети. Ліліан була захоплена.

– Подобається вам? – запитав Леваллі.

– Тут усе, про що я мріяла.

– Усе?

– Майже все. Чотири роки я марила про таке свято, замурована в горах, за сніговими стінами. Усе тут – повна протилежність снігу, горам.

– Я дуже радий, – сказав Леваллі. – Я тепер так рідко влаштовую свята.

– Чому? Боїтеся, що вони стануть звичними?

– Не тому. Свята, як би це трохи краще висловитися, навівають на мене меланхолію. Влаштовуючи їх, завжди хочеш щось забути. Але забути не вдається.

– Я нічого не хочу забути.

– Невже? – ввічливо запитав Леваллі.

– Тепер уже ні, – відповіла Ліліан.

Леваллі посміхнувся.

– У цьому місці стояла, мабуть, стара римська вілла, в якій відбувалися величні бенкети за участю прекрасних римлянок при світлі смолоскипів і Етни, що плювала вогнем. Чи не думаєте ви, що давні римляни були ближчі до вирішення таємниці?

– Якої таємниці?

– Навіщо ми живемо.

– А ми живемо?

- Може, ні, бо постійно про це запитуємо. Пробачте, що про це кажу. Італійці меланхолійні. Вони справляють протилежне враження, хоча такими не є.

- А хто є? - зауважила Ліліан. - Навіть конюхи - і ті не завжди веселі.

Почувши, що наближається авто Клерфе, вона посміхнулася.

- Кажуть, - продовжував Леваллі, - що остання власниця цієї вілли наказувала вранці убивати своїх коханців. Вона була романтиком і не могла примиритися з розчаруванням після ілюзій ночі.

- Як складно! - вигукнула Ліліан. - Невже вона не могла просто виганяти їх на світанку? Або ж піти самій?

Леваллі взяв її під руку.

- Відхід не завжди найпростіший, адже від себе самого не сховаєшся.

- Це завжди просто, якщо пам'ятаєш, що бажання володіти людиною тільки обмежує, і що не можна нічого затримати, навіть самого себе.

Вони наблизились до музикантів.

- Ви не хочете володіти жодною власністю? - запитав Леваллі.

- Я хочу володіти всім, а тому не володію нічим. Що майже те саме.

- Майже! - Він поцілував її руку. - А тепер я проведу вас до тих кипарисів. Ми влаштували біля них танцювальний майданчик зі скляною підлогою, освітленою знизу. Я бачив ці майданчики в літніх ресторанах на Рив'єрі та скопіював. А ось і ваші кавалери - тут половина Неаполя, Палермо й Рима. - Відтак він підійшов до Клерфе і сказав: - Можна бути глядачем або брати участь у грі. Або одне і друге. Я бажаю бути глядачем. Хто робить обидві речі зараз, робить їх недосконало.

Вони сиділи на терасі, спостерігаючи за жінками, які танцювали перед кипарисами на освітленій скляній підлозі. Ліліан танцювала з князем Фіолою.

- Як полум'я, - сказав Леваллі, звертаючись до Клерфе. - Подивіться, як вона танцює. Ви пам'ятаєте помпейські мозаїки? Жінки, створені мистецтвом, тому такі прекрасні, що все випадкове в них відкинуто! Зображена лише їхня краса. Ви бачили картини в палаці легендарного Міноса на Криті? Бачили зображення єгиптянок часів Ехнатона? Пам'ятаєте цих спорзних танцівниць і юних цариць, з вузькими обличчями й видовженими очима? В усіх у них бушує вогонь. А тепер подивіться на танцювальний майданчик. На цьому лагідному штучному вогні з пекла родом, що повстав зі скла, електрики й техніки, ці жінки здаються пурхаючими в повітрі - тому-то я наказав усе так облаштувати: штучне пекельне світло, яке, здається, палає під сукнями й піднімається по них угору язиками полум'я, що б'є знизу, і зимне світло місяця, яке разом із блиском зірок спочиває на їхніх плечах і скронях. З цієї алегорії можна за бажанням посміятися, але можна й поміркувати кілька хвилин. Вони просто прекрасні, ці жінки, які не дозволяють нам

стати напівбогами, перетворюючи нас на батьків родин, бюргерів, годувальників, піймавши нас на ілюзію, що зроблять з нас богів. Хіба вони не прекрасні?

– Вони прекрасні, Леваллі.

– У кожній від народження сидить друга Цирцея. Іронія полягає в тому, що вони самі ніколи в це не повірять. У них горить полум'я молодості, але за ними вже танцює невидима тінь – тінь міщанства й тих двадцяти фунтів майбутнього надлишку ваги, сімейної нудьги, обмежених амбіцій, прагнень і цілей, втоми, сидання для відпочинку, нескінченної одноманітності й невблаганної старості. Тільки одній із них усе це не загрожує, тій, що танцює з Фіолою, тій, яку ви сюди привезли. Де ви її знайшли?

Клерфе знизав плечима.

– Дотримуючись вашого стилю, скажу, що знайшов біля брам Аїду. Уперше за багато років я бачу вас у такому ліричному настрої.

– Не так часто є змога піддатися йому. Біля брам Аїду. Не буду вас більше розпитувати. Цього досить, щоб збудити уяву. Ви знайшли її в сірих сутінках безнадійності, з яких вдалося вирватися тільки одному смертному – Орфею. Можливо. Але, як це не парадоксально, за те, що Орфей хотів врятувати з пекла жінку, йому довелося заплатити дорогою ціною – ще страшнішою самотністю. А ви готові платити за це, Клерфе?

Клерфе посміхнувся:

– Я забобонний. І не відповідаю на такі питання, та ще перед самими перегонами.

«Сьогодні ніч Оберона, – думала Ліліан, танцюючи то з Фіолою, то з Торріані. – Усе тут зачароване: це яскраве світло, ці сині тіні й саме життя, яке здається і реальним, і примарним водночас. Зовсім не чути кроків, усі безшумно ковзають під музику. Так я собі це й уявляла, сидячи серед снігів у своєму покої з діаграмою температури на поручні ліжка і слухаючи радіоконцерти з Неаполя і Парижа. У таку ніч біля моря, коли світить місяць і кожен подих вітру приносить запах мімоз та квітучих помаранців, здається, неможливо померти. Люди сходяться і, хвилюк побувши разом, губляться в натовпі, щоб знову опинитися в чиїхось обіймах, обличчя змінюються, але руки раз у раз ті самі. Чи справді ті самі? Там сидить мій коханий разом з меланхолійною людиною, яка на коротку мить стала власником цього казкового саду, я знаю, вони розмовляють про мене. Напевно, говорить тужливий Леваллі, він хоче дізнатися те, про що запитував мене, – мою таємницю. Здається, є така стара казка, як карлик крадькома сміявся з усіх, бо ніхто не міг розкрити його секрету. Ніхто не міг вгадати його ім'я». Ліліан посміхнулася.

– Про що ви подумали? – запитав Фіола.

– Я згадала казку про людину, таємниця якої полягала в тому, що ніхто не знав її імені.

Фіола посміхнувся. На його засмаглому обличчі зуби здавалися удвічі білішими, ніж в інших людей.

– Може, це і є ваша таємниця? – запитав він.

Ліліан похитала головою.

– Яке значення має ім'я?

Фіола поглянув на гроно матерів під пальмами.

– Для деяких людей ім'я є всім.

Танцюючи поблизу Клерфе, Ліліан зауважила, що він дивиться на неї в задумі. «Він мене тримає, а я його кохаю, – подумала вона, – бо він при мені й ні про що не питає. Коли почне питати? Маю надію, що ніколи. Можливо, ніколи. Ми не матимемо на це часу».

– Ви так посміхаєтеся, наче дуже щасливі, – сказав Фіола. – Можливо, ваша таємниця в цьому?

«Яке безглузде питання, – міркувала Ліліан. – Невже йому ще не розтлумачили, що ніколи не можна запитувати жінку, чи щаслива вона?»

– У чому ж ваша таємниця? – поцікавився Фіола. – У великому майбутньому?

Ліліан знову похитала головою.

– Жодного майбутнього. Ви не уявляєте, як це багато що спрощує.

– Ось подивитися на Фіолу, – сказала стара графиня Вітеллеші в компанії матерів, – можна подумати, що окрім цієї незнайомки тут немає жодної молодички.

– Нічого дивного, – відповіла Тереза Маркетті. – Якби він стільки ж танцював з якоюсь із наших панночок, його б уже вважали наполовину зарученим, і брати цієї панночки потрактували б це за образу, якби він із нею не одружився.

Вітеллеші пильно подивилася в бінокль на Ліліан.

– Звідки вона з'явилася?

– Вона не італійка.

– Бачу. Напевно, якесь схрещення.

– Як і я, – уїдливо зауважила Тереза Маркетті. – У мені тече американська, індіанська та іспанська кров. Проте я виявилася дуже милою, коли врятувала Уго Маркетті за допомогою доларів свого татка від шурів у його напівзруйнованому палаццо, облаштувавши там лазнички й уможлививши Уго гідно утримувати своїх метрес.

Графиня Вітеллеші вдала, ніби нічого не чує.

– Вам легко казати. Маєте одного сина й рахунок у банку. А я маю чотирьох доньок і борги. Фіолі пора одружитися. До чого ми докотимося, якщо багаті й такі нечисленні кавалери пошлюблять англійських манекенниць. Тепер це стало модним. Країна буде розграбована.

– Треба видати закон, що забороняє це, – продовжувала Тереза Маркетті іронічно. – Добре б заборонити також їхнім молодшим братам, у яких немає засобів, одружуватися з багатими американками: адже ті не знають, що після бурхливої дошлюбної любові їх чекає самотнє ув'язнення в гаремі свого чоловіка.

Графиня знову вдала, ніби не чує. Вона інструктувала своїх обох доньок. Фіола зупинився біля одного зі столиків. Ліліан звільнила його й дозволила Торріані відвести себе до Клерфе.

– Чому ти не танцюєш зі мною? – запитала вона Клерфе.

– Я з тобою танцюю, – відповів він, – не встаючи з місця.

Торріані розсміявся.

– Він не любить танцювати. Надто пихатий.

– Це правда, – визнав Клерфе. – Я танцюю слабенько. Ти, Ліліан, маєш це пам'ятати з «Палас Бару».

– Я давно вже забула.

Вона повернулася з Торріані на майданчик. Леваллі знову підсів до Клерфе.

– Темне полум'я, – сказав він. – Або кинджал. Чи не вважаєте, що ці підсвічені скляні плити насправді є несмаком? – поцікавився за хвилю роздратовано. – Місяць світить досить яскраво. Луїджі! – покликав він. – Загаси світло під майданчиком і принеси пляшку старої граппи. Вона мене засмучує, – сказав він раптом, звертаючись до Клерфе, а його обличчя в темряві набрало похмурого вигляду. – Краса жінки мене засмучує. Чому?

– Бо відомо, що вона проминальна, а хотілося б, щоб залишилася.

– То так просто?

– Цього я не знаю, але мені достатньо.

– Вас теж засмучує?

– Ні, – сказав Клерфе. – Засмучують мене зовсім інші речі.

– Я розумію. – Леваллі ковтнув своєї граппи. – Мені все це знайоме. Але я від цього тікаю. Хочу залишитися товстим П'єро і тільки. Спробуйте граппи.

Випили мовчки. Ліліан знову протанцювала повз них. «Я не маю майбутнього, – думала вона, – це майже те саме, що не підкорятися земним законам».

Ліліан поглянула на Клерфе, і її губи щось безгучно висловили. Клерфе сидів тепер у темряві. Вона насилу могла розпізнати його обличчя. Зрештою, це не обов'язково. Не було потреби дивитися життю в очі. Вистачило його відчувати.

13

– На якому я місці? – запитав Клерфе, коли авто зупинилося біля заправки, гуркіт глушив його голос.

– На сьомому, – крикнув Торріані. – Як дорога?

– Ригати хочеться. При такій спеці жере гуму, як ікру. Ти бачив Ліліан?

– Так. Вона на трибуні.

– Слава Богу, що не стирчить тут з секундоміром.

Торріані підніс до рота Клерфе кухоль з лимонадом. Підбіг тренер.

– Ну як, готові? Рухом! Рухом!

– Ми не чарівники! – крикнув старший механік. – За тридцять секунд вам ніхто не змінить колеса.

– Поїхали! Швидше!

У бак сильним струменем лився бензин.

– Клерфе, – сказав тренер. – Попереду вас іде Дюваль. Женіть за ним. Женіть доти, поки в нього не закипить вода в охолоджувачі! А потім тримайте його позаду. Вільше нам нічого не треба. У нас обидва перші місця.

– Їдьте! Готово! – закричав старший механік.

Авто рвонуло вперед.

«Обережно, – подумав Клерфе. – Аби лише не переборщити!» Трибуни мигнули строкатою, білою і блискучою на сонці плямою, потім залишилося тільки шосе, яскраво-синє небо й пункт на обрії, який стане стовпом пилу, Дювалем і його авто.

Дорога повела на висоту чотириста метрів. Наближався гірський ланцюг Мадоні, купки цитринових дерев, сріблясте мерехтіння оливкових гаїв, закрути серпантину, бризки гравію, що струменів з-під коліс, гарячий подих двигуна, комаха, що вдарила в окуляри, наче куля, кактусові чагарники, віражі вгору й униз, скелі, руїни, кілометр за кілометром потім сіро-

брунатна давня фортеця Калтавутуро і хмара пилу – пилу ставало все більше, – і раптом комаха, що нагадує павука: авто.

Клерфе збільшив швидкість на закрутах. Він повільно доганяв. За десять хвилин він уже добре розрізняв авто, що йшло попереду. Звичайно, це був Дюваль. Клерфе вчепився до нього, але не міг обігнати, бо Дюваль його не пускав. Він блокував Клерфе при кожній спробі. Він не міг його не бачити – це було виключено. Двічі, на особливо крутих закрутах, коли Дюваль виходив з віражу, а Клерфе тільки входив у нього, авто так наближалися, що водії могли зазирнути одне одному в обличчя. Дюваль навмисно заважав Клерфе.

Обидва авто мчали одне за другим. Клерфе в хмарах пилуки вичікував хвили, коли дорога лагідною дугою почне підніматися вгору й відкриє овид далеко попереду. Він знав, що далі має бути не дуже крутий закрут. Дюваль увійшов у нього, тримаючись зовнішнього краю шосе, щоб перешкодити Клерфе обійти його авто праворуч. Але Клерфе тільки цього й чекав, зрізаючи закрут, він помчав поруч із Дювалем внутрішнім боком віражу. Авто Клерфе стало заносити, але він вирівняв його, приголомшений Дюваль на секунду сповільнив рух, і Клерфе промчав повз нього. Хмара пилу раптом опинилася позаду, на тлі розігрітого неба він побачив величну Етну, увінчану світлою хмаркою диму, обидва авто – Клерфе був попереду – мчали вгору до Поліції, найвищої точки всієї траси.

У ті хвилини, коли Клерфе, обійшовши Дюваля, після багатьох кілометрів вирвався з хмари густого пилу й побачив блакитне небо, коли чисте, цілюще, як вино, повітря війнуло йому в обличчя, покрите товстим шаром бруду, коли він знову відчув жар розбісованого мотора і знову побачив сонце, вулкан удалині й увесь цей світ, простий, великий і спокійний, світ, якому нема діла ні до перегонів, ні до людей, коли він досяг гребеня гори, у цю прометейську хвилину Клерфе відчув небувалий приплив сил і не думав уже ні про що, бо водночас був усім: автом, яке провадив, вулканом, якого кратер вів до пекла, і небом з гарячого голубого металу, яке штурмував. За кілька хвилин шосе раптом почало опадати вниз, закрут за закрутом, і авто разом з ним, перемикаючи швидкості, бо тут переможе той, хто вміє краще за всіх перемикати швидкості. Авто летіло вниз у долину Фіуме Гранде, а потім знову на дев'ястсот метрів угору, до мертвих голих скель, а відтак знову вниз, як на гігантській гойдалці. Так було аж до самого Коллезано, де він знову побачив пальми, агави, квіти, зелень і море, а від Кампо Феліче починався єдиний прямий відрізок дороги – сім кілометрів уздовж берега.

Клерфе згадав про Ліліан, щойно коли зупинився змінити шини з пробитим протектором. Він, як у тумані, побачив трибуни, схожі на вазони зі строкатими квітами. Ревіння мотору, який, здавалося, злився з нечутним ревом вулкана, завмерло. У тиші, що несподівано настала, яка зовсім не була тишею, йому раптом здалося, що підземний поштовх викинув його колись із кратера вулкана і що він плавно, як Ікар, ширяв, щоб приземлитися в обійми нескінченного щастя, яке було чимось більшим за кохання і персоніфікувалося в певній жінці на трибуні, певному імені та в певних устах.

– Жени! – крикнув тренер.

Авто знову рвонуло вперед, але тепер Клерфе був не сам. Наче тінь фламінго, що летить високо, супроводжувало його тепер це почуття до

Ліліан, часом позаду, як вітер, часом попереду, як прозорий прапор, але завжди близько.

Коли почалося наступне коло, авто завихляло, Клерфе опанував його, проте задні колеса не слухалися. Він намагався вирівняти їх за допомогою керма, але тут несподівано виник закрут, обліплений людьми, як мухами, що обліпили пиріг у сільського пекаря. Авто немов сказилося: його кидало в різні боки, кермо виривалося з рук. Клерфе загальмував, закрут був уже зовсім близько. Він загальмував надто сильно і знову дав газу, але кермо перекутило йому руки, він відчув, як плече щось шарпнуло, закрут виростав перед ним до величезних розмірів, на тлі блискучого неба люди стали втричі більшими, до того ж вони вирости, стали велетнями, минути їх було неможливо, з неба спустилося мовби чорне полотнище. Він учепився зубами в щось, йому здавалося, що йому відривають руку, але він міцно тримав кермо, плече залила розпечена лава, в пільмі, що насувалася, він уперто дивився на синю пляму, яскраву та сліпучу, він не випускав її з ока, відчуваючи, як авто танцює під ним, а потім раптом побачив вільний простір, єдиний проміжок, де не копошилися ці гігантські двоногі мухи, і тоді він ще раз різко повернув кермо, натиснув на педаль газу і – о диво! – авто послухалося, воно промчала повз людей вгору схилом і застрягло між кущами й камінням, розірвана опона заднього колеса стрельнула, як бич, і авто зупинилося.

Клерфе побачив, що до нього біжать люди. Спершу вони розлетілися на всі боки, як розлітаються бризки, коли у воду кидають камінь, але тепер вони поверталися, трясучи кулаками, кричачи, викривляючи обличчя з відкритими чорними ямами ротів. Він не знав, чого вони хочуть – убити його чи привітати, йому було байдуже. Тільки одне не було йому байдуже: вони не повинні торкатися авта, не повинні допомагати йому, інакше його дискваліфікують.

– Відійти! Не торкатися! – закричав він, устаючи, і тут знову відчув біль, йому стало гаряче, побачив кров, що капала з носа на його голубий комбінезон, він міг підняти тільки одну руку й почав нею погрожувати, захищаючи доступ. – Не торкатися! Не помагати! – Клерфе виліз із авта і став перед радіатором. – Не помагати! Заборонено!

Люди зупинилися. Вони побачили, що він може ходити. Рана була негрізна, вдарився тільки обличчям у кермо. Клерфе підбіг до заднього колеса. Придивився до опони. Зовнішня частина відкололася. Вилаявся. Як це могло трапитися з новою опоною! Швидко розрізав протектор, стягнув його й обмацав опону. У ній було ще трохи повітря, але достатньо, щоб пом'якшувати струси під час їзди, якщо занадто швидко не входить у закрути. Плече не зламане, тільки вивихнуте. Він мусив спробувати їхати далі, керуючи тільки правою рукою. Мусив дістатися до боксу, там був Торріані, який міг його змінити, там були механіки й лікар.

– З дороги! – крикнув. – Над'їжджають авта!

Йому не довелося повторювати це двічі. З-за гір долинуло ревіння наступного авта, воно набирало сили й нарешті заповнило собою весь світ, люди почали дертися вгору схилом, пролунав скрегіт опон, і авто промчало повз Клерфе зі швидкістю кулі, що складалася з куряви, і зникло за закрутом.

Клерфе вже сидів за кермом. Виття другого авта подіяло на нього краще, ніж будь-який укол.

– З дороги! – крикнув він. – Виїжджаю!

Авто сіпнулося назад. Клерфе рвонув кермо, спрямовуючи авто на шосе, мотор заревів. Клерфе увімкнув першу швидкість і виїхав на дорогу, тепер він їхав повільно, міцно тримаючи кермо й думаючи лише про одне: треба дотягнутися до боксу. Скоро почнеться рівний відрізок дороги, закрутів залишилося не так уже багато, а на рівному він зможе вести авто.

Позаду пролунало виття – його наздогнало ще одне авто. Зціпивши зуби, Клерфе загороджував йому дорогу доти, поки міг. Він знав, що заважає іншому, знав, що це заборонено, що це непорядно, але він нічого не міг з собою зробити, він їхав посередині дороги, поки інше авто не обійшло його на закруті праворуч. Обігнавши Клерфе, гонщик підняв руку й повернув до нього своє біле від пилу лице із захисними окулярами. Він побачив скривавлене обличчя Клерфе й розірвану опону. На мить Клерфе відчув хвилю товариської симпатії, але ось він знову почув позаду себе виття наступного авта й почуття товариства, що виникло в ньому, перетворилося на лют, найжахливішу лют з усіх: безпідставну й безсилу.

«Це тому, – мигнуло йому на думці, – що я мав би пильнуватися, а не мріяти! Лише дилетантам здається, що перегони – це дуже романтично, насправді під час їзди не має бути нічого, окрім авта й гонщика, третьою може бути тільки небезпека або те, що її притягує, хай пекло поглине всіх фламінго, хай чорти заберуть усі почуття, я міг би втримати авто, якби лагідніше зрізав закрути й заощаджував опони, тепер уже запізно, я трачу надто багато часу, а ось уже під'їжджає наступна клята тарадайка, яка мене пережене, і ще одна, проста дорога – мій ворог, авта рояться, як шершні, а я мушу їх пропускати, до дідька з Ліліан, що вона має спільного з цим усім, і до дідька зі мною, що я маю з нею спільного?»

Ліліан сиділа на трибуні. Її бадьорило хвилювання усього цього натовпу, затиснутого між лавками, хоча вона намагалася не піддаватися йому. Але протистояти людському збудженню було неможливо. Гуркіт безлічі моторів діяв, як тисячократна анестезія, проникаючи у вуха, він паралізував і в той же час уніфікував мозок.

За якийсь час, коли вуха звикли до дикого шуму, настала реакція. Здавалося, що гуркіт існує окремо від того, що відбувається на шосе. Відокремившись, він висів у повітрі, як хмари, а тим часом внизу миготіли маленькі барвисті авта. Усе це було схоже на якусь дитячу гру, маленькі чоловічки в білих і кольорових комбінезонах котили перед собою колеса, носили назад і вперед домкрати, тренери піднімали вгору прапорці й таблички, схожі на бісквіти, час від часу з гучномовців лунав глухий голос диктора, він повідомляв про хід перегонів у хвилинах і секундах, і його слова не відразу доходили до свідомості. Так само як на скачках або під час кориди, усе, що відбувалося, нагадувало забаву й забавку, в поважність якої не дуже хотілося вірити, не будучи її безпосереднім учасником.

Ліліан відчувала, як щось у ній протестує проти цього дрібного затьмарення. Сама надто довго й надто близько була до смерті, щоб цю

забаву з нею не сприймати легковажно. Вболівальники нагадували їй дітей, бо теж пробували чимдуж перебігти на другий бік шосе перед автом, що наближалось. Вона знала, що так роблять кури й при цьому гинуть, але факт, що люди чинять так само, зовсім не був гідний подиву. Життя було чимось надто великим, і смерть теж була чимось надто великим – з ними не можна жартувати. Мужність зовсім не рівнозначна відсутності страху, мужність невіддільна від усвідомлення небезпеки, а відсутність страху виникала від незнання.

– Клерфе! – відіззався хтось біля неї. – Де він?

Ліліан перелякано здригнулася.

– Що з ним?

– Він давно мав проїхати.

Люди на трибуні починали хвилюватися. Ліліан побачила Торріані, який зиркнув у її бік, покивав їй, після чого показав на трасу та знову поглянув на неї, даючи знати, що вона може бути спокійна, нічого не сталося. Його поведінка налякала її більше, ніж усе решта. «Він розбився», – подумала вона, сидючи далі непорушно. Доля наздогнала в моменті, коли цього навіть не сподівалася, дець на одному з багатьох закрутів цієї клятої траси. Секунди волочилися немилосердно, хвилини здавалися годинами. І вся ця карусель на білій стрічці шосе здавалася їй поганим сном, її груди, спустошені очікуванням, скидалися на чорну яму. А потім з динаміка раптом пролунав механічно здеформований голос спікера:

– Авто Клерфе під номером дванадцять вилетіло з траси на закруті. Інших вістей поки що не отримано.

Ліліан повільно підвела голову. Все було, як і раніше, – небо, яскрава блакить, строкатий квітник вбрань, біла лава вражаючої сицилійської весни – але ніде не було видно ще безбарвної цятки, хмари туману, в якому Клерфе борювався або вже задихнувся. Недостовірність смерті раптом знову витягнула до неї мокрі долоні, їй забракло повітря, а за хвилю настала тиша, яка завжди була незбагненною аж до небуття. Вона роззирнулася. Невже тільки вона одна була позначена невидимою проказою цього усвідомлення? Невже тільки вона одна відчувала це так, мовби всі клітини в ній розпалися, мовби їм бракувало повітря і кожна окремо задихалася, переживаючи власну смерть? Пробіглась по обличчях людей. Не помітила в них нічого, окрім спраги сенсації, спраги, яка насолоджувалася смертю, як спонукою, але не відкрито, а таємно, маскуючи свої почуття брехливим жалем, брехливим страхом, зате маючи сатисфакцію, що стосувалося це когось іншого, спраги, яка на хвилюку стимулювала байдужу вдачу, наче заштрик дигіталісу в хворе серце.

– Клерфе живий, – повідомив диктор. – У нього нема жодних серйозних пошкоджень. Він сам вивів авто знову на трасу і їде. Далі бере участь у перегонах.

Ліліан почула гомін, який прокотився трибунами. Побачила, як змінилися обличчя. Було в них тепер полегшення, розчарування і подив. Комуś вдалось вирватися з мацаків смерті, хтось задемонстрував відвагу, не зламався і

іхав далі. Кожен на трибуні відчув раптом у собі цю саму відвагу, наче то він іхав далі, і за кілька хвилин верткий жиголо здавався уже собі героєм, а розманіжений дамський угодник почувався сміливцем, що зневажає смерть. І секс – супутник будь-якої небезпеки, яка не стосується когось особисто, гнав адреналін у кров цих людей. Ось заради чого вони платили гроші за вхідні квитки.

Ліліан відчула, як пелена гніву застилає їй очі. Вона ненавиділа всіх цих людей, кожного зокрема, вона ненавиділа чоловіків, що випростували плечі, ненавиділа жінок, які, намагалися когось причарувати своїми поглядами, ненавиділа хвилі симпатії, що ширилися навкруги, ненавиділа великодушність натовпу, який, довідавшись, що жертва вислизнула, перелаштувався на захоплення, і ненавиділа Клерфе, хоч знала, що це реакція на страх, та все ж вона ненавиділа його за те, що брав участь у цій дитячій граві зі смертю. Уперше, відколи покинула санаторій, вона подумала про Волкова. А потім вона побачила, як наближається знизу Клерфе. Побачила його скривавлене обличчя, побачила, як він висідає.

Механіки оглядали авто. Вони міняли колеса. Торріані стояв поряд із Клерфе.

– Ясно! – вигукнув тренер. – Їдь, Торріані!

Торріані ускочив до авто.

– Готово! – крикнув перший механік.

Авто блискавично рушило з місця.

– Що з рукою? – запитав тренер. – Зламали?

– Ні. Вивихнув, здається. У плечі.

З'явився лікар. Клерфе відчув скажений біль і сів на якомусь ящику.

– Це кінець? – поцікавився він. – Маю надію, що Торріані витримає.

– Вам більше їхати не можна, – сказав лікар і похитав головою.

– Забинтуйте його, – мовив тренер. – Візьміть широкий бинт і зав'яжіть плече. Про всяк випадок треба його склеїти.

Лікар похитав головою.

– Бинт не дуже допоможе. Він це одразу відчує, як тільки знову сяде за кермо.

Тренер розсміявся.

– Минулого року він припік собі обидві підшви, а однак іхав далі. Дослівно: припік – не обсмалив.

Клерфе сидів на ящику. Він почувався слабким і спустошеним. Лікар туго забинтував йому плече еластичною пов'язкою. «Мені треба було їхати

обережніше, – думав Клерфе. – Бути швидшим за самого себе ще не означає стати богом. Це неправда, що тільки людина своїм мозком уміє вигадати щось, що дозволить їй бути швидшою за її природну швидкість. Хіба воша в пір'ї орла не перевершує сама себе в швидкості?»

– Як то з вами сталося? – запитав тренер.

– Клята опона! Авто винесло на закруті. Зачепив якесь деревце. Луснувся в кермо. Повна дупа!

– Повна дупа була б, якби відмовили гальма, двигун або кермо! Драндулет ще іде. Ще не один зійде з траси! До кінця перегонів – го-го! Маймо надію, що дамо раду!

Клерфе вдивлявся в металеві частини, які механіки стягнули обценьками. «Я вже застарий, – думав він, – що я тут шукаю. Але що я умію робити, окрім цього?»

– То він! – заволав тренер, дивлячись у бінокль. – Щоб я так жив, цей хлопець – сатана! Але не дамо ради. Ми надто відстали.

– Хто з наших ще іде?

– На жаль, тільки Вебер. На п'ятому місці.

Торріані промчав повз них. Махнув рукою і зник. Тренер виконав індійський танець радості.

– Дюваль відпав! Торріані виграв чотири хвилини! Чотири хвилини! Пресвята Мати, заопікуйся ним!

Виглядало так, ніби він збирався молитися. Торріані далі надолужував прогаяну дистанцію.

– На цій пооббиваній балагулі! – вигукнув тренер. – Золотий хлопець, зараз його поцілую! Проїхав кільце за рекордний час! Святий Антонію, заопікуйся ним!

Торріані далі надолужував прогаяну дистанцію. Клерфе не хотів йому заздрити, але відчував наростаючу гіркоту. Давалася взнаки шістнадцятирічна різниця віку. Знав, однак, що не завжди молодість перемагала. Караччола зі зламаним стегном, терплячи пекельний біль, виграв перегони та чемпіонат із набагато молодшими водіями, Нуволарі й Ланг іздили по війні так, мов були на десять років молодшими – але кожен мусив колись відійти. Знав, що кінець його кар'єри також близький.

– У Валенте заклинило поршні! Монті лишився позаду. Вебер третій! – вигукнув тренер. – Клерфе, змініте Торріані, коли щось трапиться?

Клерфе помітив сумнів у його очах і подумав: «Поки ще мене питають, але незабаром перестануть питати».

– Хай ще іде, – сказав він. – Поки вистачить сил. Молодий, може, витримає.

- Він надто нервовий.

- А іде чудово.

Тренер кивнув.

- Зрештою з вивихнутим плечем, особливо на закрутах, то було б для вас самогубством, - сказав він нещиро.

- Жодного самогубства. Я мусив би тільки повільніше їхати.

- Мати Божа! - молився далі тренер. - Зроби, щоб у Тореллі заїло гальма! Ні, не так, аби розбився, але так, щоб не міг їхати далі. Поможі Веберу й Торріані! Продіряв бак у Бордоні!

Щоразу під час перегонів тренер раптом ставав на диво побожним, правда, на свій лад, але варто було перегонам закінчитися, як він знову починав клясти. Перед останнім колом авто Торріані раптом зупинилося біля боксу. Торріані ледве тримав голову над кермом.

- Що сталося? - заревів тренер. - Не можете їхати далі? Що сталося? Витягніть його! Клерфе! Свята Мадонно, славна на небесах, Мати всіх скорботних, у нього сонячний удар! Неймовірно! Таж нема спеки! Лише весна! Ви можете їхати далі? Авто... - Механіки вже працювали. - Клерфе! - тренер заламав руки. - Вам треба довести авто до фінішу! Вебер на третьому місці. Ми можемо втратити ще п'ять хвилин, це не грає ролі. Далі ви будете четвертим. Швидше! Сідайте! Великий Боже, Царю Небесний, що за перегони! - Клерфе вже сидів в авті. Торріані сповзав на землю. - Тільки дістатися фінішу! - благав тренер. - Тільки дістатися фінішу! І привезете четверте місце! Вебер звичайно третє! Або друге. І ще тільки мала діра в баку Бордоні! А крім того у своїй доброті, Свята Діво, додай кілька зіпсутих опон у решти суперників! Солодка кров Ісусова!

«Ще одне коло, - подумав Клерфе. - Якось доїду. Біль можна витримати. Це напевно менш болюче, ніж висіти на хресті в концтаборі. Я бачив хлопця, якому СД у Берліні пробурило здорові зуби аж до коренів, щоб зрадив приятелів. Не зрадив. Вебер у передовій групі. Чи не однаково, з якою швидкістю мені їхати? Усе ж таки не однаково! Щось крутиться перед очима! Авто ж не літак! Натиснути клятву педаль газу! Страх - то вже половина катастрофи!»

- Клерфе знову іде. Торріані вибув! - заgrimів механічний голос диктора.

Ліліан побачила авто Клерфе. Помітила забинтоване плече. «Безнадійний дурень! - подумала. - Дитина, яка ніколи не виросте. Легковажність - іще не відвага. Знову розіб'ється! Що вони всі знають про смерть, ці бездумні здорові люди? Що таке смерть, знають лише там, у горах, у санаторії, ті, що мусять боротися за кожен подих, мов за якусь нагороду!»

Чиясь рука збоку тицьнула їй у долоню візитівку. Вона викинула її і підвелася. Хотіла звідси піти. На неї були спрямовані сотні очей. Здавалося, мовби за нею стежило сто порожніх скелець, у яких відбивається сонце. Пильнували її крок за кроком. «Порожні очі, - подумала вона. - Очі, які бачать і водночас не бачать. Хіба не завжди так було? Де не було? -

Знову згадала санаторій серед снігів. – Там було інакше. Там в очах світилося розуміння».

Вона зішла сходами з трибуни. «Що я тут роблю, серед цих чужих людей? – подумала вона й зупинилася, мовби долаючи сильний порив вітру. – То що я тут роблю? Я хотіла сюди повернутися, але чи можна повернутися? Я щиро я хотіла повернутися, але чи належу я тепер до цього світу? Чи стала я така ж, як решта людей тут? – Вона роззирнулася. – Ні, я не належу до цього світу! Неможливо повернутися до теплої безвідповідальності. Неможливо нічого змінити». Не вдалося забути похмурої таємниці, яку вона знала, а інші воліли ігнорувати. Вона її супроводжувала завжди, куди б не втекла. Почувалася так, мовби враз опали всі барви й позолоть декорацій театральної вистави, оголюючи підмостки. То не було застереження, тільки хвилина, коли все стало чітким, як на долоні, вона не могла вже повернутися, і не було жодної допомоги ззовні. Натомість дужче відчула це саме зараз: бив той єдиний, останній фонтан, який їй залишився, його сила вже не була поділена на десяток менших, а зосередилася в одній, щоб таким чином спробувати стягнути хмар і Бога. Не досягне їх ніколи, але хіба сама спроба не була достатньо великим подвигом, а опадання розтанцьованої води знову до джерела не було вже звершенням? Знову до джерела. Як далеко треба було втекти і як високо націлитися, щоб до нього добратися!

Раптом їй здалося, ніби з неї спав якийсь безіменний тягар. Якось глуха відповідальність, що відбриніла, сповзла з її плечей на дерев'яні сходи трибуни. Вона переступила через неї, як через скинуту стару сукню. Хоча театральні декорації обвалилися, але підмостки залишилися, і хто не боявся їхньої голизни, ставав незалежним і міг продовжувати грати в міру власного страху або власної сміливості. Міг інсценувати свою самотність у тисячних варіаціях, навіть у коханні – вистава не мала кінця. Тільки змінювалась. Можна було стати своїм єдиним актором, а водночас глядачем.

Оплески, що вибухнули навколо неї, залунали, мов кулеметні постріли. Водії минали лінію фінішу. Ліліан залишалася на сходах, поки не побачила авта Клерфе. Лише тоді поволі зішла вниз, оточена галасом чужої радості, і ступила в холод нової, цінної свідомості, яка однаково добре могла зватися свободою, як і самотністю, і в теплу зону кохання, в якому звучало вже слово «розлука», і обидві зони охопили її, наче літня ніч з пульсуючими фонтанами.

Клерфе витер кров з обличчя, але з губ ще капотіло.

– Я не можу тебе поцілувати, – сказав він. – Ти боялася?

– Ні. Але ти не повинен більше іздити.

– Мабуть, не повинен, – відказав терпляче Клерфе. Він знав цю реакцію. – Такий я був кепський? – поцікавився він і обережно скривив обличчя в посмішці.

– Ти був прекрасний, – сказав блідий Торріані, сидючи на ящику та п'ючи коньяк.

Ліліан поглянула на нього вороже.

- Уже по всьому, Ліліан, - сказав Клерфе. - Припини про це думати. Там не було небезпеки. То тільки так виглядало.

- Ти не повинен іздити, - повторила вона.

- Добре. Завтра порвемо контракт. Задоволена?

Торріані розсміявся:

- А післязавтра його склеїмо.

З'явився тренер Габріелі, механіки загнали авто до боксу. Авто смерділо згорілим мастилом і бензином.

- Клерфе, ви прийдете ввечері? - запитав Габріелі.

Клерфе кивнув і за хвилю сказав:

- Ми тут заважаємо, Ліліан. Ходімо з цієї брудної стайні. - Він зазирнув у її обличчя. Побачив ту саму серйозність. - Що сталося? Ти справді хочеш, щоб я вже не іздив?

- Так.

- Чому?

Вона завагалася.

- Я не знаю, як це висловити. Але це, в певному сенсі, дуже аморальне.

- О Господи! - вирвалося в Торріані.

- Спокійно, Альфредо, - сказав Клерфе.

- Я знаю, що це звучить по-дитячому, - сказала Ліліан. - І не це я мала на увазі. Кілька хвилин тому я знала точно, про що мені йдеться, тепер забула.

Торріані зробив чималий ковток коньяку.

- Водії після перегонів такі ж вразливі, як раки після скидання шкаралупи. Прошу не додавати нам комплексів.

Клерфе розсміявся.

- Тобі, Ліліан, ідеться про те, що не треба спокушати Бога?

Вона кивнула.

- Тільки тоді, коли іншого виходу нема. А не для забави.

- О Господи! - повторив Торріані. - Забава! - Він устав зі свого ящика й підійшов до Габріелі.

- Я мелю дурниці, - розчаровано сказала Ліліан, - не слухай мене!

- Ти не мелеш жодних дурниць. Ти вмієш тільки здивувати.

- Чому?

Він зупинився.

- Чи я просив тебе коли-небудь, щоб ти повернулася до санаторію?

Вона глянула на нього. Досі вважала, що він або не знає, або впевнений, що вона не серйозно хвора.

- Я не мушу повертатися до санаторію, - швидко відказала вона.

- Я знаю про це. Але чи колись я тебе просив?

Ліліан почула іронію в його голосі.

- Я не повинна балакати, правда?

- Але ж ні - повинна. Завжди.

Вона розсміялася.

- Я дуже тебе кохаю, Клерфе. Чи всі жінки після перегонів такі дитинячі, як я?

- Уже й не пам'ятаю. Чи ця сукня від Баленсіаги?

- Теж не пам'ятаю.

Він обмацав свої вилиці та плече.

- Увечері я матиму обличчя, як кольоровий пудинг, і спухле плече. Їдьмо до Леваллі, поки я ще можу кермувати.

- Хіба ти не мусиш їхати до свого тренера?

- Ні. То буде тільки п'янка в готелі на честь перемоги.

- Ти не любиш святкувати перемог?

- Кожна здобута перемога означає на одну перемогу менше. На одну перемогу менше до здобуття. - Обличчя у нього почало вже спухати. - Ти мені робитимеш увечері мокрі гірчичники на обличчя і читатимеш якийсь розділ з «Критики чистого розуму»?

- Добре, - згодилася Ліліан. - А коли-небудь я хочу поїхати до Венеції.

- Чому?

- Бо там нема ні гір, ні авт.

Вони лишалися на Сицилії ще два тижні. Клерфе лікував своє плече. Дні минали в здичавілому саду Леваллі й біля моря. Вілла була кабіною, що зависла понад морем і часом, котрі пропливали під нею без жодного початку й кінця. Клерфе мав ще кілька тижнів до наступних перегонів.

– Ми залишаємося тут? – поцікавився він. – Чи повертаємося?

– Куди?

– До Парижа. Або куди-небудь. Коли нема дому, можна їхати всюди. Тут стає спекотно.

– Хіба весна вже закінчилася?

– Тут, на півдні, так. Але можемо взяти «Джузеппе» і поїхати за нею. У Римі вона лише починається.

– А коли й там закінчиться?

– Тоді, якщо ти захочеш, – розсміявся Клерфе, – ми поїдемо за нею далі. Потім вона почнеться в Ломбардії, над озерами. Можемо її переслідувати до Швейцарії, а потім униз уздовж Райну, аж врешті побачимо її біля моря у всіх барвах на полях тюльпанів Голландії. Тоді може здатися, що час зупинився.

– Ти робив уже колись щось таке?

– Так, сто років тому. До війни.

– З жінкою?

– Так, але було інакше.

– Напевно, це завжди інакше. Навіть з тією самою жінкою. Я не ревнива.

– Я б хотів, щоб була.

– Вважаю, що було б жахливо, якби ти нічого не пережив і розповідав мені, що я перша жінка в твоєму житті.

– Ти і є нею.

– Не є. Але досить, що на якийсь час завдяки мені ти забув імена інших.

– Їдемо?

Ліліан похитала головою.

- Ще не тепер. Я не хочу собі робити ілюзій, що час зупинився. Я хочу його відчувати й не обманювати сама себе. Час стояв на місці інколи взимку в санаторії, але я не стояла на місці. Я ковзала вздовж вісі часу, як на крижаній стіні, туди й назад.

- А тепер ти стоїш на місці?

Вона поцілувала його.

- Я кручуся на місці. Тимчасово. Як танцівниця.

Потім, однак, вона втратила терпіння і забажала виїхати. Їй почало здаватися, що вона перебуває вже на Сицилії багато місяців. Зрештою, то були місяці для неї. Вона мала власне літочислення. Один день від другого завжди відокремлювала ніч, наче багатотижнева прірва, а потім наставало пробудження наодинці. Ліліан ніколи не дозволяла Клерфе залишатися на всю ніч. Не хотіла, щоб вранці він став свідком її пробудження. Він вважав це за каприз, а вона просто не хотіла, щоб Клерфе чув її кашель.

Ліліан полетіла до Рима, щоб звідти летіти далі. Клерфе повертався з Торріані автом. Вони домовилися зустрітися в Парижі. Одного дня пополудні вона прогулювалася серед римських руїн. Наступного дня сиділа в саду кав'ярні на Венето. Увечері мала летіти далі, але не могла відважитися. Раптом її охопила хвиля безпричинної меланхолії, почуття великої насолоди, позбавлене будь-якого смутку, може, за винятком цього одного, останнього, срібно-сірого смутку, який майорить на обрії кожного життя, такого ж незбутнього, як життя бухгалтера. Ліліан провела цю ніч у готелі й лише наступного дня пішла до каси авіаліній. Там побачила у вікні плакат з краєвидом Венеції і, нагадавши собі, що сказала Клерфе в Леваллі, не вагаючись, попрохала переоформити квиток на лет до Венеції. Вона вважала, що перед поверненням до Парижа мусить її побачити. Вона хотіла щось для себе осмислити, хоч достеменно й не знала, що саме, але мусила це зробити перш, ніж побачиться знову з Клерфе.

- Коли відлітає літак?

- За дві години.

Ліліан повернулася до готелю і спакувала речі. Мабуть, Клерфе вже в Парижі, але вона не мала відваги зателефонувати або написати йому, що затримається. Вона зможе це зробити з Венеції, хоча знала, що цього не зробить. Хотіла побути кілька днів на самоті, геть сама, без контактів чи втручань з будь-якого боку, і лише потім повернутися. Повернутися? Куди? Хіба вона не відлетіла та хіба не літає й далі, мов один із тих казкових птахів, які народжуються без ніг і мусять пурхати, доки не помруть? Хіба вона не знала про це? І хіба не хотіла обдумати, чи не повинна покинути Клерфе?

Літак знизив політ над лагуною і занурився в пізній рожевий полудень. Ліліан дістала кутовий номер у готелі «Даніелі». Коли піднімалася в номер, ліфтер розповів їй, що в цьому готелі відбувся бурхливий роман старіючої Жорж Санд з молодим Альфредом де Мюссе.

- І що сталося? З ким він її зрадив?

– Ні з ким, мадемуазель. Він був у розпачі. То мадам Санд його зрадила. – Ліфтер усміхнувся. – З одним італійським лікарем. Месьє де Мюссе був поетом.

Ліліан помітила в його очах іскри іронії і розваги. Мабуть, вона обманювала сама себе, коли кохала одного, будучи з іншим. Ліфтер відчинив двері.

– Вона покинула його, – пояснив. – Виїхала без попередження.

«Так само, як і я, – подумала Ліліан. – Може, і я теж хочу зрадити сама себе?» Вона увійшла до покою і зупинилася. Приміщення було сповнене розпорошеним рожевим вечірнім світлом, яке побачити можна тільки у Венеції. Ліліан підійшла до вікна й виглянула. Вода була голуба та спокійна, але досить було, що з боку собору Сан-Заккарія припливло й зупинилося парове судно, щоб ряди гондол загойдалися на хвилях. Замиготіло перше світло, дуже бліде й загублене серед усієї цієї рожевості та блакиті, за винятком помаранчевого застережного світла уздовж мілін, що делікатно оточили спину Сан-Джорджо Маджоре, наче яскравий ланцюг. Це місто найвіддаленіше від усіляких гір. Далі неможливо було втекти. Ніщо тут людину не гнітило, все заспокоювало. І все було чуже й чарівне. «Ніхто мене тут не знає, – думала вона. – І ніхто не знає, що я тут!» Вона відчула цю анонімність, наче якесь дивне, бурхливе щастя, щастя, яке полягало у втечі від щастя бодай на короткий час або назавжди.

Це почуття загострилось, коли вона йшла через площу. У цьому було щось з авантурної чарівності будь-якого починання. Ліліан не мала мети, дозволила течії підхопити себе і приземлити в партері ресторану «Квадріго», їй сподобалося, що до невеликого приміщення із золотими люстрами і фресками, що зображали сцени XVIII сторіччя, можна було увійти просто з вулиці. Вона іла креветок і пила легке біле вино. Біля неї на стінах танцювали маски. Вона почувалася так, начеб і сама заховалася, зачаїлася за невидимою маскою, у тому запаморочченні безвідповідальною свободою, яку давав кожен маскарад. Тисяча початків розкривалося перед нею в рожевому сутінку, як і тисяча вуличок цього міста, яке любило маски. А куди вони провадили? До невідомих, неназваних нових відкриттів чи тільки до чарівливих, виснажливих повторень, після яких чекало похмілля і усвідомлення, що знову втратила найцінніше: час? Зрештою, час завжди втрачається бездумно або так, як той чоловік із казки, який хотів так багато за свою брилу золота, що не міг вирішити скільки й помер у злиднях.

– Куди я могла б піти увечері? – поцікавилася вона в офіціанта.

– Увечері? Може, до театру, синьйоро.

– Там ще будуть вільні місця?

– Напевно. У театрі завжди є вільні місця.

– Як туди дістатися?

Офіціант почав їй описувати дорогу.

- А не можна взяти гондолу?

- Звичайно, можна. Раніше так завжди робили. Тепер уже ні. Театр має два входи. Пішки недалеко.

Ліліан взяла гондолу біля Палаццо Дукале. Офіціант мав рацію: крім неї, припливла ще тільки одна гондола. У ній сиділа пара американців похилого віку й фотографувала все підряд, в тому числі й гондолу Ліліан.

- Жінка у Венеції не може бути сама, - сказав гондольєр, допомагаючи їй висісти. - Тим більш молода жінка. А вродлива ніколи.

Ліліан глянула на нього. Він був старий і не виглядав на такого, який би пропонував себе, як лік.

- Чи коли-небудь можна бути самому? - поцікавилася вона, дивлячись на червоне вечірне небо понад дахами.

- Тут ще більше, ніж деінде, синьоро. Звичайно, якщо хтось не народився тут.

Ліліан увійшла саме в момент, коли піднялася завіса. Грали якусь комедію XVIII сторіччя. Роззирнулася залом, освітленим тьмяним світлом зі сцени і стель. То був найпрекрасніший театр на світі й до появи електрики мусив справляти чарівне враження завдяки безлічі свічок і розмальованих балконів. Таким, зрештою, здавався й досі.

Глянула на сцену. Вона мало що розуміла італійською і незабаром припинила стежити за текстом. Її знову охопило дивне почуття самотності й меланхолії, які відчула в Римі. Може, гондольєр мав рацію? А може, вся річ у тому, що вона з незрозумілою наполегливістю шукає алегорію в сьогоднішньому вечорі: ти приходиш, дивишся п'єсу, в якій спершу не розумієш ні слова, а потім, коли починаєш щось розуміти, тобі вже час іти. На сцені не відбувалося нічого серйозного - це було відразу видно, весела комедія, спокушання, шахрайство, доволі злі жарти з якогось дурня, і Ліліан не розуміла, чому це її так зворушило, що вона не змогла стримати дивного ридання і їй довелося притиснути до губ хустинку. Тільки після того, як ридання повторилося і вона побачила на хусточці темні плями, їй усе стало ясно.

Вона почекала хвилику, намагаючись упоратися з собою, але кров з'явилася знову. Треба було вийти, але Ліліан не знала, чи в змозі вона це зробити сама. Вона французькою попросила свого сусіда допомогти їй вийти. Не глянувши на неї, він незадоволено затряс головою. Він стежив за п'єсою і не зрозумів, про що їй ідеться. Тоді Ліліан звернулася до жінки ліворуч. У відчаї вона намагалася згадати, як італійською буде «допомога». Але це слово не спадало їй на думку.

- Misericordia, - пробурмотіла Ліліан нарешті. - Misericordia, per favore![1 - Згляньтесь, згляньтесь, прошу вас! (Італ.)]

Жінка поглянула на неї зі здивуванням.

- Are you sick?[2 - Вам нездужається? (Англ.)]

Ліліан кивнула, тримаючи далі хусточку біля вуст, і спробувала встати.

- Too many cocktails, - сказала старша білява жінка. - Mario, darling, help the lady to get some fresh air. What a mess! [3 - Ви надто багато випили коктейлів. Маріо, любий, допоможи пані вийти. Яка прикрість! (Англ.)]

Маріо підвівся і підтримав Ліліан.

- Тільки до дверей, - шепнула вона.

Чоловік узяв її під руку й випровадив. На хвилю до них обернулося кілька голів. На сцені спритний коханець саме святкував тріумф. Маріо відчинив двері до фойє і витріщив очі на Ліліан. Перед ним стояла дуже бліда жінка в білій сукні, кров текла їй між пальцями і скапувала на груди.

- But, signora, you are really sick, - сказав Маріо розгублено. - Shall I take you to a hospital? [4 - Але, синьоро, ви дійсно недужа. Дозвольте, я відправлю вас до лікарні? (Англ.)]

Ліліан похитала головою.

- Готель «Даніелі». Якесь авто, прошу... таксі.

- Але ж синьоро, у Венеції нема таксі! Тільки гондоли! Або моторні човни. Ви мусите піти до клініки.

- Ні, ні! Човен. До готелю. Там напевно є лікар. Прошу... тільки до човна... ви ж мусите повернутися.

- Е, Мері може там почекати, - сказав Маріо. - І так не розуміє ані слова італійською. Та й вистава нудна.

Бліда помпейська червінь за насиченою червінню штор. Білизна декорацій. Двері, сходи і вітер, потім майдан із брязкотом тарілок і виделок, вуличний ресторан з реготом і гамором відвідувачів. Минувши їх, вони дійшли до похмурого, смердючого, вузького каналу, в якому з'явився човен і перевізник, мовби родом зі Стіксу.

- Гондола, синьоро, гондола?

- Так! Швидко! Швидко! Синьоро хвора.

Гондольєр витріщив очі.

- Підстрелена?

- Не питай! Рушай! Швидко!

Вузький канал. Маленький міст. Мури будівель. Плюскіт води. Протяжливі вигуки гондольєрів на перехрестях. Прогнілі сходи, заіржавілі двері, маленькі садки з пеларгоніями, покої, з яких лунало радіо, жовті жарівки без абажурів, білизна, що сушиться на мотузках, шур, що балансує, як

линвоходець, на вузькому мурі, гострі голоси жінок, запах цибулі, часнику й оливкової олії і важкий, мертвий запах води.

– Зараз будемо на місці, – сказав Маріо.

Другий канал, ширший. Потім сильніші хвилі, широчінь Каналу Гранде.

– Затримати моторний човен?

Ліліан лежала на задній лаві впоперек, так, як упала.

– Ні, – шепнула. – Далі! Не змінювати...

Освітлені готелі, тераси, парові судна, що сопуть, димлять, повні пасажирів, моторні човни з білими мундирами на борту, – якою ж самотньою була людина серед солодкого сум'яття існування, коли боролася за нього, і як усе змінювалося на жахіття, в якому з зусиллям хапала повітря! Вони проминули ряди гондол, які колихалися біля причалів, наче чорні труни на дзеркальній воді, наче великі чорні водяні яструби, що намагаються вхопити її металевими дзьобами, а потім – піцерія, задимлене світло, простір і зірки, яскрава просторінь, прикрита банею неба, а під Мостом Зітхань нестерпно солодкавий тенор у човні з туристами співає «Санта Лючія». «Може, саме так і виглядає смерть, – подумала Ліліан, – коли я лежу так із задертою назад головою, чуючи зовсім поруч шум води, а попереду уривки пісні, у компанії невідомого чоловіка, який щохвилині запитує: «Витримаєте ще дві хвилини? Зараз будемо на місці». Ні, то не смерть, вона знала про це. Маріо допоміг їй зійти з човна.

– Заплатіть за мене, – шепнула вона порт'є на помості перед готелем. – І лікаря! Негайно!

Маріо провів її через хол. Там не було багато людей. Американці за столиком витріщали на неї очі. Десь мигнуло обличчя, яке вона знала, але не могла пригадати.

Молодий ліфтер знову ніс службу, Ліліан усміхнулася із зусиллям.

– Це драматичний готель, – шепнула. – Хіба не так ви сказали?

– Не розмовляйте, мадам, – сказав Маріо. Він був добре вихованим ангелом-охоронцем з оксамитним голосом. – Зараз прийде лікар. Доктор Пісані. Дуже добрий. Не розмовляйте! Принеси лід, – сказав він ліфтерові.

Ліліан цілий тиждень лежала в готельному покої. Вікна були відчинені, відчутно потепліло. Вона не сповістила Клерфе. Не хотіла, щоб застав її хворою. Також не хотіла його бачити біля свого ліжка. То була її справа, тільки її. Вона спала і дримала цілими днями, до пізньої ночі чула захриплі вигуки гондольєрів і плюскіт гондол. Час від часу приходив лікар, приходив Маріо. Не було тут нічого загрозливого, тільки й усього, що невелика кровотеча, лікар розумів її, а Маріо приносив квіти й розповідав їй про своє тяжке життя зі старшими дамами. Якби ж то вдалося знайти нарешті багату й молоду, яка б його розуміла. Він не мав на увазі Ліліан. Він до неї придивився і відразу зрозумів, у чому річ. Він був цілком ширий і розмовляв з нею, як із подругою.

– Ти живеш за рахунок смерті, а я за рахунок жінок, які бояться прогавити, мабуть, останній шанс пережити велике кохання, – сказав він і розсміявся. – Або кажучи інакше: ти також цього боїшся, але твоїм жиголо є смерть. Уся різниця полягає в тому, що твій тобі вірний. За це ти зраджуєш його, де тільки можеш.

Ліліан слухала його з усмішкою.

– Смерть є жиголом для нас усіх. Тільки більшість людей про це не знає, – сказала вона. – Що ти хочеш робити пізніше, Маріо? Одружитися з однією з цих старших дам?

Маріо похитав головою.

– Я заощаджую. Коли за кілька років зберу відповідну суму, то відкрию невеликий елегантний бар. Я маю наречену в Падуї, яка чудово варить. Які в неї фетучині! – Маріо поцілував пучки пальців. – Це такі скручені в клубок спагеті. Прийдеш зі своїми знайомими?

– Прийду, – відказала Ліліан, зворушена делікатністю, з якою він намагався її утішати, вдаючи, що вірить, ніби вона буде жити ще так довго. Але хіба вона сама не вірила в це маленьке приватне диво? Що саме те, в чому їй відмовляють, може бути для неї добре? Вона була романтичною, сентиментальною дівчиною, яка по-дитячому чекала, що якась богиня-мати доброзичливим ляпанцем вирятує її з будь-якої біди. Дивлячись на обличчя Маріо, яке на тлі вікна, залитого полудневим сонцем, скидалося на камею, висічену на рожевому кварці, Ліліан згадала слова одного англійського гонщика, почуті нею на Сицилії. Гонщик стверджував, що в романських народів немає гумору, ім він не потрібен, для них цей спосіб самоствердження – давно пройдений етап. Гумор був вершинним досягненням цивілізованого варварства, ще в XVIII сторіччі люди майже не знали гумору, зате вони розумілися на галантності, ігноруючи все те, чого не могли здолати. За часів Французької революції засуджені на смерть, ідучи на ешафот, зберігали вишукані манери, не сміючись, мовби прямували до королівського двору.

Маріо приніс їй вервицю, яку посвятив Папа Римський, і розмальовану венеційську шкатулку на листи.

– Я не маю нічого, що могла б тобі дати натомість, – сказала вона.

– А я нічого й не хочу. Добре мати змогу щось дарувати, а не мусити раз у раз жити з подарунків.

– Ти мусиш?

– Мій фах надто прибутковий, аби я міг від нього відмовитися. Але не легкий. Це справді робота. Так мило з твого боку, що ти нічого від мене не хочеш.

Обличчя, яке майнуло перед Ліліан у готельному холі, коли Маріо її вів, належало віконту де Пестре. Він упізнав її і наступного дня почав посилати квіти.

- Що ви робите в готелі? - поцікавився він, коли врешті вона зателефонувала йому.

- Я люблю готелі. Чи ви хочете мене вислати до клініки?

- Звичайно, ні. У клініках роблять операції. Я ненавиджу їх так само, як ви. Але дім із садом над одним з тихих каналів...

- У вас і тут такий будиночок? Як квартира в Парижі?

- Неважко було б такий знайти.

- То ви його маєте?

- Авжеж, - підтвердив Пестре.

Ліліан розсміялася.

- Ви всюди маєте квартири, а я ніде не хочу мати жодної. Кому з нас легше буде відмовитися? Краще заберіть мене кудись на вечерю.

- Вам можна виходити?

- Не конче. Але завдяки цьому експедиція матиме присмак пригоди, правда?

«Це справді має присмак пригоди, - подумала вона, коли зійшла до холу. - Хто часто тікає від смерті, однаково часто народжується заново й щоразу відчуває глибшу вдячність, якщо тільки позбудеться ілюзії, що має якесь право на життя». Заскочена цим відкриттям, вона зупинилася. Ото ж бо й воно! У цьому полягає вся таємниця! Невже вона мусила приїхати до Венеції, до цього чудового готелю з багатьма полуднями забарвленими кіновар'ю і кобальтовою блакиттю, щоб зробити таке відкриття?

- Ви посміхається, - сказав Пестре. - Чому? Тому що обманюєте свого лікаря?

- Не його. Куди підемо?

- До «Таверни». Візьмемо гондолу.

Бічний вхід до готелю. Гондола, що колишеться на воді. Хвилина спогадів і нудоти, яка швидко минула, коли вона сіла до човна. Гондола не була плавучою труною, не була вже також чорним яструбом, який намагався її вхопити металевим дзьобом. Була просто гондолою, темним символом такої колись могутньої радості життя міста, що врешті з'явився закон, щоб відтоді всі гондоли малювали тільки начорно, а їхні власники більше страждали від зайвої розкоші.

- Я знаю Венецію тільки з мого вікна, - сказала Ліліан. - І з кількох годин першого вечора.

- Тоді ви знаєте її краще за мене. Я знаю Венецію тридцять років.

Канал. Готелі. Тераса зі столиками під білим обрусом. Плюскіт води. Вузький канал, наче води Стіксу. «Звідки я усе це знаю? – розмірковувала Ліліан, охоплена на хвилину неспокоєм. – Чи не з'явиться тепер вікно з канарками в клітках?»

– Де знаходиться та «Таверна»? – поцікавилася вона.

– Біля театру.

– Вона має терасу?

– Так. Ви вже були там?

– Я знаю її дуже поверхово. Я не їла там. Тільки проходила повз неї.

– Це знаменитий ресторан.

Почувся брязкіт тарілок і голоси, перш ніж вони впливли з-за рогу.

– Ви смієтеся, – мовив Пестре. – Чому?

– Ви запитуйте мене про це вже вдруге. Бо я голодна. Але знаю, що дістану щось їсти.

Власник ресторану обслуговував їх особисто. Приніс морепродукти, свіже, печене, варене й біле точене вино.

– Чому ви тут сама? – запитав Пестре.

– Для капризу, але я вже повертаюся.

– До Парижа?

– До Парижа.

– До Клерфе?

Він і про це вже довідався?

– Так, до Клерфе.

– Чи не можна б із цим ще почекати? – поцікавився обережно Пестре.

Ліліан розсміялася.

– А ви впертий. Маєте якусь пропозицію?

– Ні, якщо не бажаєте. А якщо хочете, то без жодних умов. Але чому б вам принаймні на якийсь час не затриматися і все гарно оглянути.

Продавець забавок підійшов до столика. Накрутив двох плюшевих шотландських тер'єрів і пустив його по дошці.

- Я не мушу вже оглядати, - сказала Ліліан. - Не маю часу на повторення чогось, що вже було.

Пестре взяв собачок і віддав чоловікові.

- Ви впевнені, що це завжди повторення?

Ліліан кивнула.

- Для мене так. Зміни в подробицях неважливі. Варіанти мене не цікавлять.

- Тільки есенція?

- Тільки те, що я можу застосувати для себе. Я маю, як мені здається, найпростішу реакцію.

Прийшов ресторатор і приніс палаючі в ромі персики та еспreso.

- Хіба ви ніколи не мали відчуття, що щось можете пропустити? - запитав Пестре.

Ліліан поглянула на нього й помовчала.

- Що? - запитала врешті.

- Якусь пригоду. Або несподіванку. Або новину. Щось, чого ви не знаєте.

- Я мала це, коли сюди приїхала. Я мала відчуття, що оминуть мене Нью-Йорк, Йокогама, Таїті, Аполлон, Діоніс, Дон Жуан і Будда, тепер уже не маю.

- Відколи ви його не маєте?

- Уже кілька днів.

- Чому?

- Бо я навчилася, що людина може прогаяти тільки саму себе.

- Де ви навчилася цього?

- Біля мого вікна в готелі.

- Тепер я поцікавлюся втретє, чому ви усміхаєтесь?

- Бо дихаю. Бо я тут, бо вечір і ми говоримо дурниці.

- Хіба це дурниці?

- Це завжди дурниці. У них є коньяк?

- У них є граппа, стара й дуже добра, - сказав Пестре. - Я заздрю вам. - Ліліан усміхнулася. - Ви змінилися. Ви інша, ніж у Парижі. Знаєте, чому так?

- Не знаю, - знизала плечима вона. - Може, тому, що я позбулася певної ілюзії, що людина має якісь права на життя, і завдяки цьому й другій ілюзії, що в житті підстерігає її несправедливість.

- Це дуже неморально.

- Дуже, - повторила Ліліан і випила граппу. - Маю надію, що не муситиму до цих ілюзій повертатися. Принаймні упродовж якогось часу.

- Виглядає так, що я з'явився запізно, - мовив Пестре. - На кілька годин або кілька днів. Коли ви ідете? Завтра?

- Післязавтра.

- Звучить так само. Шкода.

- Шкода, - повторила Ліліан, - не таке вже й сумне слово, як здається.

- Це теж одне з ваших нових відкриттів?

- Одне з сьогоднішніх.

Пестре відсунув свій стілець.

- Я покладаю надію на завтрашні.

- Надія натомість, - сказала Ліліан, - набагато сумніше слово, ніж вважають.

15

Клерфе марно шукав її в Парижі й нарешті вирішив, що Ліліан повернулася до санаторію. Зателефонував і впевнився, що помилився. Шукав її далі в Римі та в Парижі, але ніде не натрапив на її слід. Врешті вирішив, що вона його покинула. Навіть стрийко Гастон його поінформував, що не знає, де перебуває його небога, і, зрештою, його це не обходить. Клерфе намагався про неї забути й жити - з таким самим наслідком, наче пробував танцювати в клеї.

За тиждень після свого повернення зустрів Лідію Мореллі.

- Невже твоя ластівка випурхнула? - запитала вона.

- Вочевидь, вона в тебе викликає страшні болі голови. Раніше ти не питала про інших жінок.

- Невже покинула?

- Покинути! - відказав Клерфе з посмішкою. - Що за старосвітське слово!

- То одне з найстаріших слів.

Лідія приглядалася до нього.

- Ми розігруємо подружню сцену з 1890 року?

- Отже, ти справді закоханий!

- А ти ревнива.

- Я ревнива, а ти нещасний. У цьому й полягає уся різниця. Я знаю, кого я ревную, а ти ні. Постав мені щось випити.

Клерфе пішов з нею на вечерю. За вечір його безпорадність і тривога за Ліліан напучнявили примітивною злістю чоловіка, якого покинула жінка, перш ніж він сам устиг її покинути. Лідія гострою голкою шпирала в чутливий пункт.

- Ти повинен одружитися, - промовила вона пізніше.

- З ким?

- Я цього не знаю. Ти дорослий.

- З тобою?

- Я б не хотіла зробити тобі таку кривду, - усміхнулася вона. - Зрештою, як для мене, ти маєш дуже мало грошей. Одружися з кимось, хто має гроші. Таких жінок чимало. Як довго ще ти збираєшся брати участь у перегонах? Це забава для молодих чоловіків.

Клерфе похитав головою.

- Я знаю про це, Лідіє.

- Не роби такої наляканої міні. Усі ми старіємо. Треба облаштуватися перш ніж буде запізно.

- Треба?

- Не будь дурнем. Що ж іще залишається?

«Я знаю когось, хто не бажає облаштовуватися», - подумав він.

- Ти вже обдумала, Лідіє, з ким я маюся одружити? Ти стала раптом такою дбайливою.

Вона допитливо поглянула на нього.

- Ми могли б про це поговорити. Ти змінився.

Клерфе похитав головою і підвівся.

- Успіхів, Лідіє.

Вона підступила до нього впритул.

- Але ти ж повернешся?

- Як довго ми вже знаємося?

- Чотири роки. З багатьма дірами посередині.

- Як парча, поточена міллю?

- Як двое людей, які ніколи не хотіли прийняти жодної відповідальності, які хотіли мати все й нічого не давати.

- Одне і друге неправда.

- Ми пасували одне одному, Клерфе.

- Як і всі люди, які не пасують ні до чого.

- Цього я не знаю. Розкрити тобі таємницю?

- Що нема жодних таємниць і все є однією великою таємницею.

- Ні, це дещо для чоловіків. Я розкрию тобі жіночу таємницю. Ніщо не є ані таким поганим, ані таким добрим, як ми вважаємо. І ніщо не є остаточним. Приходь увечері.

Він не прийшов. Був отупілий і почувався жахливо. Це було не так, як зазвичай у таких випадках. Йому бракувало не тільки Ліліан – йому бракувало чогось у ньому самому. Навіть не зауваживши цього, він перейняв щось із її стилю життя. Життя без майбутнього. Але так не можна було жити, існувало якесь майбутнє, принаймні для нього, навіть і поза його фахом, мусило бути.

«Вона ізолювала мене, – роздратовано подумав Клерфе. – Завдяки їй я набагато молодший, але й дурніший. Колись я пішов би до Лідії і лишився б з нею скільки хотів, і баста. Тепер, якби це зробив, то почувався б, як гімназист, і мав би потім похмілля, наче впився кепським вином. Я повинен був одружитися з Ліліан. Це б усе вирішило! Лідія мала рацію, хоча в іншому сенсі, ніж вважала». Враз він відчув себе вільніше, і це здивувало його. Раніше ніколи не думав про одруження, а тепер йому раптом здалося воно чимось очевидним, і він не розумів, чому не подумав про це раніше. Зрештою, він не уявляв уже собі життя без Ліліан. Воно не було ані трагічне, ані романтичне, ані сентиментальне, життя без неї здалося йому враз усього лише одноманітною чередою років – як одноманітними є кімнати, в яких погасло світло.

Клерфе припинив пошуки. Знав, що це без сенсу, якщо Ліліан повернеться до Парижа, то прийде до нього або ні. Він не підозрював, що вона мешкала знову в готелі «Біссон». Ще кілька днів вона хотіла лишатися сама. Не хотіла, щоб Клерфе бачив її раніше, ніж вона почуватиметься здоровішою. Ліліан багато спала й не виходила. У той час, коли Клерфе пильнував її

валізи в готелі «Ріц», вона задовольнялася тим, що мала в двох дорожніх несесерах, які взяла з собою на Сицилію.

Ліліан почувалася, наче після великої бурі повернулася до порту, але цей порт відчутно змінився. Інші були куліси, а може, куліси були ще ті самі, але змінилося світло. Тепер воно було прозоре й рішуче, безжальне, але не сумне. Буря минула. Рожеві ілюзії також. Не було втечі. Ані скарги. Галас починав маліти. Незабаром вона зможе почути власне серце. Не тільки його волення, але й відповідь.

Першою особою, яку вона відвідала після повернення, був стрийко Гастон. Побачивши її, він здивувався, але за кілька хвилин почав демонструвати щось у стилі стриманої радості.

– Де ти тепер мешкаєш? – поцікавився.

– У «Біссоні». Це недорогий готель, стрийку Гастоне.

– Ти гадаєш, що гроші плодяться щоночі. Якщо ти продовжиш у такому дусі, незабаром не матимеш нічого. Знаєш, доки тобі вистачить коштів, якщо й далі витрачатимеш у такому темпі?

– Ні. І не хочу знати.

«Я мушу поквалитися з вмиранням», – подумала вона з іронією.

– Ти завжди жила понад свої можливості. Раніше люди жили з відсотків від капіталу.

Ліліан розсміялася.

– Я чула, що в Базелі біля швейцарського кордону той, хто не утримується з відсотків від відсотків, вважається марнотратним.

– Швейцарія, – сказав стрийко так замріяно, мовби говорив про Венеру Калліпігу. – Зі своєю валютою! Щасливий народ! – Він глянув на Ліліан. – Я міг би звільнити для тебе pokій у моєму помешканні. Таким чином заощадиш на готелях.

Ліліан роззирнулася. Нема сумніву, що стрийко й далі снував би свої дрібні інтриги і пробував видати її заміж. І знову стежитиме за нею. Мабуть, він боявся, що коли їй не вистачатиме грошей, то муситиме докласти власні. Їй навіть на хвилю не спало на думку сказати йому правду.

– Я не зазіхатиму на жодні твої кошти, – сказала вона. – Ніколи!

– Молодий Буало часто питав про тебе.

– Хто це?

– З родини тих годинниківів. Дуже порядна родина. Мати...

– Отой із заячою губою?

- Заяча губа! Які вульгарні слова ти вживаєш! То дрібна річ, яка часто трапляється в старих ролинах! Крім того, її було прооперовано. Майже нічого не видно. Врешті, чоловіки не манекенниці!

Ліліан пильно подивилася на маленького самовпевненого чоловічка.

- Скільки тобі років, стрийку Гастоне?

- Про що тобі йдеться? Ти ж бо знаєш!

- І скільки ти, власне, збираєшся прожити?

- Це геть непристойне питання. Старших людей не питають про такі речі. Усе залежить від Божої волі.

- Багато залежить від Божої волі. Колись Йому доведеться відповісти на безліч питань, як ти вважаєш? Мені теж треба запитати Його про дещо.

- Що? - Гастон широко відкрив очі. - Що ти плетеш?

- Нічого. - Ліліан стримала короткий вибух гніву. Ось перед нею стояв цей жалюгідний карлик, незнищений, чемпіон на дистанції тридцяти сантиметрів, хоч і старий, але напевно переживе її на кілька років, він знав усе, мав думку на будь-яку тему й був зі своїм Богом на «ти».

- Стрийку Гастоне, - сказала вона, - якби ти міг прожити своє життя ще раз, чи прожив би ти його інакше?

- Очевидно!

- Як? - запитала Ліліан, обманючись слабкою надією.

- Я б очевидно не став жертвою девальвації франка. Уже в 1914 році я купив би американські акції - а потім, найпізніше в 1938-му...

- Добре, стрийку Гастоне, - перебила його Ліліан. - Розумію. - Її гнів випарувався.

- Нічого ти не розумієш. Інакше ти б не розтринькувала ту решту грошей, яка тобі лишилася! Звичайно, твій батько...

- Я знаю, стрийку Гастоне. Марнотрат! Але є ще набагато більший марнотратник, ніж він.

- Хто?

- Життя. Воно марнотратне для тебе й для мене, і для всіх інших.

- Дурне базікання! Салоновий більшовизм! Відучися від цього. Життя - надто серйозна справа, щоб у нього бавитися.

- Авжеж. Доводиться платити свої рахунки. Дай мені гроші. І не кривися так, ніби вони були твоїми власними. Вони мої.

- Гроші! Гроші! Це все, що ти бачиш у житті!

- Ні, стрийку Гастоне. Це все, що ти бачиш!

- Радій! Інакше давно б уже нічого не мала. - Гастон виписав чек. - А потім? - поцікавився ідко, махаючи папірцем у повітрі, щоб чорнило висохло. - Що буде потім?

Ліліан глянула на нього з захопленням. Він заощаджує навіть на папері.

- Не буде жодного «потім», - сказала вона.

- Усі так торочать. А потім приходять, коли вже нічого не мають, і тоді мусиш витратити на них власні дрібні заощадження.

Раптом гнів спалахнув знову, свідомий і бурхливий. Ліліан висмикнула чек із руки стрийка.

- Припини лементувати! І йди собі купити американські акції, патріот!

Ліліан ішла мокрими вулицями. Коли була в Гастона, моросило, але зараз знову світило сонце, відбиваючись на асфальті та в калюжах біля хідників. Небо проглядалося навіть у калюжах. Ліліан розсміялася. Може, й Бог відбивався навіть у стрийкові Гастоні. Де там? Важче було відшукати його в Гастоні, ніж блакить і мерехтіння неба в брудній воді у стоках каналів. Важче було відшукати його в більшості людей, яких знала. Вони сиділи у своїх конторах, мовби були двічі Мафусаїлами, така була їхня похмура таємниця! Жили так, мовби смерті не існувало. Але чинили це, як крамарі, а не як герої. Вони женуть думку про швидкоплинність життя, ховаючи голови в пісок, і віддаються дрібнобуржуазній ілюзії вічного життя. Навіть спорохнілі старигані намагаються обдурити один одного, примножуючи те, що вже давно перетворило їх на рабів, - гроші та владу.

Вона вийняла стофранкову банкноту, оглянула її, і рішучим рухом кинула в Сену. Висловила таким чином дуже дитячий символічний протест, але їй було байдуже. Цей жест приніс їй справжнє полегшення. Чека стрийка Гастона зрештою не викинула. Ідучи далі, дісталася бульвару Сен-Мішель. Її одразу оточив вуличний гамір. Люди бігали, штовхалися, поспішали, сонце блискало на дахівках авт, гуділи двигуни, кожен прямував до якоїсь мети, кожен хотів досягти її якнайскоріше, і всі ці маленькі цілі геть затуляли кінцеву мету людського життя, здавалося, що її взагалі не існує.

Ліліан перетнула вулицю між двома тремтячими рядами гарячих чудовиськ, прикованими до місця червоним світлом, як колись Мойсей з народом Ізраїлю перетнув Червоне море. У санаторії було інакше, там кінцева мета стояла, наче похмуре сонце на небі, висіла завжди над тобою - її можна було ігнорувати, але викинути зі свідомості її не вдавалося, вона наповнювала людину глибшим розумінням і глибшою відвагою. Хто знав, що йде на забій і не може втекти, хто очікував цього свідомо та з рештками відваги, той уже був чимсь більшим, ніж просто піддослідною твариною. І чимсь навіть перевершував свого ката.

Ліліан повернулася до готелю. Вона знову мала покій на першому поверсі й лише одні сходи для подолання. Перед дверима ресторану стояв продавець морських смаколиків.

– Я маю чудесних креветок, – сказав він. – Вустриці вже майже закінчилися. Вони будуть добрими знову лише у вересні. Будете тоді ще тут?

– Напевно.

– Підготувати вам букет креветок? Сірі найкращі. Рожеві гарніше виглядають. Сірі?

– Сірі. Зараз я спущу кошик. До цього додайте півпляшки рожевого вина, дуже зимного. Попросіть Люсьєна, старшого офіціанта.

Повільно піднялася на поверх. Потім спустила кошик і втягнула його наверх. Вино було відкороване й таке зимне, що пляшку покривав іній. Вона сіла на підвіконні, підібгавши ноги і притулившись до вікна, вино поставила збоку. Люсьєн запакував також келих і скатертину. Вона випила вина й почала лущити креветки. Таке життя їй подобалося, але вона не хотіла над цим замислюватись. Підсвідомо вона подумала про щось на зразок упокорення, але змиритися не бажала. Принаймні зараз. Її мати померла від раку після дуже важкої операції. Завжди знайдуться люди, яким гірше, ніж тобі. Примружившись, Ліліан подивилася на сонце. Вона відчувала, як світло падає на її обличчя. І цієї хвилини її побачив Клерфе, який, ні на що вже не сподіваючись, вдесьте прогулювався під вікнами готелю «Біссон».

Він різко відчинив двері й вигукнув:

– Ліліан! Де ти була?

Ліліан уже раніше зауважила, як він переходив вулицю.

– У Венеції, Клерфе.

– Але чому?

– Я ж казала тобі на Сицилії, що хотіла б колись вибратися до Венеції. У Римі я згадала цей намір.

– Отже, у Венеції! Чому ти не зателеграфувала мені? Я приїхав би. Як довго ти там була?

– Ти допитуєш мене?

– Ще ні. Я шукав тебе всюди, але про Венецію не подумав. З ким там ти була?

– Це означає, що ти мене все ж таки допитуєш?

– Мені дуже тебе бракувало! Я хвилювався, що з тобою бозна-що сталося! Ти не розумієш цього?

– Розумію, – сказала Ліліан. – Хочеш спробувати цих креветок? Вони мають присмак водоростей і моря.

Клерфе взяв від неї картонну тарілку з креветками й викинув усе у вікно. Ліліан визирнула за ними.

– Ти попав на дах зеленого «сітроена». Якби зачекав секунду, вони впали б на голову товстої блондинки у відкритому «рено». Подай мені, будь ласка, мій кошик з мотузкою. Я далі голодна.

Якусь хвилю здавалося, що Клерфе викине кошик услід за креветками. Врешті подав його Ліліан.

– Передай йому, щоб послав нагору ще одну пляшку рожевого, – сказав Клерфе. – І зійди з цього вікна, щоб я тебе міг обняти.

Ліліан сповзла з підвіконня.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (<http://www.litres.ru/er-h-mar-ya-remark/zhittya-u-poziku-mansarda-mr-y-skra-zhittya-zb-rnik/?lfrom=362673004>) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

2

Вам нездужається? (Англ.)

3

Ви надто багато випили коктейлів. Маріо, любий, допоможи пані вийти. Яка прикрість! (Англ.)

4

Але, синьоро, ви дійсно недужа. Дозвольте, я відправлю вас до лікарні? (Англ.)